

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Ірина Цєпова
Лариса Тимченко
Маріанна Коченгіна

НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

3 КЛАС

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

ЧАСТИНА 1

Проект підручника видавництва "Ранок"

Ірина Цєпова, Лариса Тимченко, Маріанна Кочєнгіна

«УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ»

підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 1

Видавництво «Ранок»

2025

Створено відповідно до Типової
освітньої програми, розробленої
під керівництвом О. Я. Савченко

Ірина Цєпова, Лариса Тимченко, Маріанна Коченгіна

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 3 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/107891

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника

Київ · Харків
Видавництво «Ранок»
2025

УДК 811.161.2:028.1(075.2)
Ц40

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від від 07.01.2025 № 22)

Підручник створено відповідно до Типової освітньої програми,
розробленої під керівництвом О. Я. Савченко

Целова І. В.
Ц40 Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. / І. В. Целова, Л. І. Тимченко, М. В. Коченгіна — Х. : Вид-во «Ранок», 2025.

УДК 811.161.2:028.1(075.2)

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/107891

© Целова І. В., Тимченко Л. І., Коченгіна М. В. 2025
© Кридченко Н. В., ілюстрації, 2025
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2025

Зміст

РОЗДІЛ 1. Про що ми дізналися і чого навчилися у 2 класі

Що ми знаємо про звуки і букви	6
Що ми знаємо про слово.....	10
Що ми знаємо про речення	12
Що ми знаємо про текст	15

РОЗДІЛ 2. Слово. Будова слова. Правопис

Навіщо змінюються слова?	18
Навчаємося визначати в словах закінчення й основу.....	20
Які слова називають спорідненими	24
Що таке корінь слова?.....	26
Навчаємося визначати корінь у словах.....	30
Навчаємося розрізняти спільнокореневі слова й форми того самого слова	31
Що може відбуватися зі звуками в тому самому корені.....	33
Навчаємося перевіряти орфограму «ненаголошені е, и» в коренях.....	35
Навчаємося працювати з орфографічним словником	40
Дізнаємося за допомогою словника про написання слів, орфограми в яких не перевіряються	42
Навчаємося писати слова з приголосними звуками, парними за дзвінкістю-глухістю	46
Яку роль у слові виконують суфікси і префікси	50
Будуємо слова за допомогою префіксів і суфіксів	54
Відрізняємо префікс від прийменника	56
Навчаємося правильно писати слова з префіксом з- (с-).....	58
Навчаємося правильно писати слова з префіксами роз-, без-....	60
Коли після префіксів пишеться апостроф.....	62
Що ми дізналися про будову слова? Чого навчилися?	64

РОЗДІЛ 3. Слово. Частини мови

З яких частин складається наша мова	67
Іменник. Розпізнаємо іменники в тексті.....	71
Навчаємося розрізняти власні й загальні іменники	74

Змінюємо іменники за числами	77
Визначаємо рід іменників.	
Уживаємо іменники у власному мовленні	80
Прикметник. Розпізнаємо прикметники в тексті.....	85
Зв'язок прикметників з іменниками	88
Змінюємо прикметники за родами і числами	91
Вживаємо прикметники у власному мовленні	93
Числівник. Розпізнаємо числівники в тексті.	
Вживаємо числівники у власному мовленні.....	96
Дієслово. Навчаємося розпізнавати дієслова в тексті.	
Вживаємо дієслова у власному мовленні	98
Розрізняємо часові форми дієслів.	
Змінюємо дієслова за часами	101
Як змінюються дієслова в минулому часі	104
Яка форма дієслова є неозначеною	106
Навчаємося правильно писати не з дієсловами.....	108

РОЗДІЛ 4. Речення

Будуємо зі слів речення	111
Правильно інтонуємо речення, різні за метою висловлювання та вираженням почуттів.....	112
Навчаємося визначати в реченні головні і другорядні члени	115
Установлюємо зв'язки між словами в реченні	121
Що ми дізналися про речення? Чого навчилися?.....	123

РОЗДІЛ 5. Текст

Відновлюємо тексти	125
Які ще існують тексти, крім опису і розповіді.....	128
Навчаємося розрізняти художні, наукові й ділові тексти	132
Що ми дізналися про текст? Чого навчилися?	135

Розділ 6. Що ми дізналися і чого навчилися у 3 класі

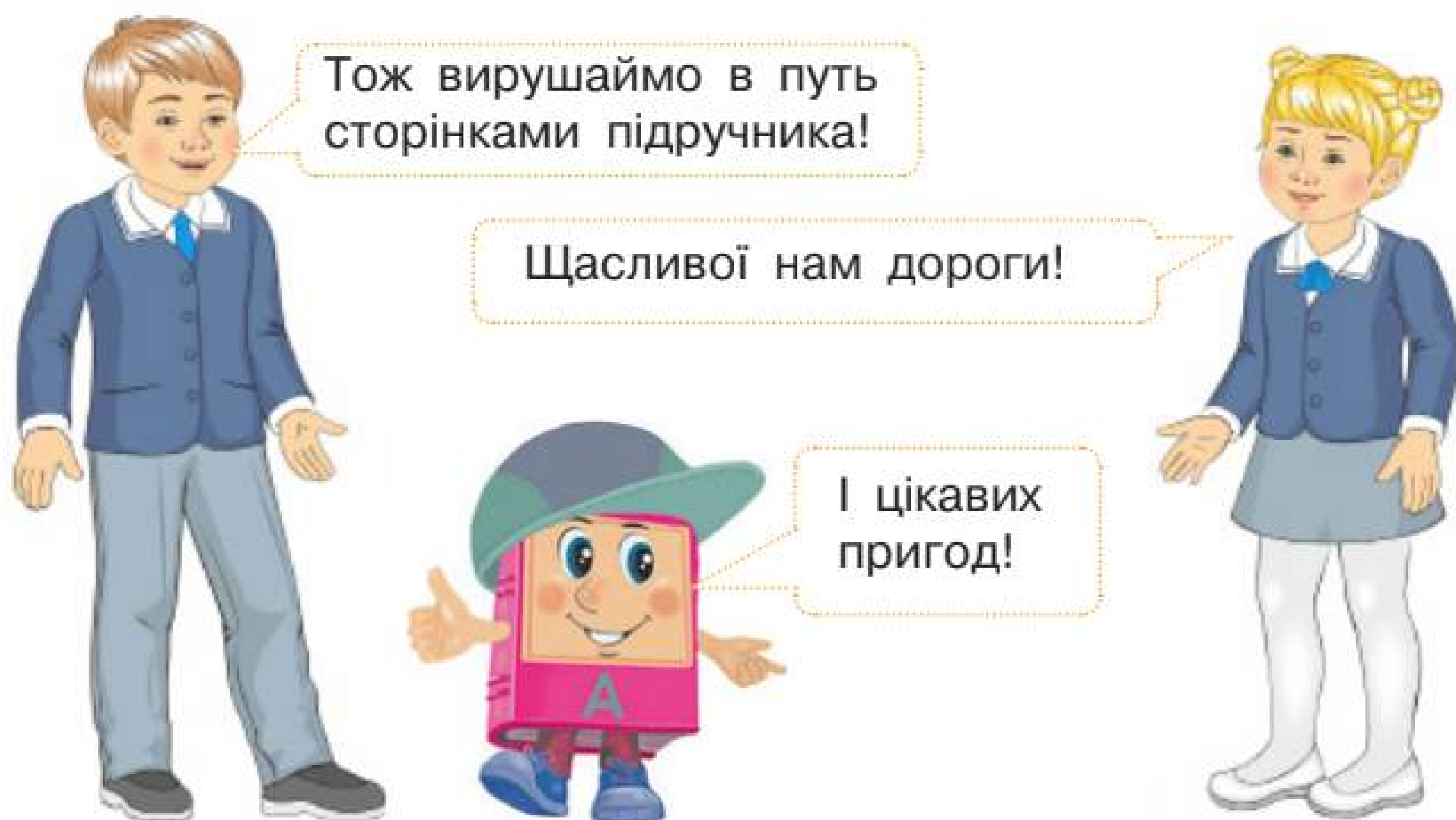
Орфоепічний словничок	140
Орфографічний словничок	141

Дорогі друзі!

Ми продовжуємо велику подорож до дивовижного світу української мови, щоб крок за кроком розкривати її таємниці й опановувати мовні скарби.

Дізнаватися нового, розмірковувати над складними завданнями, долати труднощі й перешкоди допоможуть ваші друзі — Петрик і Оленка, а також порадник і вірний помічник — Дивослово.

Бажаємо вам успіхів!

Умовні позначення

— послухай

— розкажи

— робота в парі
або в групі

— перевір,
виправ помилки

— творче завдання

— словникова робота

РОЗДІЛ 1. Про що ми дізналися і чого навчилися у 2 класі

Що ми знаємо про звуки і букви

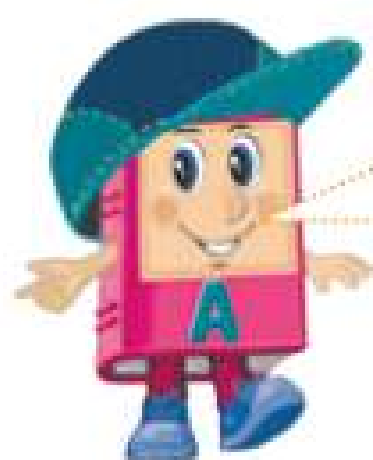
1 Послухай текст.

Рідна мова постає перед нами у всій своїй красі й придатності в піснях і віршах, казках і оповіданнях майстрів слова. А ось коли доводиться самотійно щось переказати або розповісти, то інколи виходить дещо схоже на невправну гру на роялі — звуки є, а мелодії немає. Щоб вільно, невимушено розмовляти, треба вчитися. Вчитися довго й наполегливо: відкривати закони мови, багато читати і писати. Знати прислів'я і приказки: вони збагачують нашу мову. І тоді, послухавши вас, хтось скаже: «Як прекрасно звучить українська мова!».

За Аллою Коваль

- Чи вмієш ти розмовляти вільно, красиво і правильно?
- Перевір себе: розкажи про свої враження від літніх канікул так, щоб слухати тебе було цікаво і приємно.
- Чи задоволений / задоволена ти своєю розповіддю? Які труднощі тебе спіткали? Чого тобі ще треба вчитися?

Справді, тобі ще треба багато чого навчитися. А чи не забув / забула ти за літо того, чого вже навчився / навчилася у 2 класі? Перевір себе.

2 Запиши по два слова, які

1) починаються:

- на голосний звук
- на приголосний м'який
- на приголосний твердий

2) закінчуються:

- на приголосий дзвінкий
- на приголосний глухий

Обміняйтеся зошитами з сусідкою / сусідом по парті й перевірте роботи одне одного.

3 Прочитай скоромовку. Який приголосний звук повторюється частіше за інші? Скільки слів зі звуком [p] у скоромовці?

Рак рубав з горіха дрова.

Рак розчервонівся.

Риби з річки виглядали:

Думали зварився.

- Вивчи скоромовку. Навчись промовляти її швидко і правильно.
- Запиши скоромовку з пам'яті. Перевір за підручником, чи немає у твоєму записі помилок.

4 Прочитай вірш *Марії Тарасич*. Якщо він тобі сподобався, вивчи його напам'ять.

Вовк осінньою порою

Вовк осінньою порою
Примостився під сосною.
Шіє валянки вовчисько,
Бурмотить: «Зима вже близько.
Шубу теплу власну маю,
Лапи в валянки сховаю.
Ще пошию рукавиці
Вовченятам і вовчиці».

1. Знайди в тексті слова з м'якими приголосними звуками. Визнач позицію м'якого приголосного в слові. Запиши ці слова під відповідними схемами.

- Яке слово тобі довелося записати одразу у два стовпчики? Чому?
- Зроби висновок про те, як позначається м'якість приголосних звуків на письмі. Від чого це залежить?

2. Випиши слово, що відповідає схемі.

$\boxed{= \cdot}$

... $\boxed{=}$.

$\boxed{= -}$

$\boxed{= [o]}$

5 Петрик писав диктант. Перевір, чи не припустився хлопчик помилок.

$\boxed{\div \div \cdot} \boxed{= - \cdot}$

Від краю до краю затягнули небо сірі хмари. З них сіє дрібний дощ. Від холоду жовтіють запашні трави. Вйануть гарні квіти. Жовті брилі одягли вйази. Тріпотять холодними вогниками листочки на осиці.

1. Чи пам'ятає Петрик, коли звук [й] позначається на письмі за допомогою апострофа? Виправ помилки. Запиши текст правильно.

2. Прочитай схеми на позначення звука [й] на письмі.

$\boxed{[й]} \boxed{\cdot}$ ... $\boxed{[й]}$. $\boxed{-} \boxed{[й]} \boxed{\cdot}$ $\boxed{[й]} \boxed{[o]}$ $\boxed{\cdot} \boxed{[й]} \boxed{\cdot}$
 я, ю, є, ї   й   ' + я, ю, є, ї   й   я, ю, є, ї

- Яку зі схем мав використати Петрик, щоб не припуститися помилки в диктанті?

6 Прочитай.

Біля вікон ма[л'в]и. Полум[йа]ні стебла шуга[йут'] під самісі[н'к]у стріху. Коли[с'] давно посадила [йі]х на мале[н'к]ому подвір[йі] бабу[с'а]. Прошло багато часу, а квіти все пала[йут'] вогнем.

Запиши текст, позначаючи виділені звуки буквами. Звіряй свою роботу зі схемами на позначення звука й та м'якості приголосних звуків!

7 Прочитай прислів'я. Розкажи, коли в народі так говорять.

1. Хто працює, той працю шанує. 2. М'які слова і камінь крушать. 3. Бережи одяг, як новий, а здоров'я — доки молодий. 4. У чужім краю і солов'ї не цвірінькають.

- Випиши слова з буквами я, ю, є, і, ї у два стовпчики.

Букви я, ю, є, і позначають м'якість приголосних звуків	Букви я, ю, є, ї позначають звук [й]
...	...

8 Уяви, що в класі навчаються шестеро учнів/учениць з прізвищами на букву М.

Малько, Мирний, Малигіна, Майборода, Мельник, Мисик.

- Допоможи вчителю/вчительці записати їхні прізвища в класний журнал. У якій послідовності ти їх розташуєш? На що будеш орієнтуватися?
- Порівняй свою роботу з роботою однокласника/однокласниці.

Щоб розташувати слова за абеткою, потрібно порівняти перші букви: яка стоїть в абетці раніше. Якщо перші букви однакові, треба порівняти другі. Якщо і вони збігаються, слід порівняти треті. І так далі.

Що ми знаємо про слово

- 1** Визнач слова за їх тлумаченням. Запиши їх.

1. Великий безлісий, укритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату. 2. Обнесена огорожею або оточена будівлями ділянка землі біля хати. 3. Торговий захід, який улаштовується для продажу й купівлі товарів.

- 2** Прочитай. Випиши сполучення слів, перші слова яких ужито у переносному значенні.

Тепла зустріч — тепла погода, важкий портфель — важке завдання, залізний характер — залізні ґрати, черствий хліб — черства душа, гостре слово — гострий ніж.

- 3** Знайди у прислів'ях слова, протилежні за значенням — антоніми. Випиши їх парами. Доповни список слів двома власними прикладами.

1. На чорній землі білий хліб родить. 2. Готуй воза взимку, а сани влітку. 3. Не плач, як загубиш, не радій, як знайдеш. 4. З великої хмари малий дощ. 5. Від дощу не у воду, а від вогню не в полум'я.

- 4** Прочитай прислів'я. Випиши ті з них, що містять слова, близькі за значенням — синоніми. Підкресли їх.

1. Де багато шуму і гамору, там мало толку. 2. Книга вчить, як на світі жити. 3. Далеко йде добра слава, а погана ще далі. 4. Які люди, таке й життя буде. 5. Пес і собака — то вдача однака.

- 5** В групах слів знайди зайве. Слова, що залишилися, запиши.

1. Розумний, кмітливий, тямущий, головатий.
  2. Кричати, горлати, співати, галасувати, верещати.
  3. Сум, смуток, печаль, скорбота, радість, горе.
- Що об'єднує слова в кожній записаній групі?

- 6 Прочитай уривок з вірша Григорія Фальковича. Що означають слова, з яких він складається?

Стежка. Ліс. Дуби. Ялиці.
Вуж. Гриби. Пташки. Суниці.
Білка. Небо. Синь. Роса.
Тиша. Термос. Ковбаса.

- Запиши слова вірша у два стовпчики: ті, що відповідають на питання хто? — ліворуч, а ті, що відповідають на питання що? — праворуч.
- Підкресли слова, які не можна перенести з рядка в рядок.

- 7 Прочитай слова. Що вони означають? На які питання відповідають?

Іти, радіти, летіти, шкутильгати, сміятися, хмуритися.

- Запиши слова, що означають дії предметів, у дві групи.
  1. Слова, що називають рух.
  2. Слова, що називають прояви почуттів людини.
- Доповни кожную групу слів іншими прикладами.

- 8 До поданих слів, що означають предмети, добери якомога більше слів, що означають їх ознаки. Запиши, що утворилося.

Осінь (яка?) ... . Друг (який?) ... . Сонце (яке?) ... .
Канікули (які?) ... .

- Послухай, які слова дібрали твої однокласники/однокласниці.

Що ми знаємо про речення

1 Прочитай. Знайди речення. Спиши їх.

1. Історія кобзарства багата і складна. 2. Чумацький Шлях лежав над степом. 3. Усе найважливіше й найцікавіше. 4. У якийсь чарівний світ. 5. Із чернетки в зошит власний твір.

- Усно доповни сполучення слів, що залишилися.
- Обговоріть речення, що утворилися в тебе й у твоїх однокласників / однокласниць. Чому вони різні?

2 Прочитай. Визнач межі речень у тексті.

(На)стали (над)звичайно теплі дні бабиного літа повітря стало чистим і прозорим (над)землею (про)стяглося павутиння (у)блакитному небі дедалі частіше з'являються ключі перелітних птахів.

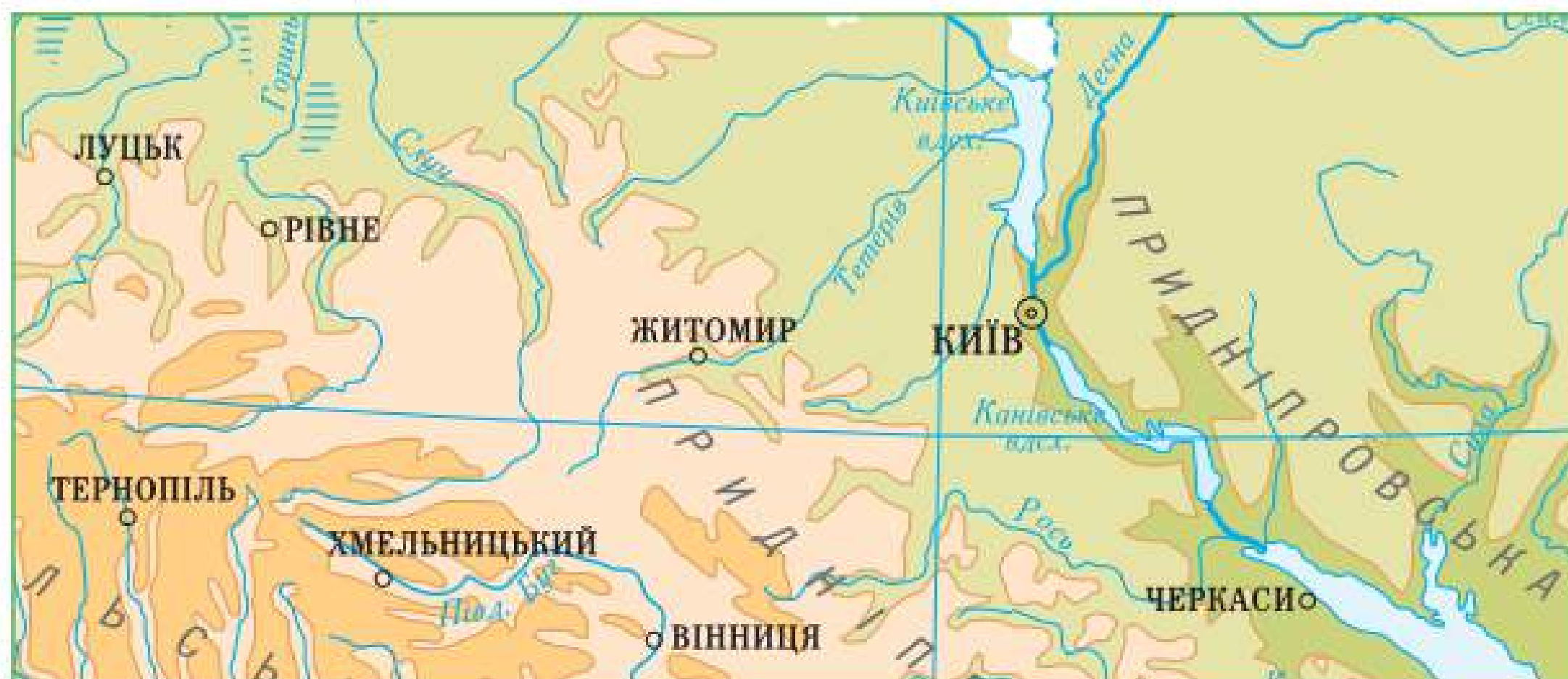

1. Спиши текст, розкриваючи дужки. Як позначиш початок і кінець кожного речення? Чи можна написання великої букви визначити лише за вимовою? Що для цього треба знати? Згадай правила написання великої букви.

У будь-якому буквенному записі можуть траплятися місця, які не можна однозначно визначити за вимовою: треба знати правила. Такі місця називаються **орфограмами**: Настала осінь. Оленка, Леся Українка, Дніпро.

- У який спосіб ти визначаєш службове слово? Чи можна його визначити тільки за вимовою: адже службове і самотійне слово вимовляються зливо?
- Доведи, що інтервал між службовими і самотійними словами теж є орфограмою. У своєму записі підкресли орфограми, про які тобі вже відомо.

2. Прочитай записаний текст. З яких речень за метою висловлювання він складається? Поясни, чому ти так вважаєш.
3. Доведи, що велика буква на початку речення теж є орфограмою. Підкресли у своєму записі орфограми, які ти вже знаєш: «велика буква» й «інтервали між службовим словом і словом, що означає назву».
- 3 Розглянь фрагмент мапи України. Випиши по три назви міст і річок.

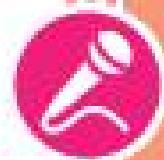

- Як треба писати ці назви? Поясни чому.
- Склади і запиши два речення: одне з назвою міста, інше — з назвою річки. Підкресли орфограми.

- 4 Розкажи про речення, використовуючи схему.

- Наведи приклади до кожного типу речень і запиши їх. Прочитай учням класу свої речення.
- Послухай, які речення склали твої однокласники / однокласниці. Оціни їхні роботи.

5 Прочитай рядки з віршів *Валентини Красновид*.

1) Прощавай, чарівна осінь! 2) Рівним клином відлетіли гуси та лелеки. 3) Нас дивує та вражає жовтня-місяця краса! 4) Що за лиходій зі стріхи солому зриває? 5) З даху сунеться та пада снігова лавина!

- В яких реченнях виражені почуття? Які речення потрібно промовляти з особливою — окличною інтонацією?
- Запиши речення в такій послідовності:
  - 1) розповідне неокличне,
  - 2) розповідне окличне,
  - 3) питальне неокличне,
  - 4) спонукальне окличне.

6 Прочитай. Визнач, які розділові знаки треба поставити в середині й у кінці речень.

1. Хто це стукає дзьобом по стовбуру дерева 2. Твій малюнок дуже гарний 3. Чи є в тебе улюблена книжка 4. Ось тобі Оленко олівці 5. Сірі вовки живуть зграями в лісах

- Які орфограми є в записі?

Що ми знаємо про текст

- 1 Прочитай текст. Визнач його тему. Відобрази її в заголовку.

У жука-оленя широке тіло з твердим панцирем, шість ніг та дві пари крил. По боках голови розташовано два великих ока, а на лобі — вуса. У нього великі нижні щелепи, що нагадують роги оленя. На кінцівках ніг розташовані гострі кігтики.

Зазвичай жук-олень має чорне або коричневе забарвлення.

- Визнач, опис це чи розповідь. За допомогою моделі доведи, що цей текст — опис. Обґрунтуй свою свою думку, скориставшись поданими моделями.

текст-опис
модель
Який предмет?

текст-розповідь
модель
Що відбулося?

- Запиши текст разом із заголовком. Підкресли відомі тобі орфограми.
- Знайди і випиши з тексту по два слова, у яких:
  - звуків більше, ніж букв;
  - звуків менше, ніж букв.

- 2 Комп'ютерний вірус переплутав частини тексту. Прочитай, що утворилося. Віднови текст. Визнач його основну думку. Відобрази її в заголовку. Запиши.

- ☐ Так і застали її над кухликом, коли вона добувала з нього молоко.

- Засмутилась вона, але ненадовго ... Скоро кицька зміркувала, що їй робити. Вона почала вмочати лапку в молоко й обсмоктувати її. Умочить лапку, обсмокче з неї молоко й знов вмокає.
- На столі стояв кухлик з молоком. Кицька його побачила, і схотілось їй молочка. Скочила на стіл — та до кухлика. Аж тут лихо: голова в кухлик не влезить. Так гарно молоко пахне, а язиком до нього кицька не сягне.

За Борисом Грінченком

- Який текст утворився — опис чи розповідь? Доведи свою думку за допомогою моделі.
- Спиши основну частину тексту. Підкресли орфограми.

- 3** Послухай початок і кінцівку оповідання Василя Сухомлинського «Камінь», а потім прочитай їх самостійно. Спробуй відновити основну частину тексту.

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом, біля криниці, відпочивали подорожні. Одного разу до дуба підійшов хлопчик. Він любив пустувати.

— А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне дуже!

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі.

...

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу

він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця.

Не стало ні лугу, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилюки.

«Де ж воно все поділося?» — подумав дідусь.

- Якою ти бачиш основну частину оповідання? Розкажи про це. Послухай однокласників / однокласниць. Чи збігається їхня думка з твоєю?
- Хочеш дізнатися, що написав в основній частині оповідання його автор? Візьми в бібліотеці книжку Василя Сухомлинського «Бути людиною» і прочитай оповідання «Камінь» повністю.

4 Запиши текст під диктовку учителя.

В осінні місяці більшість наших птахів стає мандрівниками. Вони відлітають у теплі краї. У вирії пісень не співають, гніздечок не мостять. Вони очікують повернення до рідного краю.

За Олександром Копиленком

- Перевір диктант: порівняй свій запис з текстом підручника. Якщо помітиш помилки, виправ їх.
- Знайди в тексті речення, що відповідає схемі:

Добери власне речення за цією схемою. Запиши його. Поцікався, як виконали завдання твої однокласники/однокласниці. Поясни, чому до однієї схеми ви дібрали різні речення.

РОЗДІЛ 2. Слово. Будова слова. Правопис

Навіщо змінюються слова?

1 Прочитай.

Мама принесла найбільші рожеві **чашки**. Три штуки.

— Потрібна ще одна **чашка**. — сказав Малюк.

— Чому? — здивувалася мама.

— Для Карлсона, що живе на даху.

Астрід Ліндгрен у перекладі Ольги Сенюк

- Випиши з тексту виділені слова.
- Про скільки предметів повідомляє слово **чашка**? А про скільки — слово **чашки**? Для чого змінилося слово?

Слова змінюються, щоб повідомляти про число: **один** предмет чи **багато**. Наприклад: *зірка* — *зірки*, *клас* — *класи*. Зміни слова називають його **формами**.

2 Прочитай українські прислів'я. Що їх об'єднує? Поясни, чому в народі так говорять.

1. Одна книга тисячі людей навчає.

2. Дім без книги, що день без сонця.

3. З книгою жити — з добром дружити.

- Знайди слово, яке повторюється у прислів'ях. Визнач, з яким словом воно пов'язане в кожному прислів'ї. Постав питання.
- Пари слів запиши. Підкресли в слові частину, яка змінилася.

Зразок. Малює (хто?) дівчинкаа. Знаю (кого?) дівчинку.

- Зроби висновок, для чого ще потрібно змінюватися слову.

Слова змінюються для зв'язку з іншими словами в реченні. Наприклад: початок *гри*, закінчити *гру*, задоволений *грою*, брати участь у *грі*.

- 3** Спиши уривки з віршів. Підкресли форми слів, що повторюються.

1) Вбралася хмара в плаття нове. В білому платті по небу пливе. (*Наталя Карпенко*) 2) Великі хмари холодом нагусли, червоне листя падає в гаю. (*Ліна Костенко*)

- Для чого змінилося слово **хмара**? Для чого — слово **плаття**? Порівняй форми кожного слова і знайди частину, яка змінилася. Де вона розташована: на початку слова чи в кінці?

Змінюється кінцева частина слова. Її називають **закінченням**. Закінчення повідомляє, з якими словами в реченні пов'язане слово, і про його число. Позначається закінчення так: *школа***а**. Частина слова без закінчення називається **основою**. Вона повідомляє про лексичне значення слова. Позначається основа так: *зошити*.

Основа і закінчення — **значущі частини** слова. У кожної з них своє значення — своя «робота» в слові.

- 4** Спиши текст. Підкресли в ньому форми того самого слова.

Позолотила осінь клени. Засяяли вони жовтими і червоними фарбами. Хто не пройде, всяк кленами милується.

- Порівняй форми слова і знайди частину, яка змінилася. Де вона розташована: на початку слова чи в кінці?

Навчаємося визначати в словах закінчення й основу

1 Прочитай загадки. Запиши відгадки.

* * *

Хутко стрибне на папір,
І, хоч вір, а хоч не вір,
Враз напише нове слово.
Ось і речення готове.
Вправно пише у руці,
Бачать всі старання ці.

* * *

Пензлик, аркуш та вода...
Де ж малюнок? От біда!
Що іще забув я взяти,
Щоб пейзаж намалювати?

- Зміни слова-відгадки за числом. Знайди в кожному слові закінчення. Познач його. Чи складно, виділивши закінчення, знайти основу?

Визначати в слові значущі частини починають із закінчення. Для цього потрібно:

- 1 Змінити слово.
- 2 Порівняти звуки і знайти частину, що змінилася.
- 3 Позначити цю частину як закінчення.
- 4 Частина, що залишилася, — це основа.

2 Доповни речення словами, які означають дії предметів, скориставшись довідкою.

Небо (що зробило?) ... . Хмара (що зробила?) ... сонце.
Дощові краплі (що зробили?) ... на землю.

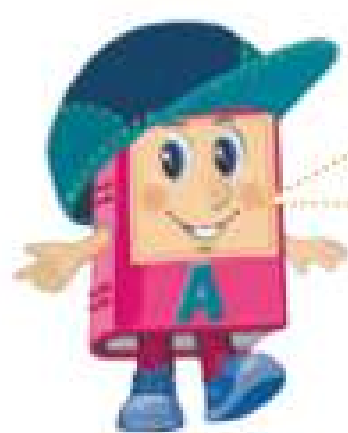
Довідка: впасти, закрити, потемнішати.

- Запиши речення. Познач закінчення у словах, які означають дії предметів: зміни їх за числом.

3 Прочитай. Визнач, що означають слова в кожному реченні. Спиши їх.

Зубна щітка, смачні яблука, міцний дуб, пахучі квіти.

- Знайди і познач у словах, що означають ознаки предметів, зміни їх за числом.

Змінювати слова, які означають дії та ознаки предметів, за числом допомагають слова, що означають назви предметів. Наприклад:
хвиля прилинула — хвилі прилинули;
міцний дуб — міцні дуби.

- 4 Прочитай. Спиши текст, розкриваючи дужки. У словах, що означають дії предметів, познач закінчення й основу.

(Настати) осінь. Пташки (покинути) наші степи та гаї. (Полинати) вони у вирій. Там, у далекому теплому краї, (перебути) тяжку неgodу лютої зими. А з першим теплим промінням сонця (прилинути) знов до нас. Своїми чудовими співами знов (чарувати) нам душу і серце.

- 5 Зміни слова, що означають дії предметів, пов'язуючи їх зі словами **він, вона, воно**.

Сісти, повіяти, настати, вийти, засяяти.

Зразок: **він** прийшов, **вона** прийшла, **воно** прийшло.

- Склади невеличкий текст і запиши його. Використовуй подані слова як опорні. Знайди і познач у них закінчення.

- 6 Прочитай сполучення слів.

Чистий сніг, пахуче сіно, весела пісенька.

- Знайди і познач у словах, що означають ознаки предметів, закінчення. Для цього змінюй їх, пов'язуючи зі словами **він, вона, воно**.

Зразок: **він** рідний, **вона** рідна, **воно** рідне.

Щоб знайти закінчення у словах, які означають дії або ознаки предметів, їх треба змінити для зв'язку з іншими словами або за числом. Допоможуть у цьому слова **він**, **вона**, **воно**, а також слово **вони**. Наприклад: **він** сміливий, **вона** смілива, **воно** сміливе, **вони** сміливі.

- 7 Прочитай. Випиши виділені слова. Знайди в них значущі частини — закінчення й основу.

Загляда до хати **сон** —
І мовчить наш **телефон**.
Подзвонила би **лисичка**,
Та уже глибока **нічка**.

Людмила Лежанська

Оленка вважає, що в словах **сон** і **телефон** закінчення немає.

Петрик не погоджується з нею. Ці слова змінюються: **сон** — **сни**, **телефон** — **телефони**. А на зміну слова вказує його закінчення. Тільки звуків у цих закінченнях немає.

- З ким із учнів ти згоден / згодна?

Закінчення можуть складатися з одного, двох, навіть трьох звуків. Але інколи закінчення не має звуків. Порівняй: м'яч^і — м'яч[□]. Таке закінчення називають **нульовим**.

- Отже, яке закінчення в словах **сон** і **телефон**? Познач його так: сон[□], телефон[□].

8 Прочитай виразно.

Впав на площу лист кленовий
Золотаво-пурпуровий,
Ніби осінь для початку
Там поставила печатку.

Микола Сингаївський

- Випиши із вірша слова з нульовим закінченням.

Оленка виписала три слова: **впав**, **лист**, **осінь**. Петрик — два: **впав** і **лист**. Він вважає, що закінчення в слові **осінь** — знак м'якшення **ь**. Оленка з ним не погоджується.

- А якої думки ти? Поясни свою думку.

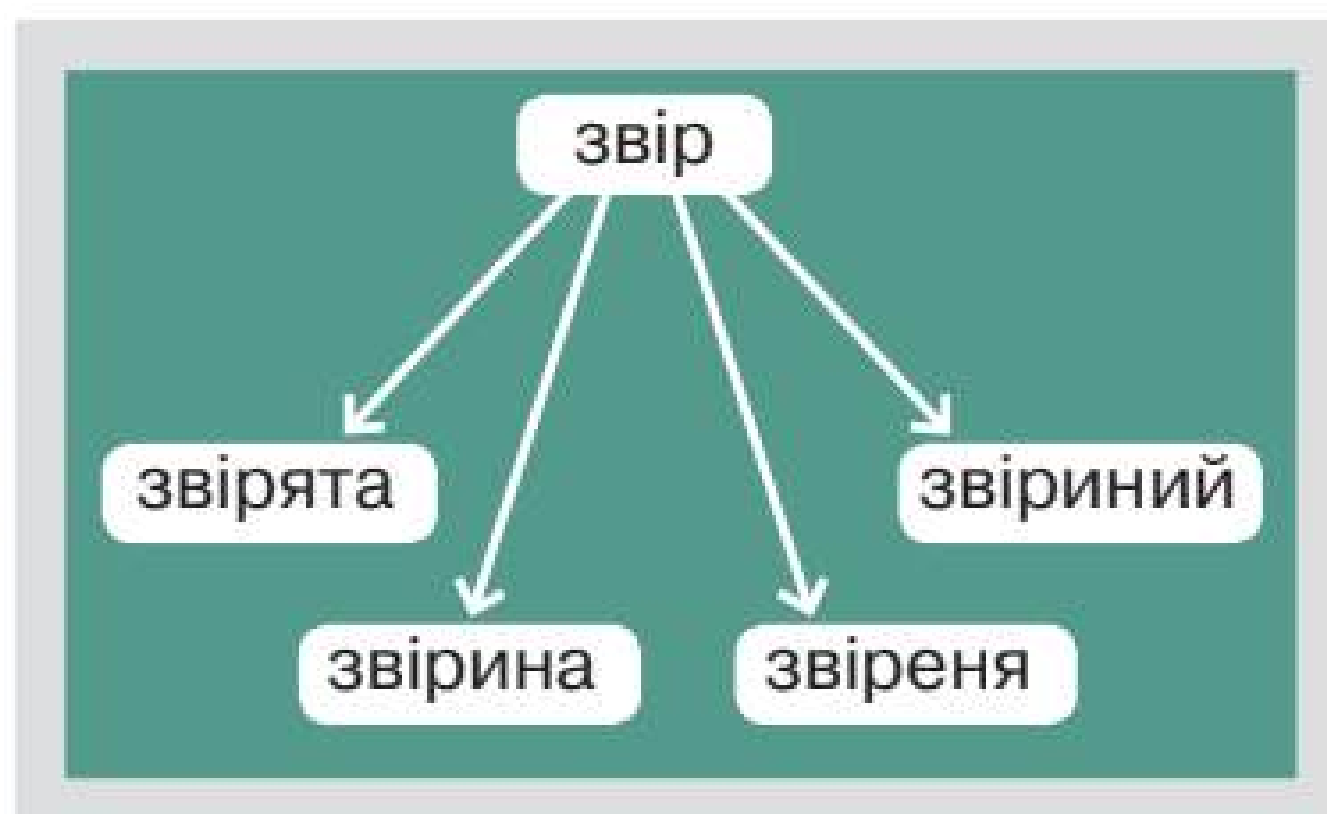
- 1 Послухай уривок із вірша Неоніли Стефурак.

Бадяка-Маняка

Бадяка-Маняка —
небачений звір.
Живе він у темному лісі
між гір.
Для власної втіхи
лущить горіхи
і носить звірятам до нір.

- У вірші є слова **звір** і **звірята**. Яке із цих двох слів пояснює інше? Які ще слова можна пояснити словом **звір**?
- Разом із однокласником / однокласницею доберіть такі слова до слова **звір**. Доведіть, що ви дібрали їх правильно.
- Оленка і Петрик, які працювали в парі, записали таке:

- Який запис утворився в тебе? Чи є щось спільне в цих словах? Спільну частину познач так: звір.

Слова, похідні від того самого слова, називаються **спорідненими**. Споріднені слова мають спільну частину. За допомогою цього слова тлумачиться значення кожного зі споріднених слів: *лісок* — *невеликий ліс*, *перелісок* — *рідкий ліс*, *лісник* — *сторож лісу*.

2 Відгадай загадку і запиши відгадку.

Хтось відкрив на небі душ,
Повно на землі калюж.
І на нас водиця ллється.
Як це явище зоветься?

- Добери слова, які утворилися від слова-відгадки. Запиши їх. Як називаються такі слова? Знайди в них спільну частину і познач її.

3 Пограйте у гру «Хто більше?». Хто більше добере слів, які утворилися від поданого, той і буде переможцем/переможницею.

Слова для гри: гай, фарба, теплий.

Оленка з Петриком вирішили, що будуть враховувати:

- 1 Правильність добору кожного слова.
- 2 Наявність спільної частини.
- 3 Кількість дібраних слів.

- Чи можна погодитися з учнями?
- За якими ознаками домовилися визначати переможця ви?

4 Прочитай прислів'я. Поясни його зміст.

Книжку **читай** — розуму набирай.

- Добери до виділеного слова споріднені. Запиши.
- Перевір, чи правильно виконав завдання Петрик.

Читай — читання, читанка, прочита-
ти, читач, дочитати.

Що таке корінь слова?

- 1 Назви зображені предмети. Поясни, чому вони так називаються.

- Запиши спочатку слово, від якого утворилася назва предмета, а потім саму назву предмета. Познач у словах спільну частину.

Спільну частину споріднених слів називають **коренем**: **піч**, **пічний**, **пічник**, **припічок**. Тому слова, що мають спільний корінь, називають ще **спільнокореновими**. Корінь слова позначають так: пічник.

- 2 Визнач слова за їхнім значенням.

1. Маленька риба (хто?) — ... . 2. Людина, яка ловить рибу (хто?) — ... . 3. Хвіст риби (який?) — ... . 4. Одна велика риба (хто?) — ... .

- Запиши слово **риба**, а поряд — спільнокоренові слова.
- Познач у них закінчення, основу і корінь. У якому слові основа і корінь збігаються?

- 3 Прочитай прислів'я. Поясни, як ти його розумієш. На те й щука, щоб карась не дрімав.

- Чи можна слова **щука** і **карась** вважати спільнокореновими? Поясни чому.

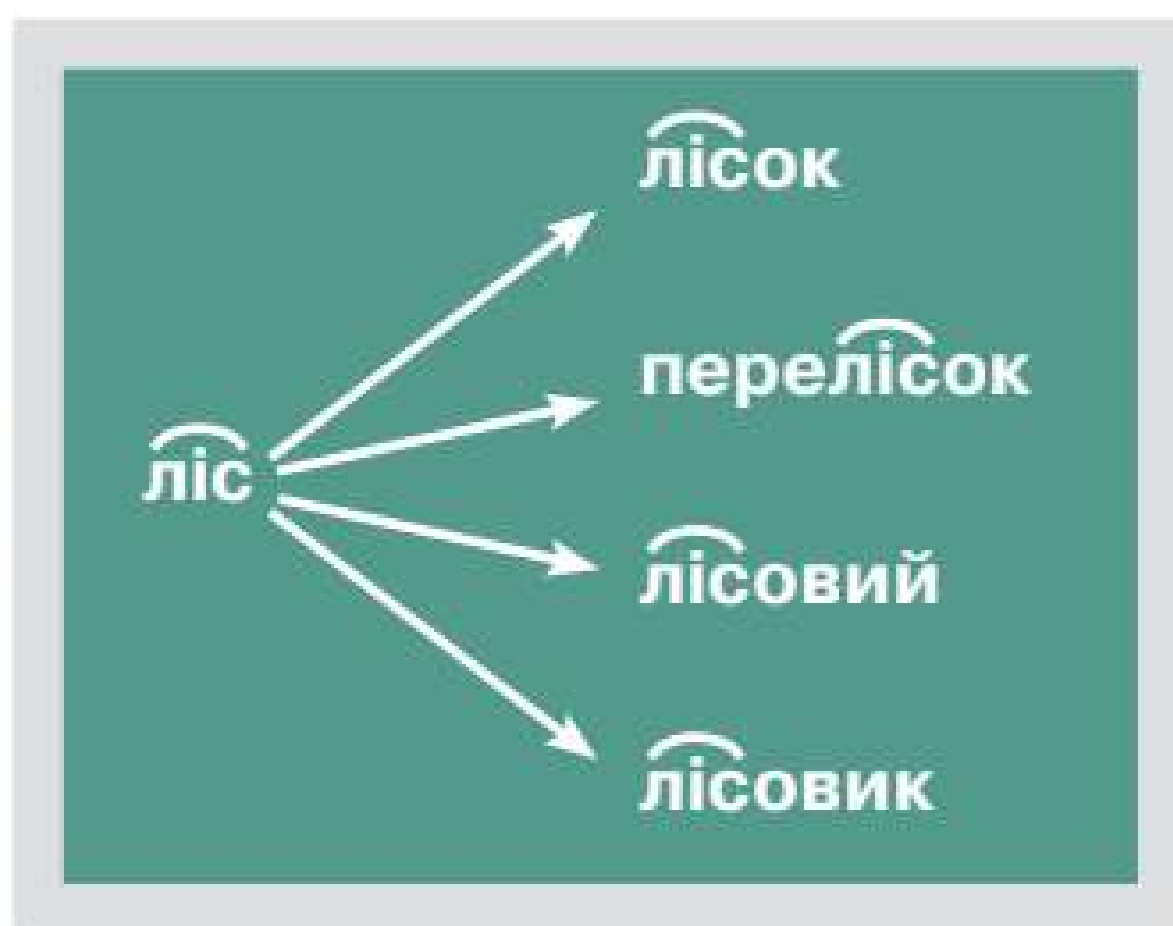
4 Петрик вважає, що слова **льотчик** і **пілот** — спільнокореневі. Вони близькі за змістом: називають те саме. Оленка не погоджується з хлопчиком: у них немає спільної частини.

- Чию думку ти підтримаєш? Чому? Пригадай, як називаються слова **льотчик** і **пілот**.

5 Відгадай загадку і запиши відгадку.

На горі шумить, а під горою мовчить.

- Добери до слова-відгадки спільнокореневі слова. Доведи, що не помиляєшся. Визнач спільну частину — **корінь**.
- Запиши слово **ліс** ліворуч, а дібрані слова — праворуч.
- Оленка з Петриком домовилися, що кожен добере по два слова. Ось що в них утворилося:

- Чи можна слова **ліс** і **гай** назвати спільнокореневими? Знайди їх у тлумачному словнику. Чому ці слова не є спорідненими? Поясни свою думку.
- Спробуй дібрати до слова **гай** споріднені слова. У який спосіб ти будеш це робити? Запиши споріднені слова за попереднім зразком. Познач закінчення, основу і спільну частину — **корінь**.

6 Розглянь малюнок.

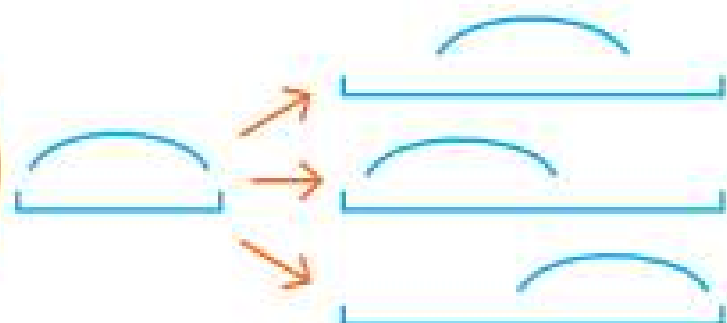
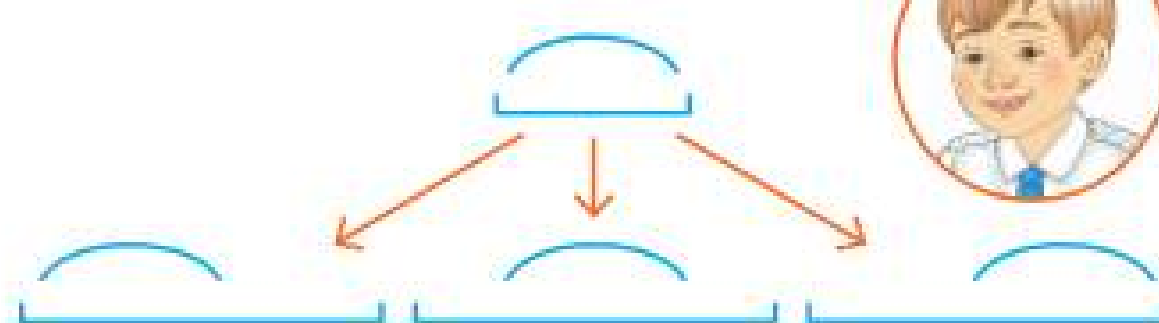

- Запиши, які листочки впали з першого дерева, а які — з другого. Доведи, що завдання виконано правильно.

7 Ти вже знаєш, які слова називаються спорідненими, або спільнокореневими. Спробуй разом з учнями своєї групи скласти моделі таких слів. Допоможуть вам у цьому попередні записи і знання.

Оленка й Петрик працювали в різних групах, і моделі у них вийшли такі:

- «Прочитай» кожну модель. Чи можна їх уважати однаковими? Поясни свою думку. Яку модель склали учні твоєї групи?

8 Прочитай скоромовку. Які звуки вона вчить вимовляти? Вивчи скоромовку та навчися вимовляти її швидко і правильно. Запиши скоромовку з пам'яті.

Сім братів-малярів
В королівстві кольорів.
Кожен маляр кольорує,
В королівстві малярує.

Олег Орач

- За допомогою моделі знайди у скоромовці споріднені слова. Випиши їх, познач закінчення, основу і корінь.

9 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Випиши спільнокореневі слова. Познач у них спільну частину — корінь.

Задощити, дощ, злива, дощовик, мжичка, дощовий, гроза.

2. Учні добирали спільнокореневі слова до слова **гуси**.

Оленка виконала завдання так:

гусак, гусеня, гусячий,
гусятина, гусінь.

Петрик — так:

Гусятниця, гусенятко,
густо, гусятина, гуска.

- Хто з дітей виконав завдання правильно?
- Склади і запиши ряд споріднених слів до слова **гуси**.

3. Знайди в кожній групі слів «зайве».

Міст, місточок, місто, місток.

Літак, літати, переліт, літо, політ.

Голуб'ята, голубка, приголубити, голуб'ятник.

Цирковий, циркуль, цирк, циркачка.

- виправ помилки. Запиши групи споріднених слів правильно. Познач спільну частину — **корінь**.

4. Добери до слова **гора** спільнокореневі слова. Запиши їх. Познач закінчення, основу і корінь.

10 Пограйте у гру «Хто останній?». Правила гри такі:

Учень/учениця називає одне з обраних слів і пояснює, від якого слова воно утворилося. Інші по черзі пропонують споріднені слова, доводячи правильність свого вибору. Виграє той, хто останнім назве спільнокореневе слово.

Слова для гри: перехитрити, малюнок, вечірній, притихнути.

и
є

Навчаємося визначати корінь у словах

1 Спиши загадку і відгадай її.

Від води не промокає, нас від дощиків ховає.

- Запиши слово-відгадку і познач у ньому корінь. Але спочатку обговоріть послідовність своїх дій у групі.

Оленка з Петриком працювали в парі й виконували роботу так:

1 Дощові́к — верхній легкий непромокальний одяг, що захищає від дощу.

2 дощ → дощовик
→ дощик
→ дощити

3 Корінь у слові **дошовик** — дощ.

- «Прочитай», у якій послідовності діяли учні. Чи можна погодитися з ними?

2 Розглянь зображення. Запиши назви предметів.

- Визнач у словах корінь. Працюй разом з однокласником / однокласницею. Дійте крок за кроком.

3 Прочитай скоромовку.

На столі стоїть сільниця, а в сільниці — сіль.

- Випиши споріднені слова. Познач корінь.

Оленка виписала два такі слова.
Петрик — три.

- Хто з дітей помилився? Як ти вважаєш, чому?

Навчаємося розрізняти спільнокореневі слова й форми того самого слова

- 1 Прочитай текст. Випиши слова з коренем **гриб** у два стовпчики: форми слова **гриб** — у перший, а слова, споріднені до слова **гриб**, — у другий.

По гриби

Настала осінь. Час іти в ліс по гриби.

Вирушають по гриби рано-вранці. Тоді волога, укрита росою шапочка гриба блищатиме, і гриб краще буде видно.

Гриби — народ дружний. Ростуть не по одному, не по два, а цілими сім'ями. Недарма грибники кажуть: «Де один грибок, там цілий вінок».

- Познач у виписаних словах закінчення, основу і корінь. Порівняй основи у формах слів і спільнокоренових словах.

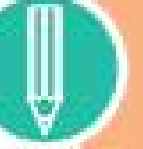

Який висновок можна зробити?

У формах слова основа та сама: гриби, гриб, гриба.
У спільнокоренових слів основи різні, тому що слова ці називають різне: грибник, грибок. Спільний у них лише корінь — гриб.

Тепер ти можеш визначити, хто з дітей помилився, виконуючи попереднє завдання, і пояснити чому?

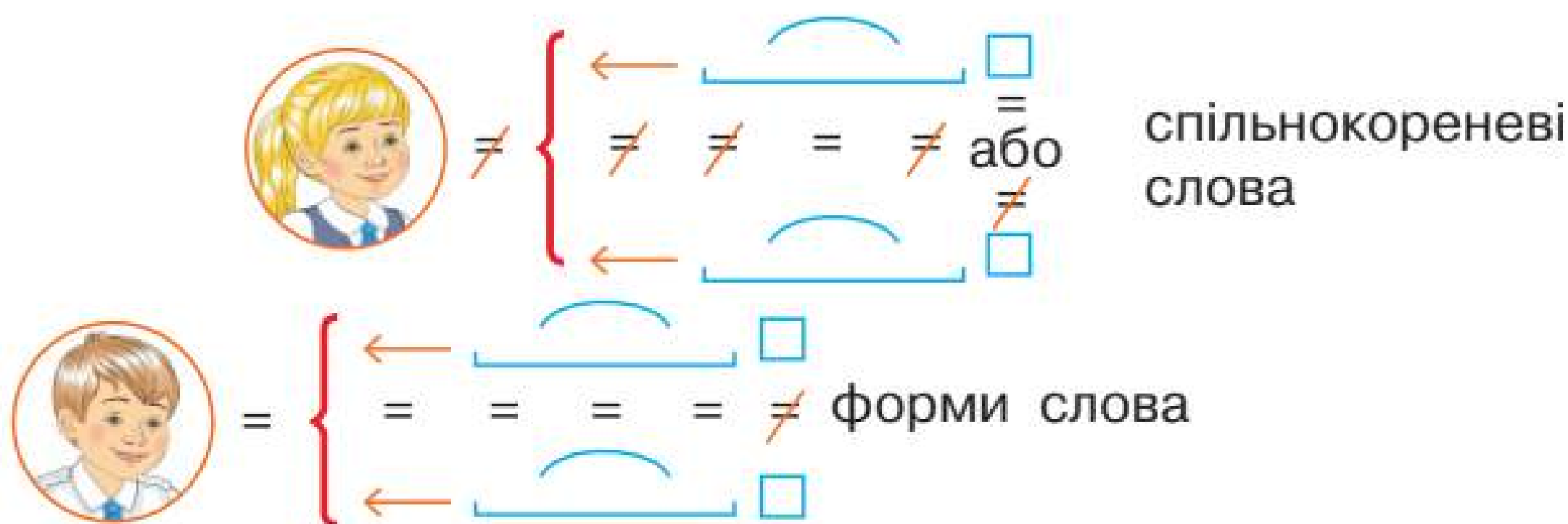
- Які ще спільнокореневі слова до слова **гриб** ти знаєш? Доповни ними свій ряд.

- 2 Покажіть різницю між формами слова і спорідненими словами за допомогою моделей. Складіть їх у групі.

Оленка і Петрик працювали в різних групах. Оленчина група складала модель споріднених слів, а Петрикова — модель форм слова. «Прочитай» ці моделі.

- Чи можна використовувати ці моделі для роботи?
- Які моделі склали ви?

- 3 Прочитай. Користуючись моделями, знайди і випиши з тексту форми слова **театр** в один стовпчик, а спільнокореневі слова — в інший. Познач закінчення, основу і корінь.

У давнину ні в Україні, ні в інших країнах ще не було театру. Театральні вистави з'явилися у нас чотири століття тому. Їх спершу влаштовували в школах учителі й учні.

Пізніше вистави «перейшли» до окремих будинків і зал. Такий театр існує дотепер у цілім світі.

- Чи доводилося тобі відвідувати театр? Який саме?
- Розкажи про свої враження.

- 4 Прочитай прислів'я. Поясни, чому в народі так говорять.

Книжку купити — свято собі зробити.

Книга — дзеркало життя.

- Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.
- Які труднощі тебе спіткали? Чому?

Що може відбуватися зі звуками в тому самому корені

1 Запиши прислів'я. Що їх об'єднує?

1. Друга у скруті пізнають. 2. Річ краще нова, а дружба — стара. 3. Біда друзів випробовує. 4. Дружний табун і вовків не боїться.

- Розкажи, як ти розумієш кожне прислів'я.
- Випиши з прислів'їв слова з тим самим коренем. Познач корінь.

Учні позначили корінь по-різному.

Одні — так: друга, дружба, друзів, дружний.

Інші — інакше: друга, дружба, друзів, дружний.

- А як вважаєш ти?
- Що відбувається з приголосними звуками в тому самому корені? Обговори це запитання з однокласниками/однокласницями. Якого висновку ви дійшли?

В українській мові під час зміни слова або творення спільнокореневих слів приголосні звуки в коренях можуть змінюватися: друг — друзі — дружба: [г]/[з]/[ж], рука — ручка: [к]/[ч]. Відбувається **чергування** звуків.

2 Заміни виділені слова спільнокореневими, що означають ознаки предметів. Запиши словосполучення за зразком. Познач корені. Підкресли букви на місці звуків, що чергуються.

Зразок: зг^аря п^тах^ів — п^та^шина зг^аря.

Каша **на молоці** — ... каша, ліхтарі **на вулиці** — ... ліхтарі, будка **для собаки** — ... будка, вираз **з математики** — ... вираз.

3 Прочитай прислів'я. Поясни їх зміст.

1. Знайся кінь з конем, а віл з волом. 2. Зі своєї печі і дим солодкий. 3. Своя піч найліпше гріє.

- Випиши з прислів'їв форми слів, у яких чергуються голосні звуки. Познач корені. Підкресли букви на місці звуків, що чергуються.

У коренях українських слів можуть **чергуватися** не тільки приголосні, а й **голосні** звуки. Звуки [o] і [e] змінюються на [i]: **ко**ні, але **кі**нь, **пе**чі, але **пі**ч.

4 Прочитай.

Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся і дивуюся. То дзвонять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкуються одна до одної, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять... Аж місяць прислухається до того дзвону.

Василь Сухомлинський

- Випиши з тексту слова, у яких чергуються голосні звуки, у два стовпчики.

Форми слова	Спільнокореневі слова
...	...

- Познач корінь. Підкресли букви на місці звуків, що чергуються.

5 Оленка і Петрик записали прислів'я, яке їм сподобалося.

Не пиро пише, а розум.

Не перо пише, а розум.

- Яке слово діти записали по-різному? Як ти вважаєш, чому?

Проект підручника видавництва "Ранок"

Навчаємося перевіряти орфограму «ненаголошені е, и» в коренях

1 Порівняй звукові й буквені записи слів.

[пирó] — перо

[зимл'á] — земля

[крилó] — крило

[числó] — число

Зверни увагу: в українській мові наголошені голосні звуки [е] та [и] без наголосу вимовляються однаково — [и]. А якими буквами він позначається на письмі -однаковими чи різними?

- Зроби висновок, чи можна позначати звук [и] в ненаголошеному складі лише за вимовою.

За місце ненаголошених голосних [е], [и] в словах «сперечаються» букви **е** та **и**. Тому ненаголошені [е], [и] не можна позначати лише за вимовою. Отже, це орфограма, яка називається «ненаголошені е, и».

2 Прочитай слова з пропущеною орфограмою «ненаголошені е, и». Чи зможеш ти обрати букву, щоб заповнити пропуски? Чому?

М..да́ль, кал..ндáр, б..ре́за, с..ку́нда, хв..лі́на, г..ро́й.

- Запиши слова. Пропусти орфограму «ненаголошені е, и». Покажи, які букви «сперечаються» за це місце в слові.

Зразок: м..да́ль
          [^]
          е ? и

3 Прочитай прислів'я. Поясни, чому в народі так говорять.

1. З..мля багата — народ багатий. 2. Хто про землю дбає, тому вона повертає. 3. Хто з..млі дає, тому вона втриє віддає.

- Назви букви, які сперечаються за місце у формах слова з..мля́ і з..млі́. Спиши прислів'я. Ненаголошений звук познач буквою, що підказав тобі наголошений звук.

- 4 Прочитай. Спиши рядки вірша.
Підкресли спільнокореневі слова.
Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...

Тарас Шевченко

- Чи можна слово **вишня** вважати перевірним до слова **вишневий**? Чому?
- Обговори ці запитання з однокласником / однокласницею. Якого висновку ви дійшли?

Щоб перевірити орфограму «ненаголошені *е, и*» в корені слова, треба змінити форму слова або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений звук [и] став наголошеним. Наприклад: в..сло — **в́**сла: **в**сло; кр..хий — кр**і**хта: кр**и**хий.

- 5 Прочитай групи слів з тим самим коренем. Знайди серед них перевірні слова до слів з пропущеними орфограмами.

Зразок: в..сло — **в́**сла: **в**сло.

Кр..ло — крила, крилатий, крильчата, безкрилий.

Гр..би — грибниця, гриб, грибник, грибочок.

З..мувати — зимівля, зима, перезимувати, зимонька.

В..сокий — висота, високо, височінь, висотка.

- Які слова перевіряються шляхом зміни форми слова, а які — добиранням спільнокоренових слів? Які слова можна перевірити двома способами?

- 6 Запиши слова буквами. Перевір орфограму «ненаголошені *е, и*». У якій послідовності будеш діяти? Обговоріть це запитання у групі.

В..рба, ст..повий, з..рнятко, (немає) м..шей, п..ньок.

Петрик і Оленка запропонували таку послідовність дій.

- 1 Знайти в слові ненаголошений [и], записати слово з пропуском букви, яка його може позначати: **в..рба**.
- 2 Змінити слово або дібрати спільнокореневе так, щоб ненаголошений [и] став наголошеним: **в..рба** — **вѐрби** або **вѐрбна** (неділя).
- 3 Уписати замість пропуску букву, яку підказує наголошений звук, підкреслити орфограму: **верба**.

- Чи можна погодитися з учнями? Якого висновку дійшли ви?

7 Послухай лічилку, а потім прочитай її виразно.

Віз наш тато до мл..на
Декілька мішків з..рна:
П'ять — пшениці в передку,
Сім — ячменю на задку.
Шість мішків вівса і проса
Уляглись посер..д воза.
А на самому в..ршечку
Примостивсь мішечок гречки.
Нумо, діти, рахувати,
Скільки віз мішків наш тато.

Василь Латанський

- Полічи і ти, скільки мішків віз тато до млина.
- Визнач, які букви можуть бути на місці пропусків. Обери потрібну букву. У якій послідовності ти будеш це робити?
- Запиши лічилку.
- Які орфограми перевіряються шляхом зміни форми слова? Які — за допомогою спільнокореневих слів?
- Орфограму в слові (на) **в..ршечку** діти перевірили за допомогою споріднених слів. Петрик дібрав слово **вершник**, Оленка — слово **верх**. Хто з дітей перевірів орфограму правильно? Яке слово було перевірним у тебе?

- 8 Запиши пари слів. Підкресли орфограму «ненаголошені *е, и*». Порівняй слова в кожній парі.

Промені — промінь, кореневий — корінь, дзвенить — дзвін.

- Доведи, що у цих словах орфограма «ненаголошені *е, и*» не перевіряється наголосом.

В українських словах ненаголошений звук [е] не завжди можна перевірити наголосом. Тоді запам'ятай правило: якщо в корені цей звук чергується з голосним [і], на письмі він позначається буквою **е**. Наприклад: ос[и]нь — ос[і]нь, осені.

- 9 Спиши текст.

Дятел без зупину працює. Своім міцним дзьобом з-під кори дістає комах. З раннього ранку до пізнього вечора чути в лісі стук дятла.

- Яке слово повторюється в тексті? Випиши його форми. Познач закінчення, основу і корінь. Що відбувається з ненаголошеним [и] у формах цього слова? Якою буквою він позначається?

У формах деяких українських слів ненаголошений звук [и] може випадати: дят[и]л — дятла, трав[и]нь — травня. Якщо ненаголошений звук [и] є випадним, на письмі він позначається буквою **е**: дятел, травень.

- 10 Перевір пропущені орфограми. Запиши слова у два стовпчики, вставляючи букви.

Перевіряю наголосом	Перевіряю за правилом
...	...

Викарбувати на кам..ні, сувора з..ма, відпочивати біля оз..ра, заднє кол..со, десять грив..нь, молодша с..стричка, прож..вати в Одесі, пропл..ває чов..н.

Проект підручника видавництва "Ранок"

- 11** Прочитай назви місяців року. У якій послідовності вони розташовані?

Берез..нь, верес..нь, груд..нь, жовт..нь, квіт..нь, лип..нь, листопад, лютий, серп..нь, січ..нь, трав..нь, черв..нь.

- Чи потрібно розташовувати назви місяців за абеткою? А як треба? Розташуй їх за календарем, упиши пропущені букви. За допомогою попереднього правила доведи, що букву для позначення ненаголошеного звука [и] обра-
но правильно.

- 12** Запиши слова у два стовпчики.

Підкреслені орфограми можу перевірити	Підкреслені орфограми не можу перевірити
...	...

Крилатий, медаль, вітер, синиця, вулиця, черевики, крижаний, оплески, заметіль, облетіти, театр, сироїжка, пиріг.

- У словах зі стовпчика ліворуч перевір пропущені орфограми.
- Як же дізнатися про написання слів у другому стовпчику?

А мені здається,
що слід скориста-
тися словником.

Я вважаю,
що треба зверну-
тися до дорослих.

- А як вважаєш ти?

Навчаємося працювати з орфографічним словником

1 Прочитай.

Багато слів в українській мові не перевіряються ні шляхом зміни форм, ні за допомогою споріднених слів, ні за правилом.

- Щоб дізнатися, як пишеться слово, треба знайти його в орфографічному словнику.

Чи вмієш ти користуватися орфографічним словником? Знаєш, як він упорядкований?

2 Випиши з орфографічного словника по три слова, які починаються буквами а, о і я.

- Поясни, чому слова на букву а розташовані на початку словника, на о — у середині, а на я — у кінці.
- Зроби висновок: як розташовані слова в орфографічному словнику.

Слова в орфографічному словнику, як і в багатьох інших словниках, розташовані за абеткою.

- Разом з однокласником / однокласницею перевірте одне одного, чи пам'ятаєте ви абетку.

3 Уяви, що тобі треба знайти в словнику слово гудзик. Де ти будеш його шукати: на початку, у середині чи в кінці словника? Де шукатимеш слово комп'ютер? А слово цибуля? Поясни свою думку. Знайди ці слова в орфографічному словнику.

4 Спробуй пояснити:

❧ Чому слово **червоний** розташовано у словнику раніше, ніж слово **черевики**, а слово **черевики** — пізніше, ніж слово **черговий**.

❧ Чому слова **ведмідь** і **велосипед** треба шукати на початку словника, а слова **предмет** і **п'ятниця** — у середині.

❧ Чому в словнику слова **телевізор**, **телеграма**, **телефон** розташовані саме в такій послідовності.

- Склади такі завдання і запропонуй їх своїм однокласникам / однокласницям.

5 Уяви, що тобі треба дізнатися, як пишеться слово **бл..нь**. А ти розгортаєш словник на сторінці зі словами **календар**, **квиток**, **килим**...

- Куди будеш перегортати сторінки, щоб знайти потрібне слово, — уперед чи назад? Поясни чому.

6 Петрикові треба було знайти в словнику слово **в..рблюд**. Він подивився серед слів на **ви...** і не знайшов такого слова: **викладач**, **вимагати**, **виразно є**, а потрібного слова немає.

- Допоможи хлопчикові. Знайди слово **в..рблюд** з-поміж слів на **ве...** Працюй так:

- 1 Прочитай слово і поясни його значення.
- 2 Підкресли в слові орфограми.
- 3 Прочитай слово вголос, як написано (орфографічно).
- 4 Не дивлячись у словник, диктуй собі слово орфографічно по складах і записуй.
- 5 Постав у слові наголос і підкресли орфограми.
- 6 Порівняй свій запис зі словником.

- З усіма іншими словами з неперевіряємими орфограмами «ненаголошені *е, и*» працюй у такій самій послідовності.

Дізнаємося за допомогою словника про написання слів, орфограми в яких не перевіряються

- 1 «Розсели» подані слова в будиночки: запиши їх у два стовпчики, вставляючи пропущені орфограми.

Т..атр, кал..ндар, кв..ток, г..рóй, вогн..ще, д..тина, уч..нь, кил..м, учит..ль.

- 2 Знайди подані слова в орфографічному словнику. Запиши їх у три стовпчики. Підкресли орфограми.

Назви рослин	Назви тварин	Дні тижня
...	...	...

Пш..ниця, н..діля, с..ниця, ч..ремха, с..реда, л..лека, б..реза, пон..ділок, ол..нь, яс..н, за..ць, ч..решня, ч..твер, л..сиця, в..дмідь, п'ятн..ця, абр..кос.

- 3 Визнач слова за їхнім тлумаченням. Запиши їх у стовпчик. Якщо не знаєш, як правильно записати слово, звернись до орфографічного словника.

1. Уявна лінія торкання небосхилу і земної поверхні, небокрай. 2. Плід вічнозеленого цитрусового дерева який має жовтогаряче забарвлення, помаранча. 3. Письмова робота, вправа для засвоєння або перевірки грамотності, що полягає в записуванні тексту, який диктується. 4. Обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння.

- До кожного слова добери по два спільнокореневих. Запиши їх поряд. Познач корінь.

4 Прочитай слова.

Кр..латий, р..балка, ч..рвоний, л..стоноша, віт..р,
вер..с..нь, кр..ниця, підн..сти, скр..паль, черв..нь, уч..нь.

- Запиши слова в три стовпчики, уставляючи пропущені звуки.

Перевіряю наголосом	Пишу за правилом	Знаходжу в словнику
...	...	...

- Порівняй свою роботу з тим, як її виконав / виконала однокласник / однокласниця. Якщо у вас виникли розбіжності, з'ясуйте чому.
- Коли Оленка і Петрик порівняли свої роботи, з'ясувалося, що результати у них різні.

Знаходжу в словнику
учень

Перевіряю наголосом
учинь

- Хлопчик знайшов перевірку для ненаголошеного [и] в спільнокореневому слові **учіть**ель. Але Оленка з ним не погодилася. Як ти вважаєш, чому? Поясни свою думку.

5 З-поміж поданих завдань обери ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. До поданих слів добери близькі за значенням. Запиши пари синонімів.

Обрій — ... , машина — ... , тривога — ... , гуркотіти — ... , виразний — ... , чорногуз — ... , громада — ... , клекотіти — ... .

2. Випиши слова, у яких виділені букви можна перевірити тільки за словником.

Десяток, предмет, теплота, горизонт, дятел, червоний, глибина, сигнал, лелека, зернина, метро, просьба, ясен.

3. Знайди правильно написані слова. Перевір себе за орфографічним словником. Запиши ці слова. Підкресли орфограми.

Чиревики, черевики, черивики.

Призидент, президент, презедент.

Середа, сиреда, серида.

Беризинь, березинь, березень.

Вересинь, вересень, верисень.

Телефон, тилефон, телифон.

- Із двох слів (на вибір) склади і запиши речення.

4. Перевір диктант учня. Запиши слова, у яких він припустився помилок, правильно. Доведи свою думку: запиши перевірки за зразком.

Зразок: зима́ — зими, ясен — словник.

Обабіч криниць висаджують калину. Це дерево не лише прикрашає місце. Воно обирігає воду від спеки. З ранньої весни духм'яніють тут квіти. Над ними гудуть бджоли. Витьохкують соловії. Восени на гілках багряніють соковиті ягоди.

- 6 Прочитай текст. Підготуйся писати його під диктовку учителя: підкресли орфограми і прочитай так, як написано — орфографічно.

Дніпро — найбільша і найвідоміша річка України. З Дніпром пов'язане героїчне минуле нашого народу. Тут могила Тараса Григоровича Шевченка. На берегах Дніпра лежить столиця нашої Батьківщини — Київ.

- Запиши диктант. Порівняй свій запис зі зразком. Якщо є помилки, виправ їх.

- 7** Прочитай слова. Спробуй запам'ятати їх правопис за 2 хвилини.

П'ятниця, хвилина, апетит, президент, четвер, ґудзик, сантиметр, гриміти, квиток, календар, виразно, секунда, вогнище.

- Згорни підручник і запиши ті слова, які вдалося запам'ятати. Перевір правильність написання слів. Якщо є помилки, виправ їх.

- 8** Запиши словникові слова у два стовпчики. У перший стовпчик записуй слова, у написанні яких немає сумнівів, у другий — з пропуском орфограм, у написанні яких сумніваєшся.

Ч..р..вики, хв..лина, ап..тит, пр..з..дент, ч..твер, ґудз..к, сант..метр, гр..міти, кв..ток, бер..з..нь, кал..ндар, в..разно, сер..да, вогн..ще, пш..ниця, п'ятн..ця, с..ниця, ч..ремха.

- Чи багато слів виявилось у тебе в стовпчику, що праворуч? Якщо багато, треба тренувати свою орфографічну пам'ять.

Можна заспівати словникові слова по складах орфографічно, як написано, на улюблену мелодію. Або записати їх фломастерами великими буквами на смужках паперу і розвісити у своїй кімнаті. Спробуй зробити це вдома.

- Дізнайся про написання слів другого стовпчика у словнику і заповни пропуски. Склади із цими словами речення і запиши їх.

- 9** Написання ще яких словникових слів ти пам'ятаєш? Перевір, чи пам'ятають слова, орфограми яких не перевіряються, твої товариші: склади для них словниковий диктант. Запиши його, а потім продиктуй однокласникам / однокласницям.

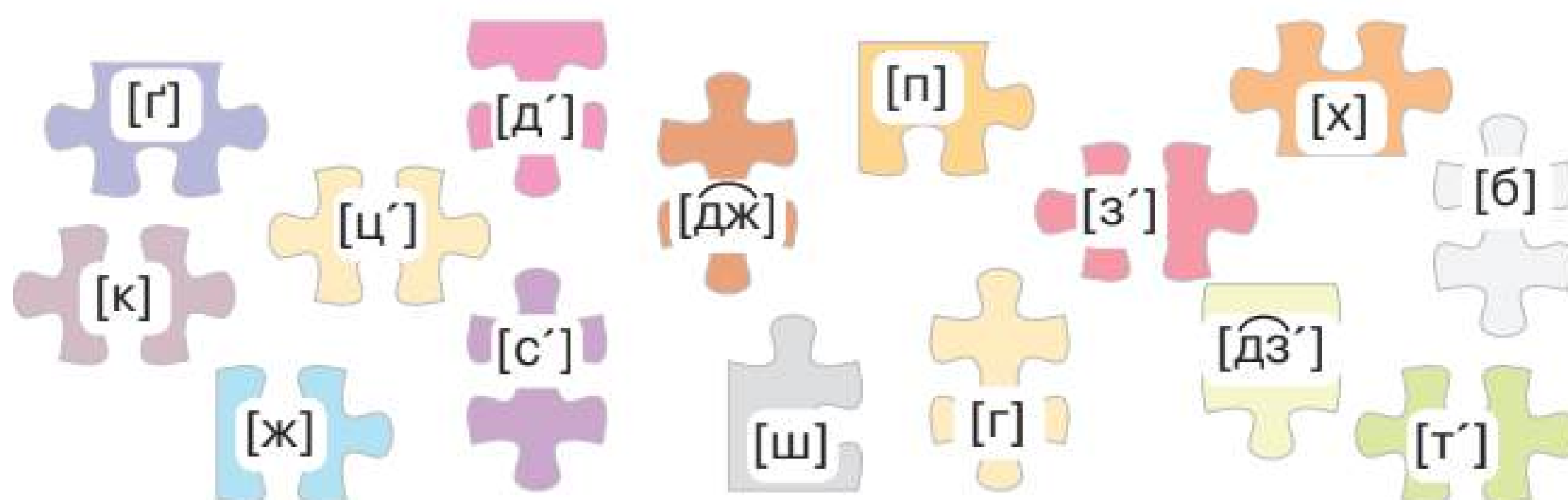
Навчаємося писати слова з приголосними звуками, парними за дзвінкістю-глухістю

- 1** Прочитай пари слів. Порівняй кінцеві приголосні звуки. У чому особливість цих приголосних?

Кра[б] — сні[п], сні[г] — смі[х], холо[д] — моло[т],
мі[д'] — лю[т'], ни[з] — ні[с], гара[ж] — арку[ш].

- Які приголосні звуки вимовляються в кінці слова? Який висновок можна зробити?

- 2** Дзвінкі приголосні звуки та їх глухі пари «загубилися». Допоможи їм знайти свою пару.

- Запиши звуки парами. Який звук не знайшов своєї пари? Допоможи йому: знайди пару.

- 3** Прочитай пари слів. Які звуки порівнюються в парах? Перед якими приголосними — дзвінкими чи глухими — вимовляються ці звуки?

Кла[д]ка — ла[т]ка, ба[б]ка — па[п]ка, ка[з]ка — ка[с]ка,
лі[ж]ко — ву[ш]ко, гру[б]ка — гру[п]ка.

- Який висновок можна зробити?

В українській мові в кінці слів і перед глухими приголосними вимовляються обидва звуки з пари — і дзвінкий, і глухий: бі[б] — сні[п], ні[ж]ка — кі[ш]ка.

- 4 Запиши слова. Над кожним з них надпиши за зразком, які звуки треба вимовляти на місці виділених букв.

[б] [ж]

Зразок: кра**б**, кни**ж**ка.

Горо**д**, заво**д**ь, гра**б**, сторо**ж**, ві**з**, приморо**з**ь.
Ді**ж**ка, буд**к**а, ред**ь**ка, шуб**к**а, кі**з**ка, низ**ь**кий.

- 5 Назви зображені предмети. Що означають їх назви?

- Запиши назви предметів. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні звуки в кінці слів і перед глухими приголосними.

- 6 Прочитай. Доведи, що слова в кожному рядку є спільно-кореневими. Порівняй виділені приголосні звуки в кожній парі слів.

моло[т]ити — моло[д']ба

про[с]ити — про[з']ба

боро[т]ися — боро[д']ба

ко[с]ити — ко[з']ба

- Що відбувається з парними глухими приголосними звуками? Як ти вважаєш, хто «примушує» глухі звуки змінюватися на дзвінкі? Який висновок можна зробити?

В українській мові глухі приголосні звуки перед парними дзвінкими змінюються на свою дзвінку пару:
про[с]ити — про[з']ба.

7 Порівняй вимову і правопис записаних слів.

Моло[д']ба — молотьба, хо[д']ба — ходьба.

Про[з']ба — просьба, при[з']ба — призьба.

- Які приголосні звуки вимовляються перед дзвінками? Чи однаковими буквами позначено звук [д'] на письмі? А звук [з']?
- Чи можна позначати буквами парні дзвінки перед парними дзвінками тільки за вимовою? Чому вони потребують перевірки?

За позначення дзвінкого парного приголосного звука, якщо він вимовляється в слові перед парним дзвінком, можуть «сперечатися» дві різні букви: моло[д']ба, хо[д']ба.

дь?ть   дь?ть

Це орфограми. Щоб перевірити їх, треба дібрати такі споріднені слова, щоб дзвінкий парний приголосний вимовлявся перед голосним: моло[д']ба — молотити: молотьба; хо[д']ба — ходити: ходьба

8 Запиши текст. Виділені звуки познач буквами.

На пероні гомін, сміх. Ди[кт]ор оголосив ві[дп]равлення. Провідник звернувся до пасажирів із про[з'б]ою зайняти місця у вагоні.

Потяг рушив. Уже зник во[гз]ал, а за вікном ще довго виблискували вогні великого мі[ст]а.

- Обміняйтеся роботами з однокласником / однокласницею і перевірте їх. Якщо є розбіжності, з'ясуйте чому.
- Коли Оленка з Петриком перевірили роботи одне одного, виявилось, що слово во[гз]ал вони записали по-різному: вокзал і воґзал.
- Чи можна перевірити орфограму в цьому слові? Як же дізнатися про його правопис? Знайди це слово в орфографічному словнику. Отже, хто з дітей записав слово во[гз]ал правильно?

- 9** Прочитай. Простеж, що відбувається з дзвінким приголосним звуком [г], коли він вимовляється перед глухим.

кі[г]оть — кі[х]ті
ні[г]оть — ні[х]ті

ле[г]енький — ле[х]кий
дьо[г]оть — дьо[х]тю

- 10** Порівняй вимову і правопис записаних слів.

кі[х]ті — кігті
ні[х]ті — нігті

ле[х]кий — легкий
дьо[х]тю — дьогтю

- Якою буквою позначено звук [х] на письмі в поданих словах?
- Чи можна позначати буквами парний глухий [х] перед парним глухим тільки за вимовою?
- Доведи, що виділені звуки потребують перевірки. Знайди перевірні слова в попередньому завданні.

- 11** Прочитай. Усно перевір виділені орфограми. Запиши словосполучення. Підкресли орфограми.

Л(е, и)(г, к)а хода, пу(г, х)кий сніг, боро(д, т)ьба «сумо», туфлі на пі(д, т)борах, ц(е, и)нтральний во(г, к)зал.

- Які орфограми перевіряються за допомогою спільно-кореневих слів? Написання яких слів тобі «підказав» словник?

- 12** Прочитай диктант учениці й перевір, чи немає в ньому помилок.

Про вербу складено багато пісень. «Ой у полі вербиченька, там стояла криниченька»...

Люди завжди брали воду під вербою. Вербовий дух люблять і бджоли. З лехкої, дзвінкої і гнучкої деревини виготовляли кобзи і бандури.

Верби охороняють плеса сивого Дніпра.

- Про що треба нагадати дівчинці, щоб вона надалі не припускалася таких помилок?
- Спиши другий і третій абзаци тексту правильно. Підкресли орфограми.

Яку роль у слові виконують суфікси і префікси

1 Прочитай виразно вірш Василя Кравчука.

Слон, слониха й слоненя
йдуть купатися щодня.
Дуже раде слоненятко,
бо його купає татко.

- Вивчи вірш і запиши його з пам'яті. Підкресли споріднені слова.
- Порівняй значення слів **слон** і **слониха**. Яка частина в другому слові підказала тобі, що йдеться про самку слона?
- Запиши слова **слон** і **слониха** поряд. Виділи в них значущі частини: закінчення, основу, а в основі — корінь.

Частину, яка вказує, що йдеться про самку слона, познач так ^.

- Де розташована ця частина?
- Що означає слово слоненя? Яка частина в слові вказала на маля? Познач її тим самим знаком.
- Поясни, що означає слово слоненятко. Познач тим самим знаком частину, яка надає слову відтінок ласкавості. Де стоїть ця частина у слові?

В основі слова, крім кореня, можуть бути й інші значущі частини. Зі значення всіх частин основи складається лексичне значення слова — те, що слово називає. Значущу частину основи, що стоїть після кореня і служить для утворення нових слів, називають **суфіксом**. Наприклад: слон — слоненя, осінь — осінній, сніг — сніжок.

- 2 Утвори нові слова, використовуючи суфікси **-іст**, **-ист**. Запиши пари слів. Виділи в них значущі частини. У якій послідовності будеш це робити?

хокей — ...   журнал — ...
футбол — ...   трактор — ...
теніс — ...   гітара — ...

- Якого значення додають словам суфікси **-іст**, **-ист**? Покажи за допомогою схеми, що ці слова утворилися додаванням до кореня суфікса. Використовуй у своїй схемі математичні знаки.
- Оленка з Петриком склали таку схему:

- 3 Підготуйся до виразного читання вірша Миколи Сингаївського. Прочитай.

Про що говорили звірі?

Ворон каже воронятку:

— Мій біленький.

Слон говорить слоненятку:

— Мій маленький.

Гуска шепче гусеняті:

— Мій крилатий.

Лев говорить левенятку:

— Мій ласкавий.

Лис говорить лисенятку:

— Мій лукавий.

- Випиши з вірша споріднені слова парами. Яке значення мають слова із суфіксами у цих парах? За якою схемою вони утворилися?

4 Прочитай слова і скажи, кого вони називають.

Одесит, житомирянин, вінничанин, полтавець, харків'янин, херсонець.

- Визнач суфікси, за допомогою яких утворені ці слова-назви. Знайди слова з тим самим суфіксом. Запиши їх групами.
- Скільки груп слів тобі вдалося записати?

5 Прочитай текст. Випиши назви грибів.

Гриби — унікальне створіння природи. Вчені не відносять їх ні до рослин, ні до тварин. Гриби — це окреме царство.

Гриби і дерева з давніх часів товаришують. Своєю підземною частиною — грибницею — вони зростаються з корінням дерев. Спробуйте самі визначити, під якими деревами ростуть гриби підберезники. А підосичники? Дубовики?

Начальником серед усіх грибів вважається білий гриб. Є у нього ще одна назва — боровик.

дубовик

підосичник

підберезник

боровик

- Випиши слова — назви грибів у стовпчик. Поряд запиши слова, від яких утворилися ці назви. Визнач у словах значущі частини.

Зразок: боровик — бір.

- В основах яких слів є частина, що стоїть перед коренем? Про що вона повідомляє? Познач цю частину так: .

Значущу частину основи, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів, називають префіксом. Наприклад: підвіконня, перехід, занести, віднести.

6 Запиши пари слів.

Зима — зимовий, кінь — коник, двері — одвірок, їхати — приїхати, дід — прадід, малювати — розмалювати.

- Доведи, що друге слово в кожній парі утворилося від першого. Визнач, за якою схемою утворене кожне з них. Перемалюй схеми у зошит.

1.

2.

3.

- Поряд з відповідною схемою запиши друге слово з кожної пари. Познач частину за допомогою якої воно утворене.

7 Виділи значущі частини в слові **підводний**. У якій послідовності будеш діяти? Обговоріть це запитання з однокласниками / однокласницями в групі.

Оленка з Петриком вирішили діяти в такій послідовності:

1 підводний — (немає) підводного;

2 підводний;

3 підводний — вода, водичка, водиця;

4 підводний — піднебесся, підберезник;

5 підводний — рибний, природний.

- Оціни разом з товаришами роботу дітей. Який алгоритм дій склала ваша група?

8 Добери і запиши по два слова, в основах яких є:

■ корінь і суфікс

■ префікс і корінь

■ префікс і суфікс

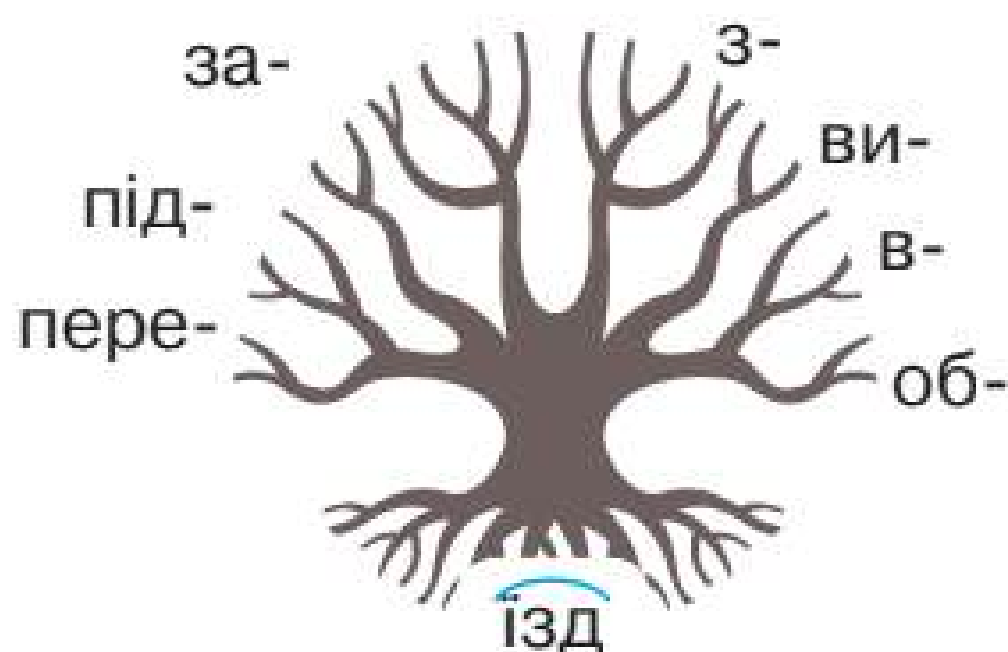
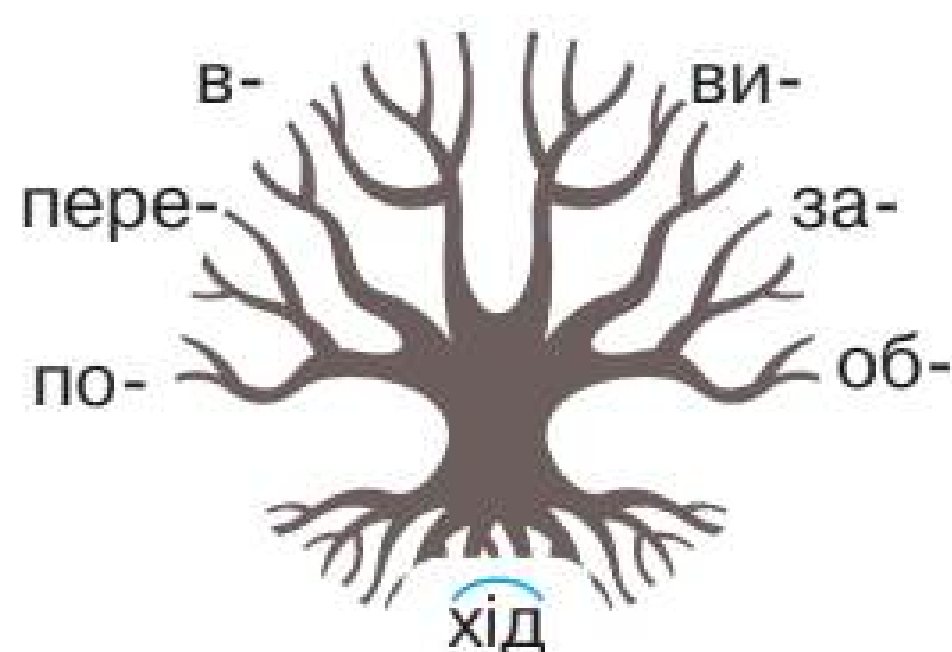
■ корінь, префікс і суфікс

- Яке завдання виконати неможливо? Чому не буває слів без кореня?
- Зроби висновок про те, яка частина основи — головна, обов'язкова, а які — додаткові, необов'язкові для слова.

Будуємо слова за допомогою префіксів і суфіксів

- 1 Розглянь малюнки. Поясни, яке завдання запропонував тобі художник. Утвори слова, які «вироснуть» на цих деревах.

- Склади схему, за якою утворилися ці слова.
- Порівняй свою роботу з тим, як її виконали твої однокласники / однокласниці.

- 2 Разом з однокласником / однокласницею з'ясуйте, від якого слова утворилися слова кожної групи.

1. Рученята, підручний (матеріал), ручища.
2. Смішинка, усмішка, смішний.
3. Подруга, дружити, дружба.

- Запиши групи споріднених слів за зразком.

Зразок: сніг — сніговий, безсніжний, сніжок.

- Що відбувається зі звуками в коренях споріднених слів? Підкресли букви, які позначають звуки, що чергуються.

- 3 До поданих слів добери спільнокореневі з протилежним значенням. Запиши пари слів.

Закопати — ... , відкрити — ... , відцвісти — ... , прилетіти — ... , вибігати — ... , виливати — ... , розгорнути — ... .

- Яка значуща частина слова надала словам протилежного значення? Познач префікси.

Зразок: залетіти — вилетіти.

4 Здійсни перетворення.

- Запиши пари слів. Познач частини слова, які брали участь в утворенні спільнокореневих слів.

5 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Розташуй значущі частини слова в тому порядку, в якому ти знаходиш їх у слові.

2. В українській мові є такі значущі частини слова: **еньк**, **гор**, **ви**, **ок**, **по**, **дуб**. Поміркуй, чи це корені, префікси чи суфікси. Запиши слова, що містять такі значущі частини. Познач їх.

3. З кожної групи випиши слова, в основі яких є спільна значуща частини.

❧ Річка, свічка, стрічка, нічка.

❧ Перехід, перемога, перезимувати, пережити.

❧ Сільський, сіль, посолити, сільниця.

4. Перемалюй схеми в зошит. До кожної схеми добери по три слова, які їй відповідають. Скористайся довідкою.

1. за

2. під ник

3. иц

Довідка: запис, замок, забіг, заздрість, заїзд, підвіконня, підсклятник, підсніжник, підбори; синиця, вовчиця, ведмедиця, куниця, лисиця.

Відрізняємо префікс від прийменника

- 1 З поданих пар окремих слів утвори словосполучення і запиши їх.

Упасти, вода; накреслити папір; заховатися, паркан; довести, кінець; злетіти, дерево.

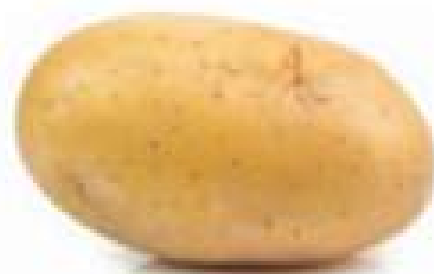
- Які слова тобі довелося додати? Як називаються такі слова? Яка їхня роль?

У слів, які означають предмети і відповідають на питання *хто?*, *що?*, є помічники — **службові слова**. Вони допомагають їм зв'язуватися з іншими словами: *іти в ліс*, *повернутися з лісу*. Такі службові слова називаються **прийменниками**.

- У словах, що означають дії, познач префікси. Порівняй їх з прийменниками. Яку різницю ти бачиш у написанні префіксів і прийменників? Як це пояснити?

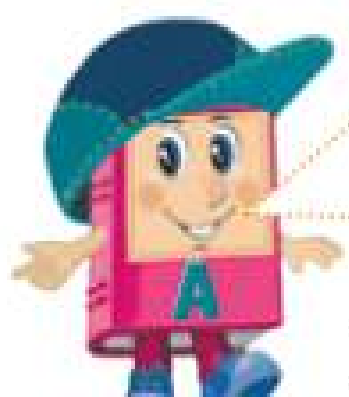
- 2 Прочитай і відгадай загадки. Розкрий дужки і запиши загадки разом із відгадками.

1. Сидить баба (на)грядках, уся (за)кутана (в)хустках.
2. (Під)землею птиця гніздо (з)вила і яєць (на)носила. 3. Колючий клубочок (при)біг (у)садочок.

- Як ти дізнаєшся, де — префікс — частина слова, а де — прийменник — окреме слово? Поясни, чому це важливо для правопису.

Щоб не переплутати прийменник з префіксом, треба користуватися правилом: між прийменником та іншим словом можна вставити ще одне слово: *біля школи* — *біля нової школи*, *на уроці* — *на третьому уроці*.
Проект підручника видавництва "Ганок"

- 3 Ти, напевне, знаєш казку про незвичайні пригоди Малого та Карлсона. Написала її відома шведська письменниця Астрід Ліндгрен а переклала Ольга Сенюк — українська перекладачка з германських мов.

Якось Малий вирішив вирушити до Карлсона в гості, а щоб батьки не хвилювалися, він залишив їм записку:

Я у Карлсона, що живе надаху.

- Як ти вважаєш, чому Малий помилився? Навчи його: напиши записку правильно. Поясни йому, у який спосіб треба розрізняти префікси і прийменники. Напиши записку правильно.

- 4 Спиши текст, уставляючи замість крапок префікси або прийменники, що підходять за змістом. У який спосіб ти будеш визначати, де — префікс, а де — прийменник?

Давно вже дерева (...)кинули пожовкле листя. (...)кинули свої домівки птахи. Вони (...)летіли (...)вирій. Перша (...)морозь (...)крила голі дерева. Незабаром (...)стане зима.

- Обміняйтеся зошитами з однокласником / однокласницею й перевірте роботи одне одного.

Коли Оленка і Петрик порівняли свої роботи, то з'ясувалося, що вони одне зі слів записали по-різному.

- А як це слово записано в тебе?
- Чи можеш визначити, у кого правильно? Як саме?

Навчаємося правильно писати слова з префіксом з- (с-)

- 1 Прочитай слова. Визнач у них значущі частини основи. Запиши їх у два стовпчики. У перший записуй слова з префіксом з-, у другий — слова з префіксом с-. Познач префікси.

Збити, зварити, здерти, здолати, зжити, скинути, зліпити, змусити, знищити, спалити, зробити, зсипати, стерти, сфотографувати, стиснути, сховати, зчистити, схилити, зшити.

- Разом з однокласником / однокласницею зробіть висновок: перед якими буквами кореня пишеться префікс с-, а перед якими — префікс з-.
- Чи можна вважати написання префікса з- (с-) орфограмою? Поясни чому.

Перед глухими приголосними [к], [п], [т], [ф], [х] завжди пишемо префікс **с-**: *сказати, спалахнути, створити, сфотографувати, сходити*. Перед рештою приголосних та голосних пишемо **з-**: *звести, зсадити, зціпити, зчепити, зшити, знизати, зорієнтувати, зекономити*.

- 2 Утвори і запиши слова за допомогою префікса з- (с-). Поясни вибір букви для префікса.

Сипати, ховати, писати, лити, різати, крутити, жувати, ліпити, тримати, ходити, палити, фальшувати.

- 3 Прочитай. Обери для префікса одну з букв у дужках і запиши слова у два стовпчики. Поясни свій вибір.

(З, с)топтати, (з, с)кривитися, (з, с)творити, (з, с)ціпити, (з, с)хвалити, (з, с)формувати, (з, с)сунути, (з, с)питати, (з, с)чесати, (з, с)щулитися, (з, с)бавити, (з, с)вести, (з, с)чепити.

- Обери три слова. Склади з ними речення і запиши їх.

4 Прочитай текст.

Яким смачним (з, с)дається взимку пухнастий сніг! Кортить (з, с)куштувати. Але не піддавайся спокусі. «Ласування» снігом дорого обходиться. Сніг містить багато шкідливих мікробів. А про застуду можна й не (з, с)гадувати...

- А ти не піддаєшся цій спокусі? Принаймні тепер розумієш, як це небезпечно.
- Спиши текст, розкриваючи дужки, доведи свій вибір букви у префіксі.

5 Прочитай українські прислів'я. Розкажи, що їх об'єднує. Запиши прислів'я, вставляючи пропущений префікс з- (с-). Поясни свій вибір.

1. ..добудеш освіту — побачиш більше світу. 2. Учись ..молоду — пригодиться на старість. 3. Хто знання має, той мур ..ламає. 4. Розумний батько сина ..питати не соромиться. 5. Ні пером не ..писати, ні словом не ..казати.

6 Учні писали текст під диктовку вчителя.

Не спорожнів ліс восени. Їжачок знайде купу листя й пірне в нього. Наколе листочки і віднесе їх у нору. Згодом за мохом збігає.

Готуються до зими й трударі бобри. Валять дерева. Розпилюють їх своїми міцними зубами. Потім сплавляють річкою у свої хатки.

- Коли Оленка і Петрик перевірили роботи одне одного, то виявилось, що одне слово в них записано по-різному: **роспиляють і розпиляють**.
- У якій частині слова виникли розбіжності?

Можливо, є правило, яке підкаже нам, як слід писати цей префікс?

Треба звернутися до словника.

Навчаємося правильно писати слова з префіксами роз-, без-

1 Запиши групи слів. Підкресли орфограми.

Розбити, розкидати, розмочити, розрізати, розірвати.
Безболісний, безкрилий, безробітний, безхмарний.

- Чи є в кожній групі слів спільна значуща частина? Познач її.
- Який кінцевий звук вимовляється у префіксах роз- і без-? Як він позначений на письмі?

2 Прочитай слова. Визнач у них корені й префікси. Порівняй вимову і правопис префіксів у цих словах.

Розшумітися — ро[ш:]умітися, розжарити — ро[ж:]арити, розчарувати — ро[ш]чарувати, розступитися — ро[с:]тупитися, безсмертя — бе[с:]мертя, безцільний — бе[с]цільний, безжалісний — бе[ж:]алісний, безшумний — бе[ш:]умний.

- Однаково чи по-різному вимовляється кінцевий приголосний префіксів роз- і без- у цих словах? Як ти вважаєш, від чого це залежить?
- А як позначається на письмі кінцевий приголосний цих префіксів? Який висновок можна зробити?

Кінцевий приголосний префіксів **роз-** і **без-** вимовляється по-різному залежно від початкового звука кореня: **дзвінко** (ро[з]бити, без[х]марний) або ж **уподібнюється** шиплячому (ро[ш:]ити, ро[ш]чарувати, бе[ж:]алісний) чи свистячому кореня (ро[с:]тупитися, бе[с]цільний). Але пишуться ці префікси однаково — завжди з буквою **з**: **розбити**, **розпалити**, **розшити**, **безжалісний**, **безцільний**.

Для милозвучності при збігу приголосних кореня пишеться префікс **розі-**: **розірвати**, **розіслати**, **розібрати**.

- 3 Запиши слова, вставляючи пропущені букви. Про написання яких слів треба дізнаватися у словнику? Підкресли їх.

Підб..резник, в..дмедик, бе..винний, ро..сип, т..атральний, фу..боліст, бе..жалісний, ро..тр..возити, д..ректор, кр..ничка, зат..л..фонувати, бе..порадний.

- 4 Заміни виділені слова близькими за значенням. Скористайся довідкою. Запиши словосполучення. Познач префікси.

Сміливий хлопчик, **тихі** кроки, **широкий** степ, **порожня** вулиця, **жорстокий** ворог, **пасивна** людина.

Довідка: безлюдний, безмежний, безстрашний, бездіяльний, безшумний, безсердечний.

- 5 Ти, напевне, знаєш, щоб устигати робити більше за менший час, треба знати окремі «секрети». Прочитай про один із них. Замість крапок устав потрібний префікс: **роз-** або **без-**. Поясни їх правопис.

Багато хто дуже довго береться до справи. ...мірковує. Наводить порядок у своїх речах. ...діяльно чекає настрою. Тобто ...тягує ...цінний дарунок — час. А тоді дивується, куди він ...слідно подівся.

Коли вже взявся робити — починай одразу!

- Розкажи, як ти берешся до справи. Послухай розповіді своїх однокласників / однокласниць.
- Прочитай текст ще раз і підготуйся записати його під диктовку вчителя. Запиши диктант.

Коли після префіксів пишеться апостроф

- 1 Прочитай і відгадай загадку. Запиши її буквами разом із відгадкою.

Надворі хатка,
солом[йа]ний дах.
Ж..ве там маленьки[й]
сіреньки[й] птах.
Із сонечком разом
вста[йе] пташеня.
Цвірінька, стр..ба[йе],
Шука ч..рв[йа]ка.

- Чи однаково у тебе позначено звук [й]? Чому?
- У яких словах звук [й] позначено за допомогою апострофа? Яку позицію в слові він займає?
- Як у тебе написано слово ч..рв[йа]к: з буквою е чи з буквою и? Доведи, що ти не помилився / помилилася.

- 2 Запиши слова до відповідної групи. Познач префікси.

З'їсти, роз'єднати, об'єднання, дерев'яний, від'їхати, пір'ячко, обов'язки, в'юн.

- З апострофом після префікса: ...
- З апострофом не після префікса: ...

Апостроф пишеться **після префіксів**, які закінчуються твердим приголосним звуком, **перед буквами я, ю, є, ї**, якими починається корінь.

- 3 Визнач слова за їхнім тлумаченням. Поясни вживання апострофа.

1. Невисока гора, невелика височина. 2. Надзвичайно рухлива риба з видовженим гнучким тілом. 3. П'ятий день тижня. 4. Розтлумачити іншому.

4 Доповни речення словами з апострофом. Запиши їх.

1. Я знаю багато віршів ... . 2. За календарем сьогодні ... грудня. 3. Ні за які гроші не купиш ... . 4. Потяг ... від станції вчасно.

- Підкресли слова, у яких апостроф пишеться після префікса. Познач префікс.

5 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Знайди слова, які слід писати з префіксом з-. Випиши їх. Доповни ряд слів трьома прикладами.

(З,с)кувати, (з,с)ліпити, (з,с)купити, (з,с)долати, (з,с)хи-
трувати, (з,с)шити, (з,с)мити, (з,с)турбований, (з,с)вести.

2. Випиши слова, у яких апостроф пишеться після префіксів.

Під'їзд, роз'яснення, прислів'я, об'єднання, роз'їхатися, в'їхати, в'ється, в'янути, з'їдати.

3. До поданих слів добери спільнокореневі з протилежним значенням та префіксами **роз-**, **без-**.

З'їхатися — ... , хмарний — ... , збирати — ... , грамот-
ний — ... , сильний — ... , завантажити — ... , цінний — ... ,
зав'язати — ... , зійтися — ... , людний — ... , єднати — ... ,
закопати — ... , діяльний — ... .

4. «Прочитай» схеми слів і перемалюй їх у зошит. Під схе-
мами добери і запиши слова, які їм відповідають.

з + ' ...   під + ' ...   в + ' ...   об + ' ...

в'язати

з'єднати

під'їхати

в'їхати

об'єднати

з'явитися

з'юрмитися

в'янути

в'юрок

в'ється

з'їсти

об'їзд

Що ми дізналися про будову слова? Чого навчилися?

1 Що називають закінченням слова? У який спосіб ти його знаходиш?

1. Спиши речення. У кожному слові знайди і познач закінчення.

У блакитній височині жайворонки співають веселу пісню.

2. Визнач закінчення в кожній парі слів.

Село — радіо, (нема) столів — (нема) слів, долоні — поні.

2 Які слова називають спорідненими або спільнокореновими?

1. Запиши слова, спільнокоренові зі словом **хліб**. Познач корінь.

2. За допомогою моделі покажи різницю між спорідненими словами і формами слова. Наведи приклади.

3. Учителька запропонувала дітям навести приклади слів з коренем **-гор-**. Результати у дітей вийшли різні:

1) горе, горювати, горечко, загорювани;

2) горіти, загорітися, відгорати, горіння;

3) горб, горбатий, горбунок, горбик, згорбитися.

Хто з дітей виконав завдання правильно?

3. Знайди в кожному рядку зайве слово:

1) білий, білизна, побілити, білочка, білуватий;

2) гора, гірський, гіркий, гористий, гірник;

3) льод, льодяний, льодяник, крига, льодовик.

4. Прочитай прислів'я. Випиши слова, в коренях яких відбувається чергування приголосних звуків.

Нема друга — шукай, а знайшов — бережи.

Доведи, що не помиляєшся: добери до кожного слова споріднені слова. Познач корінь. Підкресли букви, які позначають звуки, що чергуються.

3 Що треба зробити, щоб перевірити орфограму «ненеголошені е, и» в корені слова?

1. Знайди слова, для яких перевірним буде слово **синій**.

Синява, синюватий, синенький, синька, засинати, синяк, синюшний, синочок.

2. Учні перевіряли орфограму «ненаголошені е, и» в корені слова **скр..піти**.

Перший учень: скр..піти — скрипка: скрипіти.

Другий учень: скр..піти — скрепка: скрепіти.

Знайди правильний варіант перевірки або запропонуй власний.

3. Добери як можна більше перевірних слів до слова **в..сокий**.
Запиши їх.

4. Наведи приклади слів, у яких орфограма «ненаголошені е, и» перевіряється за правилами.

4 Як будеш діяти, якщо орфограму «ненаголошені е, и» не вдається перевірити наголосом або за правилами?

1. Запиши слова в два стовпчики, Букви впиши.

Т..л..фон, кр..чати, с..ниця, к..лимок, вул..ця, в..дмідь, чов..н, пон..ділок, р..балити, кр..шити.

Орфограма «ненаголошені е, и»	
перевіряється	не перевіряється

2. Випиши слова в написанні яких ти впевнена / впевнений.
букви впиши.

Г..рой, л..енда, во..зал, м..тро, т..атр, с..кунда, оч..рет, пр..рода, учит..ль, уч..нь, хв..лина, фу..бол, пш..ниця.

Про написання слів, що залишилися, дізнайся з орфографічного словника. Запиши ці слова з нового рядка.

5 Що вдалося дізнатися про префікси і суфікси?

1. Чому префікси і суфікси називають значущими частинами слів?
2. Знайди рядок слів, які треба писати з префіксом с-.
  - 1) садити, шити, везти економити малювати;
  - 2) ліпити, бити, знаходити, горіти, долати;
  - 3) товкти, фотографувати, ховати,
3. Запиши, вставляючи замість крапок пропущені букви.

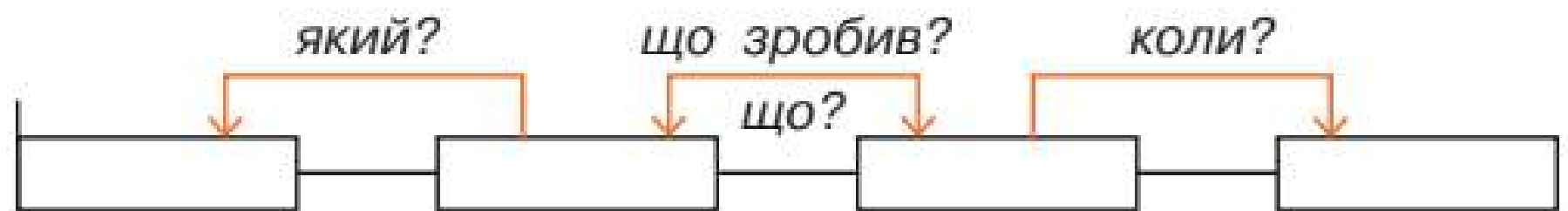
Ро..смішити, бе..межний, бе..жалісний, ро..крити, бе..болісний, ро..щебетатися, ро..чаруватися, бе..глуздий, ро..кричатися.
4. Випиши слова з апострофом після префіксів.

З'їсти, в'їхати, в'юн, б'ється, без'язикий, в'ялий, від'єднати, зв'язка, з'явитися, пір'їна, роз'яснення.

РОЗДІЛ 3. СЛОВО. ЧАСТИНИ МОВИ

З яких частин складається наша мова

1 Склади речення за схемою і запиши його.

- Порівняй своє речення з тими, що склали твої однокласники / однокласниці. Однакові вони чи різні?
- Чому різні речення підходять до однієї схеми? Порівняй у них слова. Чи однакові вони за лексичним значенням? А що у них спільного?
- Випиши з речень слова у три стовпчики.
  - 1) означають предмет
  - 2) означають ознаку предмета
  - 3) означають дію предмета

Різні за своїм лексичним значенням слова можуть **означати** те саме: **предмет, ознаку предмета, дію предмета** або **його кількість**. Такі слова однаково сполучаються з іншими словами в реченні. За тим, що саме слова означають, їх об'єднують у великі групи — **частини мови**.

2 Прочитай початок казки.

Бігло лісом сіреньке Зайчатко. Бачить: на стежці лежить... казочка. Перегорнуло Зайчатко сторінку. Ой, як сподобались йому малюнки! І п'ять червоних морквинок, і два білі кролики, і три веселі їжачки. І написана казочка була великими літерами. Тільки Зайчатко однаково читати не вміло.

За Юрієм Ярмишем

- Знайди в тексті по три слова, що належать до різних частин мови. Запиши їх групами в такій послідовності:
  1. Означають предмет. Відповідають на питання *хто?*, *що?*.
  2. Означають ознаку предмета. Відповідають на питання *який?*, *яка?*, *яке?*, *які?*.
  3. Означають дію предмета. Відповідають на питання *що робить?*, *що робив?*, *що робили?*, *що зробив?*.
  4. Означають кількість предметів. Відповідають на питання *скільки?*.

Кожну групу слів починай писати з нового рядка.

У кожної частини мови є своя назва: **іменник**, **прикметник**, **дієслово**, **числівник**.

Іменник означає предмет.

Прикметник — ознаку предмета. Дію предмета означає **дієслово**.

Числівник означає кількість предметів.

Частини мови відповідають на різні питання.

Іменник — на питання **хто?** або **що?**.

Прикметник — на питання **який?**, **яка?**, **яке?**, **які?**.

Дієслова відповідають на питання **що робити?**, **що зробити?**.

Числівники — на питання **скільки?**.

- Прочитай казку на с. 58 ще раз і спробуй її продовжити разом з однокласником / однокласницею. Розкажи казку своїм друзям / подругам.

3 Спиши речення. Замість крапок устав пропущене слово.
Діти каталися на ... зі снігової гірки.

Слова для довідки: морозний, гуляти, лижі, принести, санчата, човник.

- Порівняй уставлені слова. Чому підійшли саме вони? Яке в них лексичне значення: однакове чи різне? А що в них спільного?

- До однієї чи різних частин мови належать слова **лижі** і **санчата**? Що вони означають? На одне чи різні питання відповідають? На яке число вони вказують?

Крім лексичного, у слів є інші значення. Це **граматичні значення**. Вони допомагають словам зв'язуватися одне з одним у реченні.

Лексичне значення в кожного слова власне. **Грама-тичні** значення в різних слів **загальні**.

- 4** Запиши слова. Визнач, до якої частини мови належить кожне.

Година, вірний, пізнати, лихий, у, людина.

- Разом з однокласником / однокласницею складіть із цих слів українське прислів'я. Запишіть його.
- Оленка й Петрик склали і записали таке речення:

У лиху годину пізнаєш вірну людину.

- Як змінилися прикметники в реченні? З'ясуй, яка частина мови змусила їх змінитися.
- Як змінювалися іменники? Як змінилося дієслово?
- Зроби висновок про те, які граматичні значення в різних частин мови: однакові чи різні?
- Як ти вважаєш, яка частина слова повідомляє про його граматичне значення? А яка — про лексичне? Покажи це за допомогою схеми.

Слова, зв'язуючись одне з одним у реченні, змінюють свої граматичні значення. У різних частин мови — різні граматичні значення. Про **граматичні значення** слів повідомляють їх **закінчення**. А про **лексичне** — **основа**.

- Оленка з Петриком склали таку схему:

лексичне
значення

лексичне
значення

- Чи можна погодитися з учнями? Яка схема вийшла у вас?

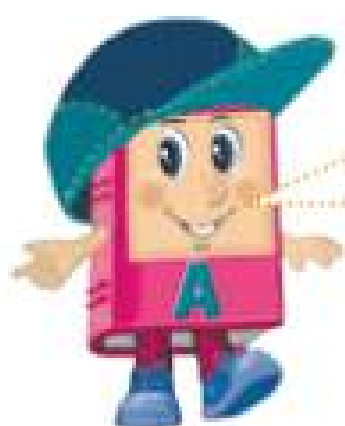
- 5 Прочитай. Підготуйся писати текст під диктовку вчителя.

Дрімає **зимовий** ліс. Холод скував дерева і заповишив їх снігом. Застигли білі берези і могутні дуби. Мовчки **дрімають** зелені сосни.

Кругом стоїть **тиша**.

- Запиши текст. Випиши виділені слова. Постав до них питання. До якої частини мови належить кожне слово?

Зразок: (що?) ліс — іменник.

Щоб дізнатися, до якої частини мови належить слово, треба поставити до нього питання і визначити, що означає слово: *предмет, ознаку, дію чи кількість предметів.*

- 6 Прочитай вірш Сергія Пантюка. Як ти вважаєш, чому він так називається?

Веселий крутисловик

Розвіршú вам скажі кльові:
конить скачик по дірбові,
сходце сонцить, дрім котячись,
щебетайко солов'ячить.
Ранний гарнок. Лерез чоси
лозять мчі у вербокози.
Доді! Госить! Збаг часнути —
Я замовився у плути.

- Разом однокласниками / однокласницями розплутайте цей «крутисловик». Запишіть, що утворилося. Порівняйте свою роботу з роботами інших груп. Чи все у вас збігається?
- Випиши з вірша по два слова, що належать до різних частин мови.

Іменник. Розпізнаємо іменники в тексті

1 Прочитай вірш Олександра Богемського.

Спить під листям їжачок,
Під камінчиком — жучок,
Дідусь — під кожухом,
Зайчик вкрився вухом.
Вже зима в дорозі
На скрипучім возі.

- Випиши з вірша іменники в такі групи:

- 1) Відповідають на питання *що?* ...
- 2) Відповідають на питання *хто?* ...

Іменники, що називають людей і тварин, є **назвами істот**. Вони відповідають на питання **хто?**: *дитина, лікар, токар, ведмідь, мураха*.

Усі інші іменники — **назви неістот**. Вони можуть називати предмети, речі тощо. Такі іменники відповідають на питання **що?**: *зошит, клен, радість, вітер*.

2 Перевір себе, чи пам'ятаєш ти слова з ненаголошеними е та и, що не перевіряються наголосом.

Ап..тит, бер..зень, д..путат, д..ректор, кал..ндар, кр..ниця, кроп..ва, л..лека, м..трó, пон..ділок, пр..рода, пр..з..дент.

- Запиши іменники у дві групи, вставляючи пропущені букви. Якщо не пам'ятаєш, як пишеться слово, звернися до орфографічного словника. У дужках замість крапок запиши питання, на які відповідають слова кожної групи.
  - 1) Назви істот (...): ...
  - 2) Назви неістот (...): ...

- 3 Від поданих іменників і дієслів утвори слова, що називають професії людей. На яке питання вони відповідатимуть? Стіл, банк, шахта, бібліотека, футбол, ферма. Писати, будувати, учити, лікувати, тесати.

- Запиши пари слів. Познач суфікси, за допомогою яких утворилися нові слова.
- Ким працюють твої батьки? Що ти знаєш про їхні професії? Розкажи про це, доречно використовуючи у своєму мовленні іменники.

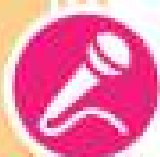
- 4 Прочитай вірш Оксани Кротюк. Підготуйся записати його з пам'яті.

Гусеня

Гусак сьогодні у книгарні
Книжки купив для сина гарні.
Тепер маленьке гусеня
Читає з татусем щодня.

- Запиши вірш. Підкресли іменники.
- Випиши із вірша пари спільнокореневих іменників. Познач корінь.
- Чи любиш ти читати книжки? Які саме? Розкажи про свої уподобання.

- 5 Пограй з однокласником / однокласницею у гру «Хто більше?». Хто більше добере іменників, які називають позитивні й негативні риси характеру, той переможець / переможниця.

1. Позитивні риси характеру: лагідність, ...
2. Негативні риси характеру: грубість, ...

Запиши дібрані слова. Скільки вийшло в тебе? Скільки — в однокласника / однокласниці? Кого можна вважати переможцем / переможницею?

6 Прочитай українські прислів'я. Поясни, коли в народі так говорять.

1. Щастя розум одбирає, а нещастя повертає. 2. Праця людину годує, а лінь марнує. 3. Брехні багато, а правда одна. 4. Правда та кривда, як вогонь та вода. 5. Із щастя та горя склалася доля.

- Випиши з прислів'їв іменники, протилежні за значенням — антоніми.
- Чи є серед виписаних іменників синоніми? Які саме? Підкресли їх. Яку роль у мовленні вони відіграють?

7 Обери найбільш влучний іменник із ряду синонімів і впиши його замість крапок у речення.

1. Хата, дім, будинок, житло, оселя, квартира.

- Біля ... розквітли мальви.
- У сусідньому мікрорайоні нові ... ростуть, як гриби.
- Герої України отримали нове ... .
- Батьки зробили ремонт у ... .

2. Їжа, страва, харч, корм, пожива.

- Учні заготовили ... для птахів.
- У потяг батьки взяли ... .
- Комахи шукають ... під корою дерев.
- Які ... на Святвечір готують у багатьох українських родинах?

8 З-поміж слів, поданих в орфографічному словнику наприкінці підручника, знайди іменники, поєднані однією темою. Випиши їх.

Спробуй скласти із цими іменниками невеличке оповідання. Прочитай його своїм однокласникам / однокласницям. Послухай їхні твори.

Навчаємося розрізняти власні й загальні іменники

- 1 Порівняй іменники в першому і другому стовпчиках таблиці.

дівчинка	Оленка, Даринка, Марійка
хлопчик	Петрик, Іванко, Михайлик
письменник	Іван Франко, Остап Вишня, Алан Мілн
країна	Україна, Японія, Франція
місто	Київ, Токіо, Париж
річка	Дніпро, Дністер, Ворскла

Що називають слова в першому стовпчику, а що — у другому?

Іменники можуть бути **узагальненою** назвою цілого ряду однорідних предметів, а можуть називати предмет **власним, індивідуальним** ім'ям. Порівняй: учень — *Клименко*, місто — *Харків*, держава — *Україна*, письменник — *Всеволод Нестайко*. За цією ознакою вони поділяються на **загальні й власні**. Власні іменники пишуться з великої букви.

Як ти вважаєш, яких іменників більше — власних чи загальних? Поясни свою думку.

- 2 Добери і запиши загальні назви до кожної групи власних іменників.

Маркіз, Рябуха, Зойка, Мурка — ... .

Ткач, Денисенко, Бойко, Коваль — ... .

Плутон, Марс, Земля, Сатурн — ... .

Лисенко, Моцарт, Бетховен, Скорик — ... .

Колько Колючка, Кося Вухань, Пантера Ягуарівна — ... .

3 Прочитай текст. Добери заголовок.

Зворушливих прикладів дружиби людини із собакою безліч. Про це свідчать пам'ятники, зведені в різних країнах світу. В Японії таких декілька. Один із них стоїть на околиці міста Токіо.

Після смерті свого хазяїна пес Хатіко ще багато років ходив зустрічати його на вокзал. Відданість собаки зворушила японців. Вони зібрали кошти і спорудили вірному другові людини пам'ятник.

- Знайди в тексті речення, яке відповідає схемі.

- Скільки іменників у цьому реченні? Розкажи, як ти відрізняєш іменники від інших частин мови.
- Чи знаєш ти, яким ще тваринам зведено пам'ятники і за що? Розкажи про це своїм однокласникам/однокласницям (4–5 речень). Запиши свою розповідь.

4 Прочитай речення. Знайди в них іменники, які звучать однаково, а відрізняються написанням великої й малої букви.

1. Земля обертається навколо Сонця, а Місяць — навколо Землі. 2. Чорна земля білий хліб родить. 3. Коли сонце сідає за обрій, гори стають рожевими. 4. Вийшов місяць із-за хмари.

- Наведи інші приклади іменників, які розрізняються написанням великої й малої букви. Склади з ними речення і запиши їх.

5 Прочитай текст.

Чи знаєш ти, де знаходиться Україна? Відомо всім: у Європі, на земній кулі — планеті, що має назву Земля. А де живе Земля? Розпитаємо її про це.

— Земле! Земле! Скажи нам, будь ласка, свою адресу!

Земля відповіла:

— Мій рідний район — Сонячна система. Своє ім'я вона отримала на честь щедрого світила Сонця, яке сяє в самому його центрі. Сонце обдаровує теплом і світлом всіх, хто живе в цьому районі Всесвіту. У Сонця дев'ять планет: Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун і Плутон. Ми всі безупину обертаємося навколо Сонця, кожна по своїй дорозі-орбіті.

— Земле, скажи, будь ласка, а де ж знаходиться Сонячна система, в якому місті?

У місті, що має назву Галактика. І таких районів, як мій, у ньому — без кінця-краю...

За Риммою Кошурниковою

- Розкажи, що нового і цікавого вдалося дізнатися з тексту.
- Прочитай його самостійно. Знайди в тексті слова, написані з великої букви. Що вони називають? Зроби висновок про правопис таких слів.

6 Прочитай. Які букви треба вставити на місці пропущених? Спиши перше й останнє речення, уставляючи, де треба, великі букви.

Усі зірки (к, К)..осмосу утворюють величезні скупчення — галактики (від грецького слова «гала» — «молоко»). Так назвали їх за те, що на небі вони мають вигляд молочних плям. Наша (г, Г)..алактика відома під назвою (ч, Ч)..умацького (ш, Ш)..ляху. Вона охоплює мільярди (з, З)..ірок.

Ще з давніх-давен люди почали давати зіркам наймення. Але зірок дуже багато, і люди почали об'єднувати їх у сузір'я. І давати одне ім'я цілому сузір'ю. У безхмарну погоду на нічному небі можна побачити (в, В)..еликий (к, К)..івш, (м, М)..алий (в, В)..із та інші.

Змінюємо іменники за числами

- 1 Порівняй форми іменника в кожній парі слів. Що в них спільного? Чим вони відрізняються? Яка частина слова тобі це підказала?

Кол..ктив — кол..ктиви, яс..н — яс..ни, л..сиця — л..сиці,
п..ріг — п..роги, с..кунда — с..кунди, вул..ця — вул..ці,
хв..лина — хв..лини.

- Запиши пари слів, уставляючи пропущені орфограми. За потреби звернись до орфографічного словника.
- Познач закінчення й основи. Про що повідомила основа? Про що — закінчення?

Іменники мають граматичне значення **числа**. Іменники в однині вказують на один предмет, у множині — на кількість предметів більше одного.

Наприклад: *клен — клени, ліс — ліси*.

Про число іменника повідомляє його **закінчення**.

- 2 Прочитай і відгадай загадку. Запиши відгадку.

Бачу річку, кладку, ліс,
Хатку, озеро і міст.
Із небес через луги
Скинув хтось кінці дуги.
Як дугу цю взяти?
Як її назвати?

Любов Відута

- Випиши іменники у два стовпчики. У перший стовпчик — іменники, що означають багато предметів, у другий — іменники, що означають один предмет.
- Зміни кожний іменник за числом. Форми числа запиши через рисочку.

- Познач у формах іменників частину, яка повідомляє про число.

Зразок: річка^{одн.} — річки^{мн.}   небеса^{мн.} — небо^{одн.}

- 3** Прочитай текст. Чи всі слова тобі зрозумілі? Пригадай, що таке **літопис**. Перевір себе за тлумачним словником.

Під текстом літопису старі писарі лишали записку у формі молитви. Так вони висловлювали радість, що важка праця закінчилася.

А загалом наші предки дивилися на книгу з великою повагою і ставилися до неї дуже серйозно.

За Валерієм Шевчуком

- Підготуйся писати текст під диктування вчителя. Запиши диктант. Підкресли іменники. Познач їх число.
- Підкресли в диктанті слово, у якому звуків менше, ніж букв. До якої частини мови воно належить?

- 4** Зміни іменники за числом. Запиши форми числа. Познач закінчення.

1. Кропива — ..., комп'ютер — ..., телефон — ..., апельсин — ..., синиця — ... .
2. Герої — ..., черевики — ..., вулиці — ..., іменини — ..., пенали — ... .

Чи всі іменники вдалося змінити? Який іменник не має форми множини, а який — форми однини?

В українській мові є іменники, які не змінюються за числами. Одні вживаються тільки у формі однини: *молоко, футбол, кропива*, інші — тільки у формі множини: *вершки, іменини, окуляри*.

5 Прочитай вірш Романа Скиби.

Смачний віршик

На обід ворони
Варять макарони.
І котлетки смажать,
Хлібчик маслом мажуть.
Ще й салат з капусти
Накладають густо...
— Добра страва буде:
Поїмо, як люди!

- Знайди у вірші іменники. Постав їх у форму, що відповідатиме на питання *хто?* або *що?*. Запиши ці форми іменників у три стовпчики.

Змінюються за числами	Мають тільки форму однини	Мають тільки форму множини
...	...	...

6 Прочитайте за особами розмову старшої сестри з меншим братом.

— Дмитрику, ти навчився визначати число іменників? Розумієш, де — однина, а де — множина?

- Звісно, розумію.
- Тоді скажи: слово **штани** — це однина чи множина?
- Угорі однина, а внизу множина, — відповів Дмитрик.

- Як ти вважаєш, чи вміє хлопчик визначати число іменників? А ти? Розкажи, як ти це робиш.

Визначаємо рід іменників.

Уживаємо іменники у власному мовленні

- 1 Запиши речення, вставляючи замість крапок слова **він, вона, воно і мій, моя, моє**.

1. ... мама — бібліотекарка, ... працює в університеті.
2. ... тато — педіатр, ... лікує дітей. 3. ... улюблене заняття — малювання, ... цікаве і захопливе.

Іменники мають граматичне значення **роду**. Вони можуть бути **чоловічого, жіночого** або **середнього роду**. Іменники, до яких можна додати слово **мій** або замінити словом **він**, — **чоловічого роду**: *учитель, хліб, будинок, Дніпро*. Іменники, до яких можна додати слово **моя** або замінити словом **вона**, — **жіночого роду**: *вчителька, булка, хата, піч*. Іменники, до яких можна додати слово **моє** або замінити словом **воно**, — **середнього роду**: *голуб'ятко, озеро, сонце*.

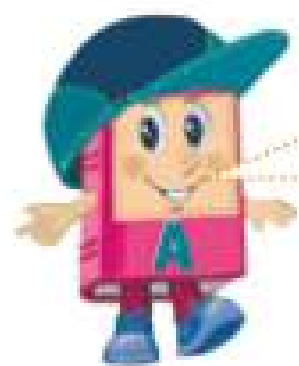
- 2 Визнач рід іменників. Які слова допомогли тобі це зробити?

Мій тюль, шампунь, рояль, пил, собака.

Моя путь, вермішель, папороть, розкіш.

Моє піаніно, кашне, метро, пюре.

- Обери по одному іменнику з кожної групи. Склади з ними речення і запиши їх.

Спробуй запам'ятати рід цих іменників!

- 3 Запиши іменники в три стовпчики за родами, уставляючи пропущені букви. Якщо не пам'ятаєш, як пишеться слово, звернися до орфографічного словника.

Цуц..ня, м..даль, б..нзін, гор..зонт, р..дїска, кв..тók, вóгн..ще, гúдз..к п'ятн..ця, т..ля, учїт..лька.

Зразок:

Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід
(мій, він)	(моя, вона)	(моє, воно)
диктант	пшениця	метро

- Познач закінчення. Які закінчення мають іменники чоловічого роду? Які — жіночого? А які — середнього?

На рід іменника вказує його закінчення. Іменники чоловічого роду мають нульове закінчення: син□, день□. І тільки у деяких іменників чоловічого роду може бути закінчення -о: Михайло□, дядько□ або -а (-я): староста□, суддя□. Іменники жіночого роду мають закінчення -а (-я): стіна□, крейда□, матуся□, земля□, а також нульове закінчення: папороть□, тінь□, совість□. В іменників середнього роду закінчення -о, -е, -я: Наприклад: вікно□, поле□, теля□.

- 4 Прочитай загадку і відгадай її.

Хто це, хто іде по світі
В дощовій осінній свиті?
І така в нього хода,
Що, коли заходить в місто,
Облітає жовте листя,
Жовте листя опада.

Григорій Фалькович

- Знайди в тексті загадки іменники. Зміни їх так, щоб вони відповідали на питання хто? або що?. Запиши ці форми іменників. Визнач їх рід.

Рід іменника визначається за його **початковою формою**, коли іменник стоїть в однині й відповідає на питання *хто?* або *що?*. Наприклад: *хто?* — *учителька*, *що?* — *щоденник*. У початковій формі записано всі слова в словнику.

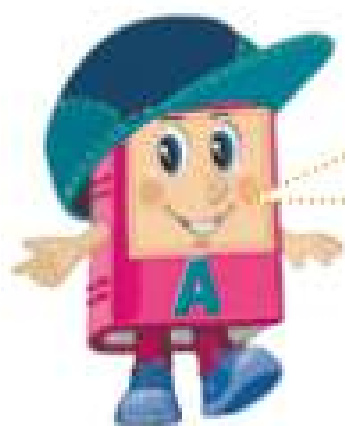
5 Спиши текст. Підкресли іменники.

Птахи передбачають зміну погоди. Горобці перед різким похолоданням утеплюють гнізда. Ластівки перед дощем низько літають над землею.

Птахи навіть можуть передбачити землетрус. Перед поштовхами вони починають тривожно кричати.

- Визнач рід і число іменників. Як дізнатися про рід іменників, якщо вони стоять у множині?

Щоб визначити рід іменника у множині, треба поставити його в початкову форму. Наприклад: *смереки* — *смерека* (жін. рід) *за полями* — *поле* (середн. рід), *у котів* — *кіт* (чол. рід).

- Чи доводилося тобі спостерігати за поведінкою птахів або інших тварин перед негодою? Розкажи про це.

6 Визнач рід іменників.

Кал(е,и)ндарі, д(е,и)льфіни, ап(е,и)льсини, вогн(е,и)ща, яс(е,и)ни, ч(е,и)решні, кр(е,и)ниці, кил(е,и)міи, хв(е,и)лини, абр(е,и)коси, в(е,и)рблюди.

- Запиши іменники в три колонки — за родами, перевіряючи орфограму «ненаголошені е, и». Якщо не пам'ятаєш, як пишеться слово, звернись до орфографічного словника.

Жін. рід	Середн. рід	Чол. рід
...	...	...

- Серед поданих іменників є слова, що належать до однієї тематичної групи. Підкресли їх.
- Яке слово не потрапило в жодний стовпчик? Поясни чому.

7 Підготуйся писати текст під диктовку.

Настала зима. Сніг укryw землю білою ковдрою. Білими стали дерева і кущі. Мороз розмалював шибки фантастичними візерунками.

Як чекала зиму дітвора! Можна і на ковзанах, і на санчатах, і на лижах кататися. Грати в сніжки і ліпити сніговиків. Будувати зі снігу фортеці.

- Випиши з тексту іменники у множині. Постав кожний у початкову форму. Визнач рід.

Зразок: на човнах — човен, рід. чол.

- Рід яких іменників визначити не вдалося? Як ти вважаєш, чому?

Іменники, що вживаються тільки у множині, роду не мають: *солодощі, ковзани, шахи, канікули* тощо.

- Підкресли в тексті речення, побудоване за такою схемою:

Оленка підкреслила друге речення тексту. Петрик — четверте. Хто з дітей помилився: Оленка чи Петрик?

8 Прочитайте за особами розмову дівчинки з татом.

— Оленко, а що ви зараз вивчаєте на уроках української мови?

— Рід іменників.

— Тоді скажи, будь ласка, якого роду слово **зошит**?

— Дивлячись, чий це зошит. Якщо Петрика, то чоловічого. А мій, звісно ж, жіночого.

- Як ти вважаєш, чи навчилася дівчинка визначати рід іменників? Розкажи їй, як це треба робити.

9 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Добери і запиши по три іменники в кожну групу:

- 1) вживається й у формі однини, й у формі множини;
- 2) вживається тільки у формі однини;
- 3) вживається тільки у формі множини.

2. Запиши речення. Підкресли іменники. Познач у них закінчення. Визнач рід і число іменників.

Про цвіт папороті народ склав багато легенд.

3. Запиши іменники, уставляючи пропущені букви. Зміни іменники за числами. Форми числа іменників запиши.

Ап..льсин, ок..ан, ч..решня, т..л..фон, абр..кос, п..ріг.

4. Поясни, чому слова, **футбол, хокей, волейбол**, які прийшли до нас з англійської мови, де немає родових відмінностей, в українській мові стали іменниками чоловічого роду.

10 Уяви, що ти — іменник. Розкажи про себе. Можливо, тобі допоможуть такі запитання:

- Що можуть називати іменники?
- Які іменники є назвами істот, які — назвами неістот?
- Які іменники є загальними назвами, які — власними?
- Що означають іменники?
- У чому особливість числа і роду іменників?
- Як визначити рід іменників, вжитих у множині?

Прикметник. Розпізнаємо прикметники в тексті

1 Порівняй два тексти. Який опис є більш яскравим і виразним?

1. Прекрасна ялина взимку! Шапки снігу висять на її гілочках. Вершечки прикрашені гірляндами шишок. Увечері блищить на гілочках ялинки сніг.
  2. Прекрасна ялина взимку! Пухнасті шапки білого снігу висять на її розлогих гілочках. Високі вершечки прикрашені гірляндами ялинових шишок. Зимовими зоряними вечорами блищить на гілочках ялинки сріблястий сніг.
- Добери заголовок до другого тексту. Спиши текст разом із заголовком.
  - Підкресли слова, якими він доповнений. Що вони означають? До якої частини мови належать? Зроби висновок про те, яка роль прикметників у цьому тексті.

Прикметники означають ознаки предметів. Вони роблять наше мовлення більш точним, барвистим і виразним.

2 Прочитай і відгадай загадку.

Має гарні жовті вічка
Й фіолетову спідничку.
Запах ніжний і духмяний
Наповняє ліс весняний.

- Запиши загадку з пам'яті. Намалюй відгадку. Підпиши свій малюнок.
- Які слова у загадці допомогли тобі здогадатися, про яку квітку йдеться? До якої частини мови вони належать? Підкресли прикметники.
- Скільки приметників підкреслено у тебе, скільки — у сусідки/сусіда по парті? Якщо виникли розбіжності, визначте, хто з вас має рацію.

Хочеш навчитися самотужки складати загадки? Тоді виконай наступні завдання.

- 3 Прочитай загадки. Запиши відгадку. Що в цих загадках спільного і чим вони відрізняються?

* * *

І червона, й соковита
Та гірка вона все літо.
Припече мороз — вона
Стала добра і смачна.

* * *

Хто ж ці ягоди не знає
Від простуди їх приймає.
На кущах вони висять
І як маків цвіт горять.
Тільки це не є малина.
Що за ягода? ...

- 4 Підготуйся до виразного читання вірша: знайди місця пауз, визнач ключові слова. Прочитай вірш. Якщо він тобі сподобався, вивчи напам'ять.

В магазин прийшов жираф,
Щоб купити теплий шарф.
Переміряв чималенько —
Всі шарфи коротенькі.
Є великі, є маленькі,
Є широкі, є вузькі,
Є блискучі, наче змії,
Та нема на довгу шию.
І, нарешті, в продавщиці
Він купив дві гострі спиці.
І тепер собі жираф
Дома в'яже довгий шарф.

Янка Яковенко

- Знайди у вірші прикметники-антоніми. Як ти вважаєш, навіщо авторка використала їх у вірші? Обговоріть це запитання у групі. Якого висновку ви дійшли?

5 Прочитай. Усно перевір виділені орфограми. Запиши текст.

В..лике жовте сонце повільно коти-
лося по бе..крайому небу.

Із самого ранку воно відкр..
вало свої долоні й в..пускало світло
на землю. Усі раділи і посміхалися золо-
тобокому сонцю. Його т..пла і щедрості
в..стачало на всіх. Але припл..вали
в..личезні гр..васті хмари. Вони зату-
ляли собою ціле синє бе..крає небо.

За Юлією Хандожинською

- Підкресли прикметники. Які вони — однозначні чи багатозначні? Які з них ужито в прямому значенні, а які — у переносному? Поясни свій вибір.

6 Заміни іменники спільнокореневими прикметниками. Запиши словосполучення «прикметник + іменник».

Бруньки берези, сорочка з полотна, посуд з глини, каблучка із золота, пісня солов'я, іграшки з дерева, школа в селі, варення з вишень.

- Познач суфікси прикметників. Який суфікс допоміг утворити кожен з прикметників?
- Порівняй свою роботу з роботою однокласника / однокласниці. Чи виникли у вас розбіжності у визначенні суфіксів? Якщо так, з'ясуйте чому.

8 Пограйте у гру «Хто більше?»: хто більше добере прикметників до поданих іменників, той / та і переможе. Отримані словосполучення запиши.

Книга, сонечко, ранок, урок, канікули.

Зразок: пісня — радісна, нова, мелодійна, весела, сумна, солов'їна.

- Порівняй слова, що записані в тебе, з тими, що записали твої однокласники / однокласниці.
- Хто більше дібрав слів і жодного разу не помилився?
- Кого можна вважати переможцем / переможницею?
- Перевір, чи немає серед дібраних вами прикметників

Зв'язок прикметників з іменниками

- 1 Добери прикметники, скориставшись довідкою. Якщо вважаєш, що самому / самій не впоратися, виконуй завдання в парі.

Серед ... різнотрав'я красується ... квіточка — ромашка. Голівка її, наче... сонечко з ... промінцями. Листя — ніби ... мереживо. Всі, хто дивиться на цю ... квітку, не може відірвати від неї очей.

Довідка: прекрасний, прозорий, маленький, зелений, скромний, жовтий, чудовий, ніжний, білосніжний.

- Запиши отриманий текст. Підкресли прикметники.

- 2 Прочитай прислів'я. Обери з дужок прикметник, що підходить за змістом.

- (Холодним, лагідним, злим) словом серця не запалиш.
- За (мудрою, розумною, дурною) головою і ногам нема спокою.
- Страх має (великі, блакитні, хитрі) очі.

Поясни зміст кожного прислів'я. Запиши те з них, яке тобі найбільше сподобалося.

- 3 Запиши текст, уставляючи пропущені прикметники. Скористайся словами для довідки.

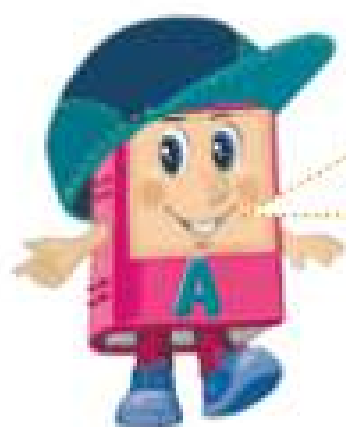
У саду красувався ... кущ. Він був весь усипаний ... трояндами. У ... троянді жив ... ельф з ... крилами за плечима.

Ганс Крістіан Андерсен

Слова для довідки: рожевий, чудовий, прекрасний, крихітний, великий.

- Чи довелося змінювати прикметники? Як саме? Від чого це залежало?

Прикметник тісно пов'язаний з іменником не тільки за змістом, але і граматично. Він повторює всі граматичні значення іменників.

- 4 Послухай текст. Визнач, це — опис чи розповідь. Добери заголовок і підготуйся писати текст під диктовку.

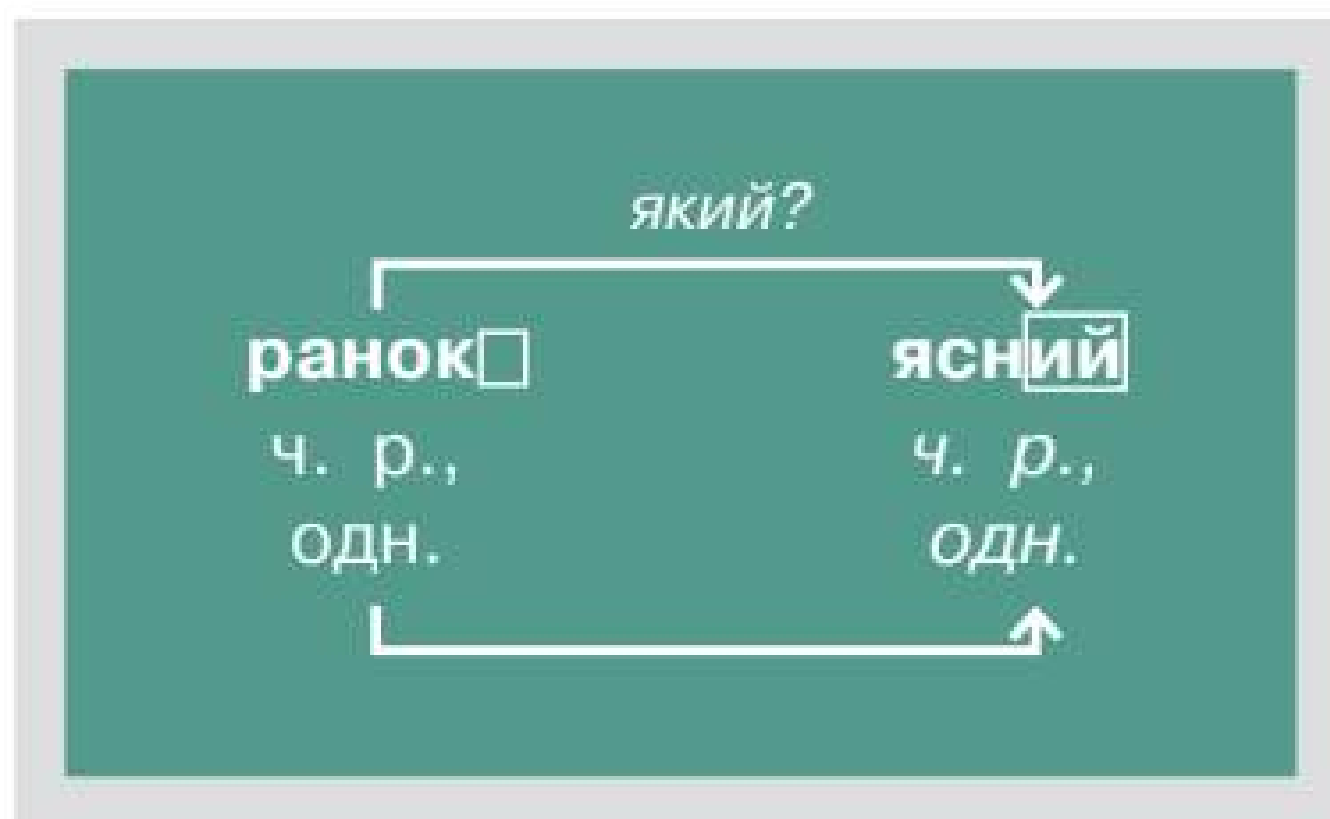
Ясний та погожий ранок... Зірки кудись зникли — пірнули у синю безодню блакитного неба. Край його горить, палає рожевим вогнем.

Підіймається сивий туман і легким димком стелиться по землі...

Панас Мирний

- Запиши диктант разом із заголовком. Порівняй свій запис зі зразком. Якщо помітиш помилки, виправ їх.
- Випиши з диктанту прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Покажи залежність прикметника від іменника за допомогою схеми.

Оленка і Петрик порадилися і показали це так:

Чи можна з ними погодитися?

- 5 Прочитай початок вірша Мар'яни Савки, розкриваючи дужки. Як ти вважаєш, кого авторка називає «біла пані»? Поясни свою думку.

Біла пані

В (білосніжний) жупані,
У (м'якенький) чобітках
Йде по світу (білий) пані —
(Срібний) посох у руках.

- Спиши початок вірша. Підкресли прикметники. Покажи за допомогою стрілок і питань граматичний зв'язок між іменником і прикметником.

Змінюємо прикметники за родами і числами

- 1 Спиши вірш Олени Пчілки. Покажи стрілкою зв'язок між іменником і прикметником.

Перший сніг

Новину сьогодні зранку
День вчорашній нам приніс:
Білі стріхи, білі призьби,
Біле поле, білий ліс...

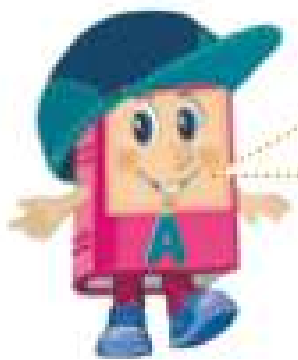
- Виділи закінчення прикметників. Чому вони різні? Від чого це залежить?
- Як змінилися прикметники в однині? Чи змінилися вони в множині?

Прикметники в однині змінюються за родами. Прикметники чоловічого роду відповідають на питання який? і мають закінчення **-ий, -ій**: чист**ий** сніг, син**ій** лід. Прикметники жіночого роду відповідають на питання яка? і мають закінчення **-а, -я**: чист**а** вода, син**я** стрічка. Прикметники середнього роду відповідають на питання яке? і мають закінчення **-е, -є**: чист**е** поле, син**є** небо. Рід прикметника визначається за родом іменника, з яким той пов'язаний.

- 2 Спиши вірш Володимира Верховеня.

Ознаку чи прикмету в слові
прикметник вказує тобі:
весняні котики вербові,
фіалки ніжні, голубі.

- Підкресли прикметники. Визнач їхні граматичні значення числа і роду. Поясни, чому прикметники в множині не мають роду. Обговоріть це запитання в групі. Якого висновку ви дійшли?

Число прикметника визначається за числом іменника, з яким той пов'язаний.

- Які закінчення мають прикметники в однині? Чому вони різні? Які закінчення прикметників у множині?

3 Визнач, які закінчення треба писати в прикметниках. Поясни, від чого це залежить. Запиши сполучення «прикметник + іменник».

Лагідн.. собака, далек.. путь, зимов.. черевики, глибок.. криниці, тепл.. шарф, нов.. іграшка.

- Перевір себе за словником, чи правильно ти визначив / визначила рід іменників.

4 Прочитай текст. Обери з дужок потрібну форму прикметників. Яка частина мови допомогла тобі виконати завдання? Поясни чому. Запиши текст.

Руки людини перетворили (дику, дикий, дикі) землі на (багатий, багаті, багатими) поля, змусили (дикий, дикого, дику) яблуню приносити (солодких, солодкі, солодкий) плоди. Вони розрідили (дрімучі, дрімуча, дрімуче) ліси, напоїли вологою (посушливих, посушливі, посушливу) пустелю...

Усе можуть, усе вміють, з усім справляються руки людини. Треба тільки привчити їх до (доброму, добрі, добрих) справ.

Вживаємо прикметники у власному мовленні

1 Пограйте з однокласниками / однокласницями у гру «Хто більше?». Хто більше добере прикметників, що підходять за змістом до одного з поданих іменників, той і перемагає.

- Запиши отримані словосполучення. Визнач рід і число прикметників. У який спосіб ти будеш це робити?

зима (яка?) ... вітер (який?) ...
літо (яке?) ... канікули (які?) ...

- Порівняй слова, записані у тебе, з тими, які записали твої однокласники / однокласниці. Хто більше дібрав слів і жодного разу не помилився? Кого можна вважати переможцем / переможницею?

2 Добери з дужок прикметники, що найбільше підходять за змістом до поданих іменників. Якщо спіткають труднощі, звернися до тлумачного словника. Запиши словосполучення.

День, млин (вітряний, вітряній); транспорт, справа (особистий, особовий); слух, училище (музичний, музикальний), луска, страва (рибна, риб'яча).

Підкресли слова, що схожі за звучанням. Як ти вважаєш, вони допомагають чи заважають нашому мовленню? Обговори це запитання з однокласниками / однокласницями. Якого висновку ви дійшли?

3 Випиши з кожної групи слів прикметники, близькі за значенням.

- Повільний, неквапливий, швидкий, черепаховий.
- Хоробрий, сміливий, сильний, відважний.
- Темний, похмурий, неосвітлений, світлий.

Наведи інший приклад прикметників, близьких за значенням. Склади з прикметниками-синоніми речення і запиши їх.

4 Прочитай текст. Визнач, що це — опис чи розповідь.

На островах Тихого океану росте дика троянда.

Називається вона хамелеоном. Ця рослина весь час змінює своє забарвлення. У тіні вона біла. На світлі стає червоною. Вночі червоний колір перетворюється на блакитний, а потім — на рожевий. Під ранок троянда робиться білою. Якщо її перенести з темного приміщення на сонце, вона набирає яскраво-червоного кольору.

- Чи знаєш ти, що означає слово **хамелеон**? Якщо ні — звернися до тлумачного словника.

Тепер ти зможеш пояснити, чому дика троянда дістала таку назву.

- Перевір пропущені орфограми «ненаголошені *е* та *и*». Які з них перевіряються наголосом?
- Про написання яких слів можна дізнатися з орфографічного словника?
- Прочитай оповідання ще раз і спробуй переказати його так, ніби тобі довелося бути присутнім / присутньою під час зміни забарвлення троянди.

5 Учні писали твір про вихідний день. Петрик прочитав свій твір і залишився незадоволеним. Прочитай його і ти.

Ранок у неділю видався чудовий. Уночі випав сніг. Такий чудовий сніг! Як не скористатися цим і не покататися на лижах? Адже всі мої друзі — чудові лижники.

- Як ти вважаєш, що не сподобалося хлопчикові?
- Допоможи йому відредагувати текст: заміни прикметник **чудовий**, який повторюється, словами, близькими за значенням. Запиши, що утворилося.

6 Уяви, що ти — прикметник. Розкажи про себе. Можливо, тобі допоможуть такі запитання:

- Яку роль виконують прикметники в мовленні?
- Що означають прикметники? На які питання відповідають?
- З якою частиною мови завжди пов'язаний прикметник — і лексично, і граматично?
- У чому особливість роду прикметників?

7 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Розкрий дужки і запиши словосполучення.

На (крутий) б́ерезі, у (міський) парку, (невеликий) синичці, (злий) собака.

Покажи за допомогою стрілок і питань залежність прикметника від іменника.

2. Запиши подані іменники з прикметниками, що підходять за змістом.

Повітря, колір, завіса (димчастий, димовий, димний).
Собака, автомобіль (гончий, перегоновий).

3. Прочитай. Випиши сполучення прикметника з іменником. Визнач рід і число прикметників.

Колібри — найменші й найкрасивіші у світі пташки. У них яскраве забарвлення. На голівці — довгий чубчик.

4. Визнач, які прикметники вжиті в переносному значенні. Випиши їх разом з іменниками.

Велика буква — велика перемога; довга подорож — довга вулиця; дрібна сіль — дрібні подробиці.

- Наведи власний приклад прикметника, ужитого в переносному значенні. Склади з ним речення і запиши його.

Числівник. Розпізнаємо числівники в тексті. Вживаємо числівники у власному мовленні

- 1 Прочитай групи споріднених слів. Визнач, які з них числівники. У який спосіб ти будеш це робити?

Три, трійка, потроїти, тридцять, трійчатий, триста.
П'ятірка, п'ятнадцять, п'ятірня, п'ятак, п'ять, п'ятдесят.
Запиши числівники. Познач корінь.

- 2 Прочитай текст. Чи всі слова тобі зрозумілі? Якщо ні, звернися до тлумачного словника. Поясни написання у словах великої букви.

Найбільша колекція метеоритів

Чого тільки не колекціонують українці! Календарики, монети, етикетки від мінеральної води... Але, мабуть, найбільш незвичайна колекція — в Олександра Ковальова з Дніпра. Він збирає небесні каміні. За п'ятнадцять років йому вдалося дістати сорок п'ять метеоритів з різних куточків планети.

- Запиши текст, уставляючи пропущені букви. Орфограми в яких словах можна перевірити? Про написання яких слів можна дізнатися з орфографічного словника?
  - Підкресли у своєму записі числівники.
- 3 Прочитай українські прислів'я і приказки. Поясни, як ти їх розумієш. Запиши, замінюючи цифри словами. Підкресли числівники.
1. 7 п'ятниць на тиждень.
  2. Між 3 деревами заблукати.
  3. 1 розум добре, а 2 ще краще.
  4. Краще на 5 хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.

- 4 Запиши текст, перевіряючи пропущені орфограми і замінюючи цифри словами.

Косатка — це найбільший хижий д..льфін. Її довжина може сягати 11 метрів. У неї в..лика зубаста паща. Зуби завдовжки 13 сант..метрів пристосовані для розривання в..ликої здобичі.

- 5 Прочитай математичні рівності, використовуючи прийменники до і від.

$$60 - 11 = 49$$

$$500 - 400 = 100$$

$$80 + 15 = 95$$

$$700 + 200 = 900$$

При зміні числівників на **-десят** змінюється тільки друга частина: (є) *сімдесят* — (немає) *сімдесяти*. У числівників на **-сот** змінюються обидві частини: (є) *сімсот* — (немає) *семисот*.

- 6 Перевір, чи правильно твої однокласники/однокласниці використовують числівники у своєму мовленні. Склади для них завдання, схоже на попереднє. Чи правильно вони вимовляють числівники?

- 7 Запиши текст, уставляючи пропущені слова.

Мені ... років. Я навчаюся в ... школі у ... класі. У нашому класі ... дівчаток і ... хлопчиків. У нас ... вчителька. Її звуть ... .

- До яких частин мови належать слова, які довелося вставити? Підкресли ті з них, що є числівниками.

Дієслово. Навчаємося розпізнавати дієслова в тексті. Вживаємо дієслова у власному мовленні

- 1 Прочитай вірш Григорія Фальковича. Як ти вважаєш, якій частині мови автор присвятив свого вірша? Поясни свою думку.

Йшли. Побачили. Спинились.
Підійшли. Порозумілись.
Поспитали. Пригадали.
Позітхали. Похитали.
Пожурились, повсміхались,
Вибачились й попрощались,
Гарних навчені манер:
Доберман і фокстер'єр.

Випиши дієслова в такі дві групи:

- 1) Відповідають на питання *що робили?* ...
- 2) Відповідають на питання *що зробили?* ...

- 2 Підготуйся записати текст під диктовку.

Люблю я горобців за їхню відвагу й любов до своєї землі.
Вони не відлітають у вирій. Ділять з людьми негоду зими.

Узимку я опікуюся пташками. Даю корм, а на призьбі —
завжди крихкий хліб. Якби не це, нелегко було б зимувати
горобцям.

- Розкажи, як ти піклуєшся про птахів узимку.
- Підкресли у своєму записі дієслова.

- 3 Прочитай групи спільнокореневих слів. З кожної групи
випиши тільки дієслова. У який спосіб ти їх визначаєш?

Синій, синява, синіти, посиніти.
Потемніти, темнуватий, темніти, темрява.
Новий, поновити, оновити, новизна.
Текти, течія, протікати, протоки.
Співати, співи, заспівати, співак.

Оленка виписала 9 слів, а Петрик — 10. З'ясуй, у кого
правильно. Скільки слів виписано у тебе?

- 4 Прочитай виразно вірш Надії Красоткіної. Правильно вимовляй виділені слова.

Весна в усі шпаринки **рветься**.
Зчорніли клаптики снігів.
Веселе сонечко **сміється**,
І вийшла річка з берегів.
А пахощі приємні **ллються** —
Змінилося довкіл усе!
Струмочки весело **сміються**.
Весна іде! Красу несе!

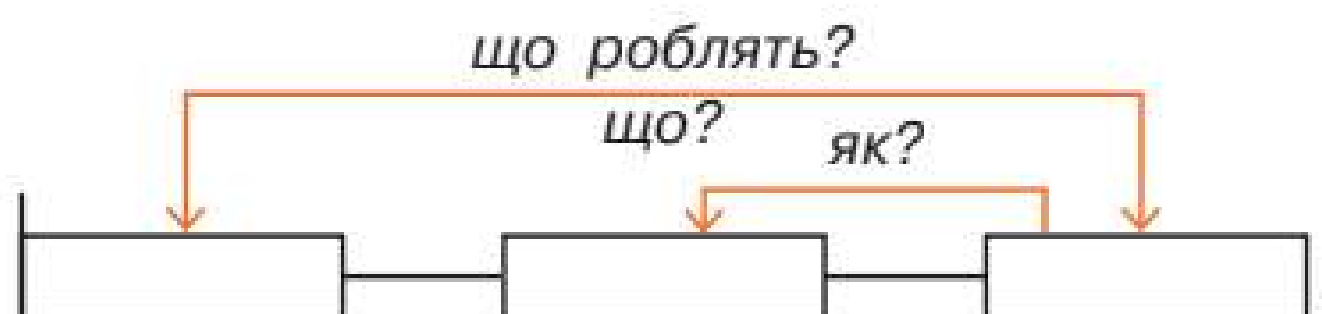

Довідка: рве[ц':а], сміє[ц':а], ллю[ц':а], смію[ц':а].

- З яких речень за метою висловлювання складається вірш?
- Чи є у вірші емоційно забарвлені речення?
- Що тобі підказало правильну відповідь?
- У якому числі вжито виділені дієслова в першому чотиривірші? А в другому?
- Як ти вважаєш, від чого це залежить?

Дієслова змінюються **за числами**. Число дієслова залежить від числа іменника, з яким воно зв'язано.

- Знайди у вірші речення, яке відповідає схемі.

- Склади своє речення за цією схемою і запиши його.

В Оленки вийшло таке речення:

Учні наполегливо вчаться.

У Петрика — таке:

Зорі поступово згасають.

- Хто з дітей виконав завдання правильно? Оціни роботу дітей.

- 5 Прочитай прислів'я. Випиши з них ті, що містять протилежні за значенням дієслова. Підкресли їх.

Хто відважний, той здобуває, а хто боягуз, той пропадає.
Говорити — то срібло, а мовчати — то золото.

Людей питай, а свій розум май.

Любиш брати, люби і віддавати.

По одязі стрічають, а по розуму випроводжають.

Поясни, яку роль дієслова-антоніми виконують у цих прислів'ях.

- 6 Прочитай. Обери з дієслів-синонімів, поданих у дужках, найдоцільніші.

В одному лісі (*сталася, відбулася, здійснилися*) біда. Був дощ із буревієм. Він (*повалив, зламав, кинув*) багато дерев. І найбільше дісталось Ведмедю. Велике дерево (*впало, гепнулося, шубовснулося*) саме на його хатинку. Усі звірі (*прийшли, приїхали, прибігли*) на допомогу другові.

Вовк і Лисиця (*носили, возили*) дрова. Заєць та Їжак (*будували, робили*) дах. Білка (*привезла, принесла*) ялинові гілки, щоб у будинку було тепло. Усі разом звірі (*відремонтували, виправили*) будинок Ведмедя.

За Ганною Макуліною

- Визнач тему й основну думку тексту. Добери до нього заголовок.
- Спиши другий абзац, додаючи в речення потрібні слова.

Розрізняємо часові форми дієслів. Змінюємо дієслова за часами

1 Прочитай текст.

Раніше у футбол **грали** переважно хлопці. Але нині у футбол **грають** і дівчатка. Ось що розповідає Мирослава, одна з дівчинок-футболісток:

— Одного разу я **дивилася** футбольний матч, мені сподобалось. Я записалась у спортивну секцію з футболу для дівчаток. З того дня я щодня **ходжу** на спортивний майданчик і набиваю м'яч.

Мої подруги **кажуть** мені: «Ти ж дівчинка! Невже тобі подобається футбол?».

Я **відповідаю**: «Так, дуже **подобається**! Я добре вмію забивати голи».

На дні народження мені **дарують** м'ячі та футбольні форми.

У майбутньому я обов'язково гратиме у справжній футбольній команді. Я **заб'ю** багато голів. І моя команда **здобуде** перемогу.

Випиши виділені слова в три групи:

1. Називають дію, яка відбувається тепер
2. Називають дію, що відбулася в минулому
3. Називають дію, що відбудеться в майбутньому

Дієслова змінюються за часом. Вони вказують на те, коли відбувається дія.

На дію, яка відбувається в той момент, коли ми говоримо про неї, вказують дієслова **теперішнього часу**: (тепер) *читаю, пишу, чую*.

На дію, яка відбувалася до моменту мовлення, вказують дієслова **минулого часу**: (раніше) *читав, писав, чув*.

На дію, яка відбудеться після моменту мовлення, вказують дієслова **майбутнього часу**: (потім) *прочитаю, напишу, почую*.

2 Прочитай.

«В одне місто щовечора **приходила** Ніч. На роботу. Робота була зовсім проста — **перебути** до ранку, доки мешканці міста виспляться і попрокидаються, щоб іти працювати, чи до школи, чи в дитсадок. А коли **настав** ранок, Ніч була вільна аж до наступного вечора. Вона **мала** море часу — цілісенький день. От Ніч і **вирушала** відпочивати десь на далекі острови. Там вона **валялася** на гарячому пісочку і з насолодою **слухала** плюскіт хвиль» — так **розпочинається** казка «Про Ніч, яка боялася темряви», яку вигадав дракон Омелько..

Сашко Дерманський

- Визнач час виділених дієслів. Яке з них можна поєднати зі словом **тепер**? Яке — зі словом **раніше**? А яке зі словом **потім**?
- Запиши в дужках питання, на які відповідають ці дієслова.

Дієслова **теперішнього часу** відповідають на питання: *що роблю? що робиш? що робить? що робимо? що робите? що роблять?*

Дієслова **минулого часу** відповідають на питання: *що робив? що робила? що робило? що робили? що зробив? що зробила? що зробило? що зробили?*

Дієслова **майбутнього часу** відповідають на питання: *що буду робити? що робитиму? що будеш робити? що робитимеш? що буде робити? що робитиме? що будуть робити? що робитимуть? тощо.*

- 3 Прочитай вірш Оксани Кротюк. Запиши його з пам'яті.

Бегемотик

Все сидів би і сидів
бегемотик у воді.
Лиш обсохне — і за мить
знов до річки він біжить.

- Підкресли у своєму записі дієслова. У формі якого часу вжито кожне з них? Зазнач час дієслів. На яке питання відповідає кожне дієслово?

- 4 Спиши текст, уставляючи пропущені дієслова. У якому часі їх треба використати? Поясни чому.

Після школи ми ... на стадіон. Там ... вся наша команда.
Ми ... до районних змагань з футболу.

Увечері я ... уроки. А коли з роботи ... тато, ми ... з ним у шахи.

- Над кожним дієсловом надпиши питання, на яке воно відповідає.

- 5 Прочитай вірш Платона Воронька. Встав пропущені слова, які підказує зміст вірша.

Причина

Другий день ... хлопчина
В ліжку у кутку.
І на те була причина:
В батьковім садку
... хтось грушу тихо
Аж до верхніх віт.
Ось у хлопця з того лиха
Й ... живіт.

- Спиши вірш. Підкресли дієслова. Зазнач, у якому часі вони вжиті.

Як змінюються дієслова в минулому часі

- 1 Спиши текст. Підкресли дієслова. Визнач їхній час. Познач закінчення.

Сходило сонце і розсипало золоті промені на весь світ. Ніч відступала. Дмхнув вітерець, і все навкруги ожило. Пташки радісно заспівали. Найголосніше виводив свою пісню соловейко.

- Спробуй пояснити, чому закінчення у дієслів різні.
- Від чого це залежить? Перевір, чи повторює рід дієслів рід іменників.

Дієслова минулого часу, які означають дію одного предмета, змінюються за **родами**. Вони бувають **чоловічого, жіночого і середнього** роду. Рід дієслів залежить від роду іменника, з яким вони зв'язані. На чоловічий рід вказує суфікс **-в-** і нульове закінчення або тільки нульове закінчення; на жіночий — суфікс **-л-** і закінчення **-а**, на середній — суфікс **-л-** і закінчення **-о**. Наприклад: *Козел щипав□ травичку. Коза щипала□ травичку. Козеня щипало□ травичку. Козел прибіг□ Коза прибігла□ Козеня прибігло□.*

- 2 Прочитай народні прислів'я. Поясни зміст кожного.

1. На те в ставку й шука, щоб карась не дрімав.
  2. Заснула щука, та зуби не сплять.
  3. Коли б кізка не скакала, то б і ніжки не зламала.
  4. З вітром прийшло, за вітром і пішло.
  5. Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив.
- Запиши дієслова минулого часу, що містяться у прислів'ях, у три стовпчики. Познач закінчення.

Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід
Проект підручника видавництва "Ранок" ...		

3 Перевір у дієсловах ненаголошені **е** та **и**.

Кр..шити, т..мніти, д..ржати, кл..котати, ш..лестіти, прин..сти.

- Запиши їх у формі минулого часу — у чоловічому, жіночому і середньому роді.
- Якими закінченнями і суфіксами будуть різнитися форми роду?

4 Запиши народні прикмети. Підкресли дієслова минулого часу, надпиши їх рід.

1. З'явився в саду заєць — буде сувора зима. 2. Коли дуб розпустився швидше від ясена — на посуху. 3. Якщо квітка лілії взагалі не піднялася з води — буде затяжна злива або настане похолодання. 4. Швидко сніг розтанув — буде мокре літо.

- Принагідно спробуй перевірити ці прикмети: чи здійсняться вони.

5 Прочитай слова. До якої частини мови вони належать? На яке питання відповідають?

Пос..пати, л..тіти, зап..тати, св..стіти.

- Зміни неозначену форму дієслів на форму майбутнього часу. Запиши форми слів, перевіривши пропущені орфограми.

Оленка і Петрик змінили дієслова по-різному.

Посипати — посипатиму, летіти — летітиму.

Посипати — буду посипати, летіти — буду летіти.

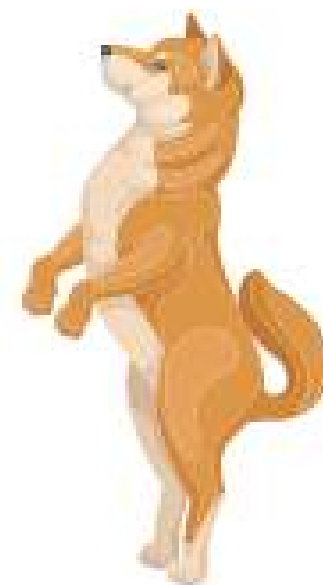
- Визнач, у чому різниця. Хто з дітей має рацію?

Дієслова мають різні форми майбутнього часу: **просту** і **складену**. Якщо це одне слово, то форма проста: *посипатиму, летітиму*, якщо ж два слова, то форма складена: *буду посипати, буду летіти*.

Яка форма дієслова є неозначеною

- 1 Добери і запиши до кожного сталого вислову дієслово-синонім. Скористайся довідкою.

1. Ходити на задніх лапах — ... .
2. Тримати язик за зубами — ... .
3. Бити байдики — ... .
4. Піджати хвіст — ... .
5. Читати мораль — ... .
6. Пролити світло — ... .

Довідка: ледарювати, мовчати, повчати, прислужувати, пояснити, лякатися.

Зразок: стояти на варті — охороняти (що робити?).

- Що в тебе утворилося? У дужках запиши питання, на які відповідають дієслова. Спробуй визначити їх граматичні значення.

У дієслова, як в іменника і прикметника, є початкова форма. Дієслова в початковій формі відповідають на питання: **що робити? що зробити?** Наприклад: **що робити?:** читати, писати, відповідати; **що зробити?:** прочитати, написати, відповісти.

Початкову форму дієслова називають **неозначеною**. Дієслова в неозначеній формі не мають граматичних значень.

- 2 Від неозначеної форми дієслів, що відповідають на питання *що робити?*, за допомогою префіксів утвори неозначену форму, яка відповідатиме на питання *що зробити?*. Познач префікси.

що робити?

рахувати

чистити

городити

їхати

що зробити?

зарахувати, порахувати, перерахувати

...

...

...

- 3 Прочитай уривок із вірша Марії Пригари. Поясни, чому він має таку назву.

Забудько

Як мені ходить по класу?
Як мені на світі жити?
Що не скажуть, я відразу
Забуваю у ту ж мить.

Дав задачу нам учитель,
Я забув її, хоч плач.
Став шукати, рахувати —
Перебрав аж п'ять задач...

- Чи траплялося, коли ти що-небудь забуваєш? Як ти вважаєш, чи треба боротися з цим явищем? Як саме?
- Знайди у вірші дієслова в неозначеній формі. Випиши їх. Скільки слів виписано у тебе? Скільки — в однокласника/однокласниці? Якщо є розбіжності, з'ясуйте, у кого правильно.

- 4 Визнач, у якій формі подано дієслова. Утвори від них нові слова за допомогою суфікса *-ся (-сь)*.

Умивати, зустріти, бачити, катати, одягати.

- Поясни, що змінилося в їх лексичному значенні. Зроби висновок про те, які зміни вносить суфікс *-ся (-сь)* у лексичне значення дієслів.

Суфікс *-ся (-сь)* вносить нове в лексичне значення дієслів. Наприклад: *умиватися* — спрямовувати дію на себе, *зустрічатися* — виконувати спільну дію тощо.

- 5 Прочитай прислів'я. Поясни зміст кожного.

1. Умів узяти, умій і віддати. 2. Грамоти вчиться — завжди пригодиться. 3. У сусіда ума не позичиш. 4. Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь!

- Запиши прислів'я. Надпиши над кожним дієсловом його граматичне значення. Якщо в дієслова немає граматичних значень, став прочерк.

Навчаємося правильно писати *не* з дієсловами

- 1 Прочитай «правила» поведінки в гостях. Чи можна з ними погодитися?

У гості приходять без запрошення.

У кімнату входять без стуку.

Вітатися з господарем/господинею неввічливо.

Гість/гостя за правилами сідає першим/першою.

Гість/гостя перебиває старших, дає їм поради.

Гості йдуть додому, не попрощавшись.

- Яким службовим словом ти скористаєшся, щоб утворилися справжні правила? Запиши їх. Як ти напишеш не з дієсловами?

Не з дієсловами завжди пишеться окремо: **не** плакати, **не** радіти, **не** спати, **не** запізнюватися. **Не** в цьому випадку — окреме службове слово. Воно вживається для заперечення.

Але в українській мові є дієслова, які не вживаються без **не**. Вони пишуться з **не** разом: *ненавидіти, неволити, нервувати*. **Не** в цих словах — частина основи.

- 2 Запиши речення, розкриваючи дужки.

1. Книгу (не)беруть брудними руками. 2. Я (не)навиджу несправедливість. 3. Цуценя зовсім (не)слухає хазяїна.

- У якому реченні не є частиною основи?
Проект підручника видавництва "Ранок"

3 Перевір себе, чи знаєш ти українські прислів'я. Встав замість крапок, де це потрібно, службове слово **не**. Запиши прислів'я.

1. Не соромно ... знати — соромно ... вчитися.
2. Правда у вогні ... горить і у воді ... тоне.
3. Брехня дружбу ... губить, тому її дружба і ... любить.
4. На чужий коровай рота ... роззявляй.
5. Не кажи гоп, поки ... перескочиш.
6. Правда очі ... коле.

4 Прочитай уривок з казки Людмили Васильєвої-Гангнус «Азбука ввічливості». Спиши, розкриваючи дужки. Не забувай підкреслювати орфограми!

На чесну людину завжди можна покластися. Ось чому всі її поважають і вірять їй. Ввічлива і чесна людина, якщо візьме у товариша книгу, (не)затримає її, поверне вчасно. І (не)забруднить, (не)порве її.

Якщо ввічлива і чесна людина пообіцяє своїм товаришам прийти до них у гості, вона (не)запізниться, а з'явиться точно у призначений час. Спізнюватися некрасиво. А якщо раптом вона (не)зможе чомусь прийти, то намагається попередити про це.

- Обміняйтеся зошитами з однокласником / однокласницею.
- Перевірте роботи одне одного.
- Як ви написали *не* з дієсловами?
- Чи немає в роботах інших помилок? Якщо є, з'ясуйте, чому їх припустилися.

5 Уяви, що ти дієслово. Розкажи про себе. Можливо, тобі допоможуть такі питання:

- Що можуть називати дієслова?
- Що означають дієслова? На які питання відповідають?
- Які граматичні значення є в дієслів?
- Як змінюються дієслова минулого часу?
- На які питання відповідають дієслова в неозначеній формі?
- Як пишеться **не** з дієсловами?

6 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. У кожному рядку спільнокореневих слів знайди дієслова. Випиши їх. Познач корінь. Зазнач у дужках граматичні ознаки дієслів.

Вітатися, вітання, привіт, привітати. Підрахувати, рахунок, рахуватиму, розрахуватися. Фантазія, фантастичний, фантазувати, фантазер, нафантазувати.

2. Прочитай, уставляючи пропущені букви. У дужках запиши перевірні слова. Підкресли дієслова.

Ледве забл..щить сонце, з'яв..ться п..ршоцвіт — і задзижчать у повітрі бджілки-трудівниці. Вони вітатимуть в..сну.

3. Розподіли дієслова у три стовпчики.

Відніс, поважатиму, боротимуся, заспівали, будуть грати, просиш, боїтесь, слухає, вислухав, гримить, захистять, танцювала.

Минулий час	Теперішній час	Майбутній час
...	...	...

4. Визнач граматичні значення різних форм вигаданого дієслова.

хмизати — ...

шеду хмизати — ...

хмизало — ...

хмизаєш — ...

РОЗДІЛ 4. Речення

Будуємо зі слів речення

- 1 Прочитай групи слів. Склади з них речення. У кінці речень постав відповідні розділові знаки.

Діточки, лісовий, вивести, на, ведмедиця, галявина.

До, ведмежата, матір, маленький, притулитися.

Їм, величезний, страшно, ліс, у.

Промені, гелікоптер, прокинутися, перед, дерев'яний.

- З яких слів не вдалося скласти речення? Поясни чому. Що прийшлося зробити зі словами, щоб вийшли речення?
- Зроби висновок, як зв'язуються слова в реченні.

Слова в реченні пов'язуються між собою за змістом і граматично.

- 2 Прочитай. Перевір орфограми.

Нав..сні д..рева ро..пускають свої л..сточки, зад..вилася на небо, яка краса навкруги, над луками не ст..хає, під вікнами ро..квітла ч..ремха.

- Знайди сполучення слів, які можуть бути реченнями. Запиши їх. Постав у кінці потрібні розділові знаки.
- Доповни інші сполучення слів так, щоб утворилися речення. Запиши їх.

- 3 Злий вірус прокрався в комп'ютер і розсипав слова двох речень.

навесні   в   різнопере   позаду   Україну   береги
залишилися   птаство   з   повертається   вирію   Африки

- «Збери» і запиши речення. Порівняй свою роботу з роботами інших пар. Чи все у вас збігається? Якщо ні, з'ясуйте чому.

Правильно інтонуємо речення, різні за метою висловлювання та вираженням почуттів

- 1** Запиши речення. Які вони за метою висловлювання? До чого спонукає кожне з речень?

1. Дорогі друзі, приходьте на свято книги. 2. Синку, відчини, будь ласка, вікно, бо в хаті задуха. 3. Поважай, шануй батька й матір. 4. Діти, вивчайте свою рідну українську мову!

Довідка: порада, запрошення, прохання, заклик.

Склади запрошення для рідних на свято книги, яке ви будете проводити у своєму класі. Запиши його.

- 2** Прочитай уривок з казки Сашка Дерманського «Казки дракона Омелька».

Дракон Омелько не міг знайти, кому би розповісти свою казку.

Аж раптом дракон побачив, що на узліссі пасуться лосі. «О, — подумав Омелько, — зараз я розкажу їм свою казочку...»

— Здоровенькі були, лосики, — на ходу привітався Омелько, вергаючи страшний вогонь, — а послухайте-но...

Та лосі нажахано презирнулися і галопом дременули до річки — подалі від дракона, під яким горіла земля.

— Та послухайте, лосики, зупиніться на хвиличку!.. — гукав Омелько, біжучі за ними, однак лосі не спинялися і мчали прямо до води.

На березі сиділи жаби. Вони дружно співали.

— О, жаби, — звіддала загукав Омелько, — спиніть-но мені цих лосів! Тримайте їх! Хвилиночку уваги — зараз я вам усім щось розкажу!..

Але, забачивши лосів, що мчать простісінько на них, жаби злякались і з булькотом лягнулися у воду. За ними стрибнули лосі, а вже за лосями шубовснув сам Омелько. Над річкою здійнявся густий стовп пари.

- Випиши речення зі звертаннями. Підкресли їх.

- 3** Прочитай речення. Визнач, які вони за метою висловлювання та вираженням почуттів.

1. Цінуйте, бережіть нашу природу! 2. Дівчатка та хлопчики дружно грали у футбол на шкільному футбольному полі. 3. Який же ти бешкетник, Мурчику! 4. Будь ласка, не забувайте про слова ввічливості. 5. Софійко, чи є в тебе рожевий фломастер? 6. Спи, мій маленький. 7. Спасибі тобі, братику, за допомогу. 8. Надійко, передай мені, будь ласка, зошит.

Випиши речення зі звертанням у такій послідовності:

1. Розповідні речення
2. Питальні речення
3. Спонукальні речення

- 4** Прочитай діалог молодшого братика Сергійка із старшою сестрою Катрусєю.

— Катрусю, дай мені, будь ласка, горіхів.
— Візьми повну жменю.
— Дай мені сама! Твоя жменя більше.

- Чому ця розмова викликає посмішку? Разом з однокласником / однокласницею прочитайте діалог за особами.
- Визнач спонукальні речення. Поясни, чому в кінці речень, однакових за метою висловлювання, стоять різні розділові знаки.

- 5** Запиши подані слова у формі звертань.

Ольга Вікторівна, бабуся, друг, Ілля Петрович, Іван, Ліза.
Усно склади речення із цими звертаннями. Запиши три з них.

- 6** Уяви, що тобі треба звернутися до людини, ім'я та по батькові якої тобі невідомі. Як учинити у такій ситуації?

Обговори це запитання з однокласником / однокласницею. Якого висновку ви дійшли? Перевірте себе.

Якщо ні ім'я, ні прізвище людини, до якої хочеш звернутися, невідоме, застосовуй звертання: **пане** (пані) або **добродію** (добродійко). Звертання за статевою чи віковою ознакою до незнайомих осіб свідчать про невихованість особи.

- 7 Інтонація спонукального речення залежить від того, що воно виражає: пораду, просьбу, наказ, заклик тощо. Прочитай текст так, щоб інтонація відповідала заголовку.

Переконливе прохання книги

Діти, будь ласка, (не)беріть мене брудними руками_ (Не)ставте на мене лікті, коли читаєте_ (Не)закладайте сторінки олівцем і (не)загортайте їх_ Краще покладіть до мене закладку_ (Не)кладіть мене розгорнутою на стіл обличчям униз_ Вам самим сподобалося б, якби з вами так поводитися_ (Не)забудьте, що після вас мені доведеться побувати в інших читачів_ Допоможіть мені залишитися свіжою і чистою_ А я допоможу вам бути щасливими_

Із журналу

- З яких речень за метою висловлювання складається текст? Запиши його, розкриваючи дужки і ставлячи в кінці речень відповідні розділові знаки. Порівняй свою роботу з роботами однокласників / однокласниць. Чи все у вас збігається? Якщо ні, доведи свою точку зору.
- Чи любиш ти читати книжки? Які читаєш частіше — паперові чи електронні? Які тобі більше подобаються? Поясни чому. Розкажи, чи поводишся ти з паперовою книгою саме так, як про це вона просить.

Навчаємося визначати в реченні головні і другорядні члени

1 Прочитай. Чи можна записи назвати реченнями? Поясни чому.

1. Корови нявчать.
2. Тигри мекають.
3. Собаки мукають.
4. Кози кукурікають.
5. Коти ричать.
6. Півні гавкають.

- Спробуй усунути нісенітницю. Запиши речення правильно.
- Про кого йдеться в кожному реченні? Підкресли слова, які говорять про це, однією лінією. До якої частини мови вони належать?
- Що говориться в реченнях про кожну з тварин? Підкресли слова, які повідомляють про це, двома лініями. До якої частини мови вони належать?

У реченні є слова, які граматично і за змістом залежать одне від одного. Це **головні члени** речення, його **граматична основа** — **підмет і присудок**.

Підмет указує на те, про кого або про що говориться в реченні, а також визначає граматичну форму присудка. У ролі підмета виступає іменник у початковій формі, який відповідає на питання *хто?* або *що?*.

Присудок указує на те, що повідомляється про підмет. У ролі присудка виступає дієслово, яке відповідає на питання: *що робив?* *що зробив?* *що робили?* *що зробили?* *що робить?* *що зробить?*.

Підмет підкреслюють однією лінією, присудок — двома. Наприклад: (Хто?) учень (що робить?) читає. (Що?) комп'ютери (що роблять?) працюють.

- Чи можна скласти речення з двох слів, якщо вони відповідають на питання: 1) *який?* і *скільки?*; 2) *хто?* і *що робить?*; 3) *у кого?* і *який?*; 4) *що?* і *що роблять?*
- За допомогою прикладів доведіть правильність своїх відповідей. Запишіть приклади.

2 Прочитай текст.

Після холодної зими настали весняні сонячні дні. Ожли горобці, пожвавішали синички. З теплих країв повертаються птахи.

Першими прилітають шпаки.

Відбувається це переважно наприкінці лютого. У березні повертаються жайворонки, дрозди, вальдшнепи, журавлі, чаплі, зяблики, малиновки. На початку квітня прилітають білі лелеки, гуси, жовті та гірські плиски. Квітень — час прильоту зозуль, очеретянок, горихвісток, одудів, а після них — дрімлюг, міської й сільської ластівок. Наприкінці квітня — на початку травня з'являються

горлиці, бджолоїдки, мухоловки, перепілки, славки. Останніми, у першій декаді травня, прибувають у рідний край іволги, стрижі та солов'ї.

З інтернет-ресурсів

- Яка інформація була для тебе найцікавішою?
- Чи доводилося тобі спостерігати приліт птахів із вірністю? Розкажи про це так, щоб твоїм однокласникам/однокласницям було цікаво тебе слухати.
- Запиши перший абзац тексту, вставляючи букви на місці пропусків.
- У записаних реченнях знайди головні члени. Підкресли їх. Але спочатку обговоріть з однокласником/однокласницею, у якій послідовності будете діяти.

Оленка з Петриком вирішили діяти так:

- 1 Знайти в реченні підмет — іменник, який указує на те, про кого або про що йдеться в реченні.
- 2 Поставити до цього іменника питання **хто?** або **що?**.
- 3 Підкреслити підмет однією лінією.
- 4 Знайти в реченні присудок — дієслово, яке вказує на те, що повідомляється про підмет.
- 5 Поставити до нього питання від підмета.
- 6 Підкреслити присудок двома лініями.

Після холодної зими настали весняні сонячні дні.

що? що зробили?

- У якій послідовності домовилися діяти ви?

- 3 Склади 3–4 речення за малюнком. Запиши їх за зразком. Підкресли в реченнях головні члени.

Зразок: (Хто?) хлопчик
(що робить?) саджає дерево.

- 4 Прочитай вірш Володимира Верховеня. Спиши його.

Перетнула річку гатка.
Там стоїть боброва хатка.
Цілий день важкі колоди
З лісу котить бобр у воду,
Щоб весною річки плав
Хатку ту не поламав.

- У кожному реченні знайди і підкресли головні члени — підмет і присудок. Розкажи, як ти будеш це робити.

Проект підручника видавництва "Ранок"

5 Прочитай. Підготуйся записати текст під диктовку.

Настала весна. На лісових галявинах з'являються проліски. Але вони відцвітають дуже швидко. І не кожен може їх побачити, бо ростуть ці квіти в лісі. А ось кульбабками можна милуватися всюди — в місті, селі, на лузі, біля доріг.

- Запиши диктант. Перевір свій запис за зразком. Якщо помітиш помилки, виправ їх.
- Знайди в перших трьох реченнях головні члени — підмет і присудок. Підкресліть їх відповідними лініями.

6 Оленка з Петриком визначали в реченнях головні члени. Ось що в них вийшло.

Білки влаштовують гнізда в дуплах старих дерев.

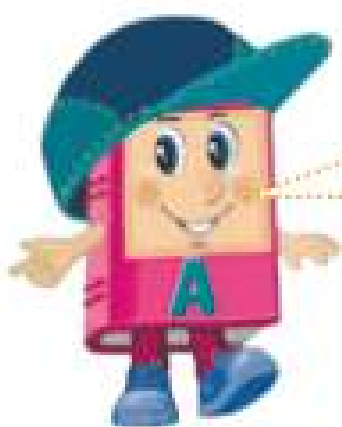
Хто стежить за чистотою в класі?

Все навкруги вкрилося білою ковдрою.

У відчинені вікна вривалися духмяні пахощі квітів.

- У яких реченнях головні члени визначено неправильно? Як ти вважаєш, чому помилилися діти?
- Виправ помилки: запиши ці речення, познач головні члени.

Щоб ніколи не помилятися у визначенні підмета, треба до іменника, що є підметом, поставити одразу два питання: *хто?* і *що?*. (*Хто? що?*) білки (*що роблять?*) влаштовують (*кого? що?*) гнізда. Отже, іменник **гнізда** не є підметом.

Тепер тобі зрозуміло, чому помилилися учні?

7 Прочитай текст.

Назустріч мені пленталося сумне цуценя. Вуха повисли. Хвіст понуро метлявся. З очей капали сльози...

- Підкресли в реченнях головні члени. Яке речення складається тільки з них?
- У яких реченнях, крім головних членів, є інші слова? Як ти вважаєш, навіщо вони потрібні?

Крім головних, у реченні можуть бути й інші слова. Їх називають **другорядними членами** речення. Вони залежать від головних членів або пояснюють одне одного. Другорядні члени підкреслюють і позначають у схемі так: .....

8 Прочитай два тексти. Знайди, у чому відмінність між ними.

1. Настала весна. З'явилася травичка. Набубнявіли бруньки. Повертаються птахи.
2. Нарешті настала довгоочікувана весна. На галявинах з'явилася молода смарагдова травичка. На деревах і кущах набубнявіли смолисті бруньки. З далекого вирію повертаються до рідного краю перелітні птахи.

- У якому тексті речення складені тільки з головних членів? Поясни, чому другий текст більше підходить для опису весни. Розкажи, навіщо потрібні другорядні члени.

Другорядні члени речення допомагають точніше висловити думку.

- 9 Прочитай початок тексту. Як ти вважаєш, який текст може так починатися — опис чи розповідь?

Кошеня гуляло. Пішов дощ. Налетів вітер. Піднявся пил. Закрутилося листя.

Злякалося кошеня...

Доповни речення другорядними членами.

Довідка: двір, раптом, сильний, поховкле, дуже, маленьке.

- Запиши початок тексту, доповнений другорядними членами. Який початок подобається тобі більше: той, що в підручнику, чи доповнений тобою? Поясни чому.
- Продовж текст. Розкажи, що могло статися з кошенятком.

Речення, у яких є другорядні члени, називають **поширеними**. Речення, у яких немає інших членів, крім головних, — **непоширеними**.

- 10 Прочитай. Визнач, які речення є непоширеними. Пошир їх другорядними членами. Запиши.

1. Праця виховує. 2. Праця годує. 3. Людина славиться працею.

- За допомогою стрілочок покажи, як другорядні члени речень пояснюють головні. Надпиши питання над другорядними членами речення.

- 11 Прочитай вірш. Доведи, що він складається з поширених речень.

Друзі

Павучок у гамачку
Пісню пише хом'ячку.

Павучкові хом'ячок
Потанцює гопачок!

Володимир Верховень

- Запиши вірш з пам'яті. Підкресли головні члени речень. За допомогою стрілочок і питань покажи зв'язок між словами в реченнях.

Установлюємо зв'язки між словами в реченні

- 1 Установи зв'язок слів у реченні. Але спочатку обговоріть у групі послідовність своїх дій.

Сонячні промені освітили лісову галявину.

Оленка з Петриком працювали в такій послідовності:

- 1 Знайшли в реченні підмет — іменник у початковій формі, що вказує на те, про кого або про що йдеться в реченні.
- 2 Знайшли в реченні присудок — дієслово, яке вказує на те, що повідомляється про підмет.
- 3 Поставили питання від підмета до другорядних членів речення.
- 4 Поставили питання від присудка до слів, що його пояснюють.

- Оціни результат роботи дітей:

які?   що?   що зробили?   яку?
          ↓   ↓   ↓   ↓
Сонячні промені освітили лісову галявину.

- 2 Прочитай текст. Визнач, це — опис чи розповідь.

Над річкою й лісом засинювалось небо. Накочувала гроза. Потемніла вода в річці. Зашуміли дерева. Заметалися птахи. І враз усе стихло. **Стогін лісу подався від грози.** Синьо спалахнула річка. Ліс осяявся синьо. Чорна хмара пустила із себе першу блискавицю.

За Григором Тютюнником

- Поділи текст на абзаци за таким планом:
  1. Наближення грози.
  2. Гроза почалася.
- Запиши перший абзац тексту.
- Знайди і підкресли в кожному реченні його головні і другорядні члени.

- З виділеного речення випиши сполучення слів, зв'язаних між собою за змістом і граматично.

Оленка і Петрик виписали такі сполучення слів:

що? що зробив?

стогін подався

чого?

стогін лісу

куди?

подався від грози

Два слова, що зв'язані між собою за змістом і граматично, становлять **словосполучення**. Слово, від якого ставлять питання, у словосполученні головне. Слово, яке на це питання відповідає, є залежним у словосполученні.

- Як ти вважаєш, чи можна вважати словосполученням головні члени речення? Чому? Обговоріть це питання в групі. Якого висновку ви дійшли?

Головні члени речення не є словосполученням.
Наприклад: (Хто?) діти (що роблять?) співають.

- Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Випиши розповідне окличне речення.

Стався до хліба дбайливо і шанобливо!
Тетяно, вже з'явилися перші проліски!
Що за пісня лине з гір?!

2. Перевір, чи правильно учень визначив головні члени речення.

Окличні речення вимовляються з особливим почуттям.
У саду зацвіли абрикоси.
Після уроків хлопчики гратимуть у хокей.

- Виправ помилку: запиши речення, підкресли в ньому підмет і присудок.

3. Установи зв'язок слів у реченні.

Духмяний запах черемхи разносився селом. Що ми дізналися про речення? Чого навчилися?
Проект підручника видавництва "Ранок"

Що ми дізналися про речення? Чого навчилися?

1 Які бувають речення за метою висловлювання? А за вираженням почуттів?

1. Познач, яких з перелічених нижче речень не буває.

- 1) розповідних окличних
- 2) розповідних спонукальних
- 3) питальних неокличних.

2. Добери і запиши речення з різними розділовими знаками в кінці: із крапкою, зі знаком питання, зі знаком оклику. Підкресли речення, яке треба вимовляти з особливим почуттям.

3. Прочитай речення. Визнач, яке воно за метою висловлювання.

Оленка розказала, де вона відпочивала влітку.

Перебудуй речення у спонукальне зі звертанням і запиши.

2 Що таке граматична основа речення? Як відрізнити граматичну основу речення від словосполучень?

1. Визнач, які з пар слів — граматичні основи речень, а які — словосполучення.

виросло суничками, виросло літо, виросло під яличками, яличками маленькими, виросло у траві, у траві смарагдовій, я назбираю, назбираю жменьку, жменьку суничок, назбираю мамі, назбираю собі

2. Випиши з речення всі словосполучення. Запиши запитання від головних слів у словосполученнях до залежних слів.

Вночі за вовчими ярами
зайці давали телеграми.

3. Познач речення, в якому головні члени визначено неправильно.

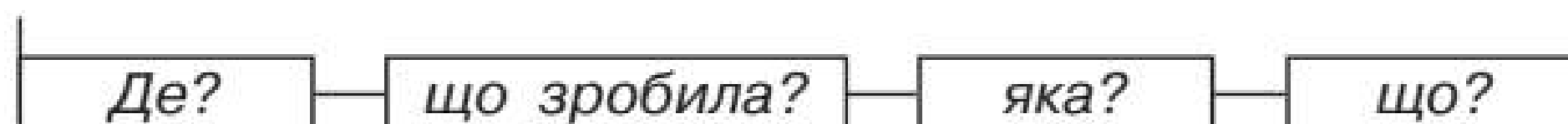
- 1) Ось калина над рікою віти стелить по воді.
- 2) Сир ворона десь украла.
- 3) Котиться клубочок через шлях у садочок.

3 Які члени речення називають другорядними?

1. Випиши речення, в яких немає другорідних членів.

Налетів вітрець. У повітрі розлилася ранкова свіжість. Закружляли серпокрильці і ластівки. Приплила хмаринка. На землю впали перші краплі дощу.

2. Знайди в тексті речення, побудоване за такою схемою.

3. Випиши з тексту поширене речення. Підресли в ньому головні члени. За допомогою стрілочок і питань покажи зв'язок між головними і другорядними членами.

4. Запиши висловлювання. Обери для нього правильні варіанти кінцівок.

Не буває речень:

- 1) без зв'язку між словами.
- 2) без звертань
- 3) без головних членів
- 4) без словосполучень
- 5) без другорядних членів.

РОЗДІЛ 5. Текст

Відновлюємо тексти

- 1 Прочитай. Чому цей запис не можна вважати текстом? Поясни чому. Перестав частини так, щоб утворився зв'язний текст. За допомогою моделі визнач, це — розповідь чи опис. Добери до тексту заголовок.

Л..тить ластівка над водою, д..вується:

— Як м..телик навчився плавати?

М..телик народився ввеч..рі.

Зл..тів він зі свого л..сточка і пол..тів над ставком. А хтось кинув у воду ч..рвону квітку. Сів на неї м..телик, сидить, крильцями водить. Квітка пл..ве, і метелик пл..ве.

Доторкнулась ластівка кр..лом до води. Сколихнулась вода, сколихнулася квітка, загойдався м..телик. Вес..ло йому пл..вти у ставку.

За Василем Сухомлинським

- Випиши слова з пропущеними орфограмами. Перевір їх. Букви впиши.

- 2 Комп'ютерний вірус «зруйнував» текст. Віднови його: знайди і прочитай зачин, основну частину й кінцівку. Визнач за допомогою моделі, який текст утворився — опис чи розповідь.

Плиска

Плиска — одна з найкорисніших пташок. Вона знищує комарів і мух на льоту. Особливо велику користь приносить пташка на городі. Вона бігає по грядках і видзьобує із землі і рослин шкідників.

Восени плиски збираються у великі зграї й відлітають у вирій.

Плиски — ранні пташки. Вони радують нас своїм курлінням уже з початку розтавання льоду.

Плиска — пташка довірлива. Людей вона підпускає дуже близько. Найчастіше плисок можна побачити біля водойм або неподалік людського помешкання. Вони є такими ж супутниками людей, як горобці й синиці.

З енциклопедії

- Прочитай план тексту.

План

1. Плиски — ранні пташки.
2. Плиска — пташка довірлива.
3. Плиска одна з найкорисніших пташок.
4. Восени плиски відлітають у вирій.

- Перекажи текст за цим планом. Запиши переказ.

- 3 Прочитай текст. Визнач, це опис чи розповідь. Добери до тексту заголовок.

Нав..сні в..рба зацвітає золотистими котиками. Її ніжні гілочки, наче золоті стрічки, які простягаються до водиці.

У давніх українських л..гендах, переказах і віршах в..рбова гілочка згадується як об..ріг. Вона б..р..же людей від зла і поганих справ.

У багатьох родинах на Великдень в..рбові гілочки з іншими стравами кладуть до кошика і йдуть святити до церкви. Упродовж року гілочка зб..рігає свою чарівну силу.

- Разом з товаришами в групі складіть і запишіть план цього тексту.
- Усно перекажи текст за планом. Послухай і оціни перекази своїх однокласників/однокласниць.
- Які свята відзначають у твоїй родині весною?

- 4 Прочитай текст. Яке питання поставиш до нього? За допомогою моделі доведи, що це розповідь.

За всіх часів люди мріяли досліджувати морські глибини. Але людина — не риба. Щоб пірнути на глибину, їй потрібно мати можливість дихати під водою.

Спеціально натреновані пірнальники можуть затримувати дихання під водою на кілька хвилин. Але цього замало для дослідження морських глибин. Тому чимало винахідників намагалися створити костюм, у якому можна було б вільно дихати під водою. Це вийшло у француза Жака-Іва-Кусто. Він винайшов «водяні легені» — акваланг.

На ноги аквалангісти одягають ласты. Вони схожі на плавці риб! У ластах виходить плавати легше й швидше.

За Каспаровою Ю. В.

- Добери до тексту заголовки. Що в цьому тексті є предметом повідомлення?

- 5 Прочитай текст. За допомогою моделі доведи, що це опис.

У хатинці жила бабуса з котом та куркою. Кота вона звала «синочком». Він умів вигинати спину дугою та воркотіти. Кіт навіть пускав іскри, коли його гладили проти шерсті.

Ганс Крістіан Андерсен, переклад Оксани Іваненко

- З якої казки уривок? Які питання поставиш до нього?

- 6 Прочитай текст.

Навіщо коти вмиваються

Навіщо коти так ретельно вмиваються? Кажуть, коли кіт умивається, чекай гостей.

Насправді кіт робить це не для людей. Треба, щоб миші не чули його запаху. Він завжди має бути чистим. Чистота для нього — питання життя. Кіт не переслідує здобич, а лише підстерігає її.

Ось і виходить: кіт умивається, щоб прокормити себе.

- Порівняй цей текст про кота з двома попередніми: з розповіддю про кота Пантелеймона й описом кота з казки Ганса Крістіана Андерсена. Чи можна поставити до нього ті самі питання, що до розповіді або опису?
- Хочеш дізнатися, яким ще може бути текст?

Які ще існують тексти, крім опису і розповіді

- 1 Повернись до попередньої вправи і прочитай текст «Навіщо коти вмиваються» ще раз. Яке питання підійде до цього тексту? Чи можна запитати так: «Чи правда, що кіт умивається для гостей?»

- У чому особливість такого тексту? Автор описує, розповідає чи розмірковує? Як ти назвеш цей текст?

Текст, у якому щось доводиться або заперечується, називають **міркуванням**. Текст-міркування складається з **твердження, доказів і висновку**.

До тексту-міркування можна поставити запитання:

Чи так це? Чому це так? Чому це не так?

- Знайди в тексті-міркуванні твердження, докази і висновок.

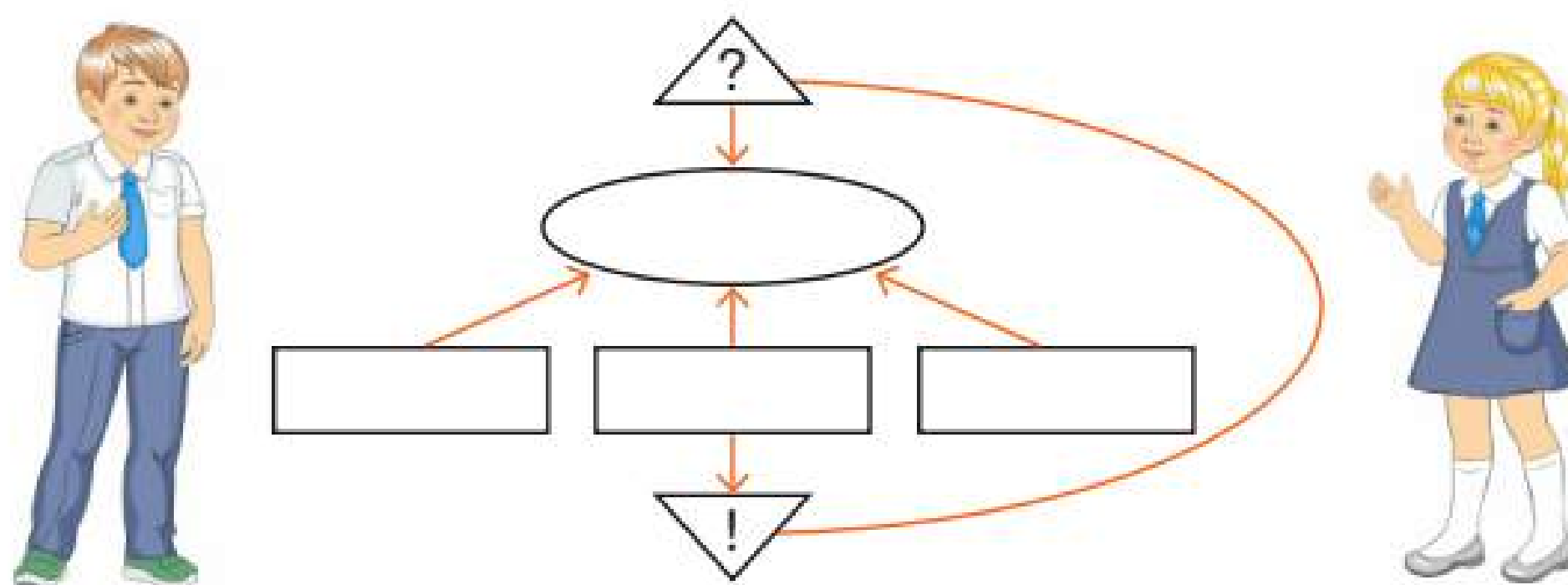

- 2 Разом з учнями своєї групи складіть модель тексту-міркування.

Працюйте за таким планом:

1. На яке питання відповідає автор у своєму тексті? Покажіть у моделі, що текст-міркування завжди відповідає на якесь питання.
2. Що автор стверджує? Яку думку висловлює? Знайдіть речення, у якому міститься твердження. Позначте цю особливість міркування в моделі.
3. Знайдіть у тексті докази авторської точки зору. Скільки таких повідомлень? Знайдіть їм місце у своїй моделі.
4. До якого висновку доходить автор? Чи вдалося йому довести свою думку? Чи збігається висновок з тим, що стверджувалося спочатку? Покажіть на моделі, що міркування закінчується висновком.

Оленка з Петриком склали таку модель:

- «Прочитай» цю модель. У чому її відмінність від вашої?
- За допомогою моделі розкажи про особливості тексту-міркування.

У тексті-міркуванні є **зачин**, **головна частина** і **кінцівка**. **Зачин** містить **запитання**, над якими треба поміркувати. У зачині також висловлюється думка автора — його **твердження**.

У **головній частині** наводяться докази на користь цього твердження.

Кінцівка — це **висновок**.

- 3** Прочитай запитання. Визнач, до якого типу тексту підходить кожне з них.

Який він?

Що було далі?

Чому це так?

Чим усе завершилося?

Які в нього особливості?

Чи правильно це?

Що відбулося потім?

- Запиши запитання в такі групи:
  1. Запитання до тексту-опису
  2. Запитання до тексту-розповіді
  3. Запитання до тексту-міркування

4 Прочитай різні зачини до текстів.

1. Дівчинка знайшла під ґанком їжачка. Було це так.
  2. Дівчинка знайшла під ґанком їжачка. Принесла його в хату, хоча знала, що доглядати його буде складно. Чи правильно вона вчинила?
  3. Дівчинка знайшла під ґанком їжачка. Це було дуже цікаве створіння.
- Визнач, який зачин підходить до опису, який — до розповіді, а який — до міркування. Які запитання поставиш від зачину до міркування? Порівняй їх із запитаннями до опису і розповіді.
  - За поданим початком склади текст-міркування. Тезу почни словами: *я вважаю, що...; я вважаю що...; на мою думку, ...*
  - Які вирази допоможуть перейти до доказів? А якими почнеш робити висновок? Обговори ці запитання з учнями своєї групи. Якого висновку ви дійшли?

У **міркуванні** використовують **спеціальні вирази**, за якими можна стежити за думкою автора. Так, наприклад, слова «*Думаю, що...*»; «*Вважаю, що...*»; «*На мою думку...*» починають тезу. Вираз «*Річ у тому, що...*» підказує: автор буде наводити **докази**. Словами «*Отже, ...*»; «*Виходить, що...*»; «*Отже, ...*»; «*Таким чином, ...*» зазвичай починається **висновок**.

5 Прочитай різні кінцівки текстів. Спробуй визначити типи текстів, кожен закінчується так:

1. ...Ось чому наші птахи не співають у теплих краях.
  2. ...Птахи дзьобали зерна і довго дякували хлопчикам своєю пташиною мовою.
  3. ...Птахи приносять дуже велику користь лісам, паркам, садам. Вони — найкращі наші друзі. Бережіть їх!
- Обери одну з трьох кінцівок. Спробуй відновити текст: побудувати зачин й основну частину. Запиши власний твір.

- 6** Прочитай. Визнач тему й основну думку тексту. Що виражено в заголовку — тема тексту чи його основна думка? Визнач, який це текст — опис, розповідь чи міркування. Доведи свою думку.

Чи є розум у тварин?

У людей часто постають запитання: чи мислять тварини? Чи є в них розум? Адже тварини часто поводяться дуже розумно. Усі ми добре знаємо, як легко кіт може знайти молоко або м'ясо, старанно заховане хазяйкою.

У тварин є мислення, але тільки не таке, як у людини. Тварина мислить образами, колись баченими предметами. Її легко навчити носити не дуже важку сумку, ходити по газету на пошту тощо...

- Розкажи про те, чого ще можна навчити тварин. Чи підтверджує це основну думку тексту? Запиши власний текст.

- 7** Прочитай текст. Визнач, це — розповідь, опис чи міркування. Доведи, що ти не помиляєшся.

Сонце заходило. Косе проміння падало на річку. Вона сяяла кількома дивними кольорами у своїх пологих б..р..гах. Обидва бер..ги були однакові. По однім боці лягло в..лике с..ло з двома ц..рквами, а по другім — луки, поля і ст..пи. Луки підходили до самої річки, наче аж падали в неї.

За Гнатом Хоткевичем

- Усно перевір пропущені орфограми. Спиши текст, уставляючи пропущені букви.

Навчаємося розрізняти художні, наукові й ділові тексти

1 Прочитай два тексти.

I. У два місяці на морді цуценяти вже стирчали баки, успадковані від батька-ердельтер'єра. Вуха в нього були великі й обвислі. Хвіст вузлуватий. Довгі лапи були важкими і незграбними. Вони весь час заплутувалися, і цуценя тиркалося носом у землю.

За Джеймсом Олівером Кервудом

II.

28 квітня у дитячому парку знайдено цуценя.
Суміш дворняги з ердельтер'єром.
Хазяїна просимо зателефонувати
за тел. +80872831291 після 18.00.

- Чи збігається предмет мовлення у цих двох текстах? А чи однаково розповідається про них? Де образно, виразно, а де — стримано, по-діловому. Учений-лінгвіст сказав би, що тексти написано різними стилями.

Стиль першого тексту — **художній**, поетичний. Художній стиль — це стиль художньої літератури. Завдяки художньому стилю мовлення автор створює художній образ, пробуджує уявлення і почуття читача. Стиль другого тексту — **діловий**, офіційний. Це стиль повідомлень, оголошень, заяв, офіційних листів, запрошень тощо.

- Спиши текст, написаний у художньому стилі.

2 Прочитай два тексти.

1. Далеко за слободою чорніла смуга свинцевих хмар. Час од часу її пронизували блискавки. Звідкись налетів, мов бродяга бездомний, рвучкий вітер. Вдарив по верхів'ї сусідської тополі. У ту ж мить рясно-рясно залопотіли по листі дощові краплини.

Анатолій Шиян

2. Гроза — це атмосферне явище, пов'язане з електричними розрядами в купчасто-дощових хмарах.

Супроводжується блискавкою та громом. Гроза належить до одних з найнебезпечніших для людини природних явищ. Одночасно на Землі діє близько півтори тисячі гроз.

- У якому тексті створено образ грози? Завдяки чому? Який стиль цього тексту?
- До якого стилю належить другий текст? Хто його автор: письменник чи вчений? Як ти вважаєш, чи можна назвати другий текст **науковим**?

У текстах наукового стилю пояснюється сутність явищ. Йому властиві точність, стислість, уживання наукових найменувань — **термінів**. Слова в таких текстах мають пряме значення.

3 Прочитай запрошення.

Шановний Іване Петровичу!

Запрошуємо Вас на загальношкільні батьківські збори, які відбудуться 19 вересня у приміщенні актової зали школи.

Адміністрація школи № 94

- Доведи, що це приклад ділового стилю.

4 Напиши оголошення в діловому стилі від імені одного з героїв казок. Наприклад, казки Шарля Перро «Попелюшка», малюка з казки Астрід Ліндгрєн «Малий і Карлсон» або віслучка Іа-Іа з казки Алана Мілна.

5 Прочитай. Визнач стиль тексту.

Префікс — це значуща частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для творення нових слів.

- Наведи інший приклад тексту, що належить до наукового стилю.

6 Прочитай текст. Вилучи з кожної частини наукового опису речення, що належать до художнього стилю.

Калина звичайна, червона калина — високий гіллястий кущ із сірою корою. Ростає на всій території України, особливо в поліській та лісостеповій зонах. Без верби і калини нема України. Рослина зимостійка, тіньовитривала, але вимоглива до вологості.

Цвіте у травні–червні. Квіти зібрані в плоскі суцвіття. Біле мереживо квіток робить калину схожою на наречену.

Плоди — ягодоподібні червоні овальні кістянки. Достигають у вересні. Яскраво-червоні кетяги ховаються в багряно-золоте листя, немов соромляться своєї краси.

- Складіть у групі художній опис калини. Використовуйте в ньому речення, які ви вилучили.

7 Розподіли словосполучення між двома групами.

Швидкість вітру, рух вітру, вітер змін, північний вітер, свист вітру, напрямок вітру, поривчастий вітер, вітер мандрів.

Використовуються у художніх текстах	Використовуються у науково-популярних текстах
...	...

Що ми дізналися про текст? Чого навчилися?

1 Чим відрізняється текст від групи речень?

1. Знайди, де записано текст.

- 1) У лузі паслися корови. Мурахи приносять користь лісу. В траві сюрчать коники.
- 2) У лузі різні живі організми мешкають на різних ярусах. Черви, личинки жучків усе життя проводять у почві. Мурахи живуть на землі. Коники проживають на стеблах рослин.

- До тексту добери заголовок.

2 Що називають темою і основною (головною) думкою текста?

1. Прочитай заголовки українських народних казок. Випиши ті, в яких виражена основна думка.

«На сусідів не надійся», «Коза-дереза», «Батьківська наука», «Хитрий їжак», «Лисиця та горобець», «Без труда нема плода», «Красносвіт», «Пан Коцький», «Мудрий Іванко», «Івасик-Телесик».

2. Визнач тему текста і відобрази її у заголовку.

Життя квітів починається з пролісків. Ця ніжна квітка дуже смілива і нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь снігову скоринку пнеться цупкий паросток. Через кілька днів брунька розквітає, і земля знову стає біла від рясного цвіту.

За Юрієм Смоличем

3 Які типи текстів ти знаєш? Як їх розрізняєш?

1. Прочитай уривок з повісті Редьярда Кіплінга «Мауглі» в перекладі *Всеволода Прокопчука*.

Чорна тінь лягла посеред кола. То була Багіра, чорна пантера, вся чорна, як сажа, але з чудовими плямами на хутрі, які вилискували у світлі місяця, мов намальовані.

Всі в джунглях знали Багіру. І ніхто не наважувався ставати їй на дорозі.

- Серед перерахованих ознак знайди ті, які є у цього тексту. Випиши їх.

1. Відповідає на питання:

а) Що відбулося?   б) Яка вона?   в) Чому це так?

2. Різні повідомлення:

а) можна міняти місцями;

б) переставляти не можна;

3. Автор:

а) розповідає про подію;

б) доводить свою точку зору;

в) перераховує ознаки.

- Укажи тип тексту — опис, розповідь чи міркування.

2. Прочитай кінцівки різних типів текстів. Визнач, яка з них підходить до опису, яка — до розповіді, а яка — до міркування.

1) ...Ось яка незвичайна мова у наших бджіл.

2) ...Отже, бджоли «говорять» одна з одною беззвучно — мовою танцю.

3) ...Закінчилося тим, що бджола повернулася і, «танцюючи», повідомила всім, де нектар.

3. Доповни ознаки тексту-міркування:

1) автор розмірковує над важким або суперечливим питанням;

2) до нього ставлять запитання: Чому це так? Чи так це? Чи правильно це?

3) ... ;

4) ... .

4 Для чого мовленню потрібні різні стилі?

1. Запиши, які тексти належать до ділового стилю.

Лист подрузі, оголошення про концерт, словникова стаття, звіт про виконану роботу, розмова з сестрою по телефону, рецепт в кулінарній книзі, запрошення на медогляд, текст правила з шкільного підручника.

2. Прочитай. Визнач стиль кожного тексту.

1) Множення — це знаходження суми однакових доданків.

2) **Шановні третьокласники!**

Запрошуємо взяти участь у конкурсі «Своїми руками».
Роботи приймаються до 30 жовтня.

5 жовтня 2025 р.

Організаційна

3) Весна прийшла! Природа оживає. На деревах з'явилися перші ніжні листочки, які ледь помітно коливаються на легкому весняному вітерці. Птахи повернулися з вирію, і їхні голоси наповнили повітря весняним щебетом.

РОЗДІЛ 6. ЩО МИ ДІЗНАЛИСЯ І ЧОГО НАВЧИЛИСЯ У 3 КЛАСІ

- 1 Прочитай слова. Визнач значущі частини в кожному з них. Перевір пропущені орфограми. У які способи ти будеш це робити?

Підб..резник, в..дмедик, зап..с, д..ктувати, боро..ьба, н..щастя, т..атральний, нас..п, надв..сокий, учит..ль, фу..бо-ліст, с..ничка, переч..тав.

- Перемалюй схеми в зошит. Напиши слова під схемами, яким вони відповідають.

- Порівняй свою роботу з тим, як її виконали твої однокласники / однокласниці. Хто з вас виконав завдання правильно?

- 2 Прочитай. Перевір орфограми. Запиши текст, уставляючи пропущені букви.

Бурого в..дмедя можна зустріти у нас у Карпатах.

Білі в..дм..жата ж..вуть на Північному полюсі.

А ще в..дмеді є на небі. Поглянь у зоряну ніч на небо. Там ти побачиш сузір'я В..ликої В..дмедиці. А поряд із нею — маленьке в..дм..жатко — Малу В..дмедицю.

- Випиши з тексту споріднені слова. Виділи корінь.
- Скільки таких слів виписано в тебе? Скільки — в однокласника / однокласниці? Якщо є розбіжності, з'ясуйте, хто з вас помилився. Поясни правопис великої букви.
- Знайди в тексті речення, що відповідає схемі.

.....

- Яке це речення за метою висловлювання? А за вираженням почуттів?

- 3 Прочитай текст. Яким стилем він написаний? Добери до тексту заголовок. Визнач, який це текст: розповідь, опис чи міркування.

На городі багато в...ликих жовт...х голівок. То соняшн...ки. Особливо гарні вони на світанку. Йдеш ст...жиною і м...луєшся їхньою красою.

Соняшн...к завжди повернений голівкою до сонця. Кожну рослину сонечко обдаровує т...плом і ласкою.

Стоїш на полі, зачарований золотою нивою. І ніби багато маленьких сонць посміхаються тобі теплою усмішкою.

За Юрієм Старостенком

- Запиши перші два абзаци тексту разом із заголовком. Перевір пропущені орфограми.
- Чи можна слова **сонце** і **соняшник** назвати спорідненими? Поясни чому.

- 4 Прочитай уривок із казки Василя Чухліба.

Зв...чайно, ви знаєте казку про Сороку, оту, що на припічку сиділа, своїм дітям кашу варила. Усіх кашею годувала, крім одного. Бо він же ні по воду (не)ходив, ні дров (не)рубав, ні п...чі (не)топив, ні діжі (не)місив. Бач, який л...дачкуватий.

А в цієї Сороки усі Сороченята були слухняні роботящі. Жила дружна сімейка в З...леній діброві.

- Запиши текст, вставляючи пропущені букви і розкриваючи дужки. Випиши з останнього речення словосполучення. Поясни правопис **не** з дієсловами.

- 5 Ось ти і пригадав/пригадала, чого навчився/навчилася в третьому класі.

Чи все в тебе виходило?

Що було легким, а що здалося важким?

- Розкажи про це. Запиши свою розповідь.

Орфоепічний словничок

Вимовляй слова правильно

адрéса [адрéса]	кульба́ба [кул'ба́ба]
а́йстра [а́йстра]	мага́зін [мага́зін]
алфа́віт [алфа́в'іт]	но́вий [но́вий]
ара́хіс [ара́х'іс]	оди́на́дцять [оди́на́дц'ат']
асфа́льт [асфа́л'т]	о́лень [о́ле"н']
бібліоте́ка [б'і́бл'іоте́ка]	по́друга [по́друга]
вира́зно [ви́ра́зно]	по́мі́лка, поми́лкі [по́мі́лка], [поми́"лкі]
воро́та [воро́та]	портфе́ль [портфе́л']
граблі́ [грабл'і́]	посере́дині [посе́"ре́ди"н'і]
га́ва [га́ва]	предме́т [пре́"дме́т]
га́нок [га́нок]	ра́діо [ра́д'іо]
гру́нт [гру́нт]	сантиме́тр [санти́"ме́тр]
гу́дзик [гу́дзи"к]	середа́ [се́"ре́да́]
діа́лог [ді́а́лог]	сто́ляр [сто́л'ар]
до́гові́р [до́гов'і́р]	торт, то́рти [торт], [то́рти]
жа́йворонок [жа́йворонок]	трамва́й [трамва́й]
завда́ння [зауда́н':а]	Украї́на [украї́на]
зага́дка [зага́дка]	украї́нський [украї́н'с'кий]
ката́лог [ката́лог]	фарту́х [фарту́х]
кварта́л [кварта́л]	чергові́й [че́"ргові́й]
кі́лим [кі́лим]	чита́ння [чи́та́н':а]
кіломе́тр [кі́ломе́тр]	шофе́р [шофе́р]
кропи́ва [кропи́"ва]	щаве́ль [щаве́л']
кукурудза́ [кукурудза́]	

Орфографічний словничок

Пиши слова правильно

абрикóс, -са, абрикóсів	духмя́ний
апельсі́н, -на; апельсі́нів	екскурсія, -ї
апеті́т, -ту	еле́ктрика, -ки
Батьківщи́на, -ни	за́єць, зайця, зайцем
бензі́н, -ну	календа́р, -ря, -ем
берéза, -зи, бері́з	квито́к, -тка
бе́резень, -зня, -знем	кі́лим, -ма
ведмі́дь, -медя	кипі́ти
велосипéд, -да	кише́ня, -ні, -нею
верблю́д, -да	колекти́в, -ву
вира́зно	комп'ю́тер, -ра
во́гнище, -ща	коридо́р, -ру
вокза́л, -лу	крини́ця, -ці
ву́лиця, -ці, -цею	кропива́, -ви
геро́й, -роя	легéнда, -ди
горизóнт, -ту	лелéка, -ки
гримі́ти	лі́пень, -пня, -пнем
гу́дзик, -ка	лиси́ця, -ці, -цею
дельфі́н, -на	листопа́д, -да (місяць), -ду (опадання листа)
депутáт, -та	матемáтика, -ки
дециме́тр, -ра	меда́ль, -лі
дива́н, -на	мета́л, -лу
дикта́нт, -ту	метро́
дирéктор, -ра	мину́лий
дити́на, -ни	неді́ля, -лі, -лею
до побáчення	

обері́г, -га
о́лень, -ня
очерéт, -ту
пенáл, -ла
пирі́г, -рога
підрúчник, -ка
понеді́лок, -лка
предмéт, -та
президéнт, -та
прирóда, -ди
пшені́ця, -ці, -цею
п'я́тниця, -ці, -цею
реді́ска, -ки
сантимéтр, -ра
секúнда, -ди
середá, -ди

сині́ця, -ці
теáтр, -ру
телефóн, -ну
úчень, úчня, úчневі, úчним
учі́тель, -ля, -леві
фéрмер, -ра
футбóл, -лу
хвилі́на, -ни
цибу́ля, -лі
червóний, -на, -не
чергові́й, -ва, -ве
череві́к, -ка, -ки
черéмха, -хи
черéшня, -ні, -нею
четвéр, -рга
я́сен, -на

Тлумачний словничок

Бір — сосновий або інший хвойний ліс; також мішаний ліс з переважанням сосни. Гуляти бором.

Гай — невеликий листяний ліс. Березовий гай.

Календар — 1. Довідкова таблиця або книжка з послідовним переліком усіх днів року за місяцями й поданням інших відомостей, пов'язаних із цими днями (історичні події, свята тощо). 2. Розподіл занять, роботи, змагань тощо за днями, місяцями. Календар футбольних змагань на кубок України. 3. Спосіб лічення днів у році.

Літопис — 1. У стародавній Русі — хронологічно послідовний запис історичних подій, зроблений їх сучасником. Літопис Київської Русі. 2. Послідовний запис яких-небудь подій. Своєрідний літопис клімату.

Метеорит — тверде тіло небесного походження, що впало на поверхню Землі з космосу. Тунгуський метеорит.

Серп — 1. Сільськогосподарське знаряддя для зрізання злаків. Загострити серп. 2. Місяць у початковій або кінцевій фазі, коли із Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска. Серп місяця.

Серпень — восьмий місяць календарного року. Народився у серпні.

Синиця — подібна до горобця маленька співуча пташка з різнобарвним оперенням. Зеленобокі синиці.

Сніг — атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних кристалів чи пластівців, що становлять собою скупчення таких кристалів. Пухнастий сніг. Земля вкрилася снігом.

Снігур — невеликий співучий птах родини в'юркових з червоним оперенням грудей у самців і бурувато-сірим у самок. Згряя снігурів.

Соната — музичний твір, що складається з трьох-чотирьох різних частин. Соната Бетховена.

Хамелеон — різновид невеликої ящірки, яка має здатність змінювати своє забарвлення під впливом зовнішніх причин.

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

3 КЛАС. ЧАСТИНА 1

Особливості підручника:

- сучасний дизайн і доступний стиль викладу навчального матеріалу
- інтеграція навчальних предметів «Українська мова» та «Читання»
- формування комунікативної та інших ключових компетентностей
- наповнення інформацією українознавчого характеру
- оптимальна система тренувальних, творчих, пізнавальних та дослідницьких завдань
- комплекс навчальних матеріалів, що сприяють формуванню медіаграмотності

Інтерактивний електронний додаток містить:

- інтерактивні завдання до кожної теми
- теоретичний матеріал
- підсумкові роботи до кожного розділу
- відеопрезентації
- пазли, лабіринти, розмальовки
- логічні завдання

Інтерактивний електронний додаток до підручника доступний за QR-кодом або посиланням rnk.com.ua/107891